

BOREC

1972

Beseda o Prešernu

Po preboju štirih bataljonov na Pohorje

Ni vseeno, kdaj smo kaj storili

Ustanovitev rakovške čete in Zidanškovega bataljona

V gladu, mrazu in snegu Jelovice

Slovenska partizanska književnost

Posebni sovražnikovi oddelki za boj proti NOV

2

revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Glavni odbor Zveze borcev Slovenije

Izdaja: Zavod Borec

Uredniški svet: dr. Aleš Bebler, dr. Tone Ferenc, Rudi Janhuba, Ljuban Jakše, Franc Konobelj-Slovenko, dr. Lojze Krakar, Radko Polič, Tone Svetina, Črt Šinkovec, dr. Julij Titl, Vera Visočnik, Zima Vrščaj

Uredniški odbor: dr. Aleš Bebler, dr. Tone Ferenc, Ljuban Jakše, Radko Polič (predsednik), Črt Šinkovec (gl. in odg. urednik) in Zima Vrščaj

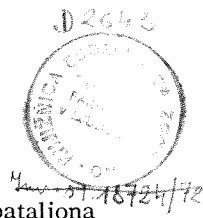
Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana, Beethovnova 10
Poštni predal 203, telefon 21-901

Nenaročenih rokopisov ne vračamo

Vsebina

- 65 **Ferdo Kozak:** Beseda o Prešernu
- 66 **Franci Strle:** Po preboju štirih bataljonov na Pohorje
- 72 **Branko Žužek:** Obisk, pesem
- 73 **Dr. Tone Ferenc:** Ni vseeno, kdaj smo kaj storili
- 80 **Anton Avsec:** Ustanovitev rakovške čete in Zidanškovega bataljona
- 89 **Ivan Jan:** V gladu, mrazu in snegu Jelovice
- 98 **Matej Bor:** Dolfu Jakhlu, pesem
- 99 **Emil Cesar:** Slovenska partizanska književnost do septembra 1943
- 110 **Branko Žužek:** Samogovor, pesem
- 111 **Milan Obradović:** Posebni sovražnikovi oddelki za boj proti NOV
- 118 **Miran Jarc:** Elegija, pesem
- 119 **Mitja Hribovšek:** Usodna vrstica

Književnost

- 124 **Od kmečkih uporov do slovenske državnosti** (M. P.)
- 125 **Kajuhovo zbrano delo** (S. R.)
- 126 **Dve knjigi o notranjih problemih Amerike** (S. R.)
- 127 **Partizanski samospevi** (G. D.)
- 128 **Obvestilo o Kajuhovih nagradah**

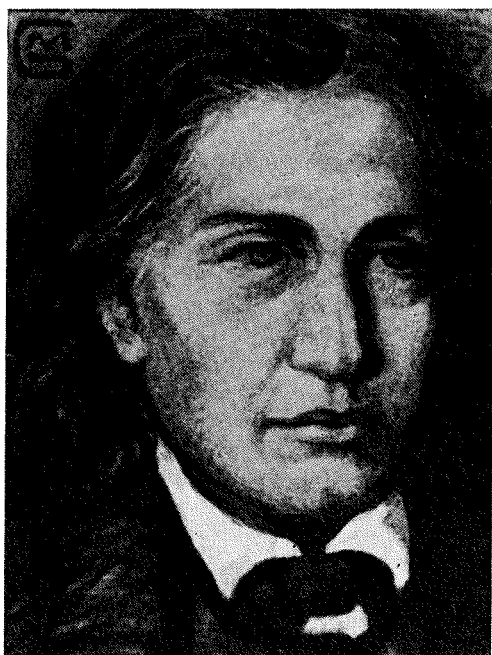
Slika na ovitku je iz fotoarhiva Muzeja ljudske revolucije v Ljubljani

Naročila in reklamacije pošljite upravi na naslov: Zavod Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, telefon 22-607, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360/1, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 502-61806-250-514. Celoletna naročnina znaša 35 dinarjev, polletna 17,50 dinarja. Posamezna številka 3 dinarje. Tisk: Ljudska pravica v Ljubljani.

Narodni
praznik

Beseda o Prešernu

Ferdo Kozak

Maksim Gaspari:
France Prešeren, 1907/08, risba

Da, tudi danes nam je Prešeren naša vest! Samo spomnimo se njegovih besed zoper sebičnost in neumnost ljudi, zoper njih hinavščino in zlagano moralo. Samo spomnimo se njegove obsodbe slehernega nasilja, ki uklepa narode in ljudi v sužnost! Spomnimo se njegove ljubezni do resnice in pravičnosti, spomnimo se njegove zdrave, ponosne volje do življenja brez hlapčevanja in ponižanja, njegovega svobodoljubja, ki je sanjalo za ves svet čase bratskega sožitja! Spomnimo se predvsem njegove vroče ljubezni do domovine in do človeka! Spomnimo se vsega tega in spoznali bomo, da tudi danes samo v Prešernu lahko ostanemo močni in zvesti sebi.

Po preboju štirih bataljonov na Pohorje

Franci Strle

Gradivo

Pričevanje

Pohod 14. divizije na Štajersko je tako bogat na vojaških izkušnjah, da vedno znova privlači pozornost tistih, ki jim je pri srcu vojaška veda. Prav gotovo je iz teh pobud nastala knjiga Lada Ambrožiča-Novljana »Pohod štirinajste«,¹ ki predstavlja do zdaj najpopolnejšo vojno-zgodovinsko študijo o tem pohodu. Je pa po nekod Amrožič ostal nedorečen, tako da vojaškokritično sodbo le nakazuje in sklepanje prepušča bralcu, včasih pa tudi ni popolnoma točen. To še posebej velja za vlogo operativne skupine štirih bataljonov in za poglavje, ki ga pravilno naslavlja »Odločilna bitka«, z njim pa obravnava preboj štirih bataljonov na Pohorje in hkrati umik divizijske glavnine nazaj na Paški Kozjak 18. februarja 1944. Zdi se mi, da bi moral ob tem zavriniti navedbo, češ da so se »ostale edinice morale zaradi dneva in prihoda 6 tankov umakniti nazaj na Kozjak«.² O tankih namreč ne more biti niti govora, zakaj Nemci so tu imeli le dva jurišna oziroma samohodna topa, od katerih je eden zavozil na mino in bil tako izločen iz boja. Zgodbe o tankih so nastale pozneje, ko je bilo treba opravičiti neodločnost in povelje o umiku nazaj na Paški Kozjak. Prvo nedeljo junija 1963, nekaj mesecev pred smrtjo Ivana Kovačiča-Efenke, smo izvedli rekonstrukcijo preboja na kraju samem. Poleg Efenke sta sodelovala še Vlado Mišica-Miha in Miha Butara-Aleks, dve znani in priznani vojaški starešini, navzoča pa sva bila še dr. Ivan Kopač-Pauček in jaz. Tedaj smo tisto o tankih soglasno zavrnilo, Efenkina ocena pa je bila, da bi se bila na Pohorje lahko prebila celotna 14. divizija, če bi poveljstvo bočna varovanja krepilo, namesto da jih je odpoklicalo. S tako oceno sta soglašala tudi generala Miha in Aleks.

Toliko mimogrede, več pa bi se zadržal na odstavku, ki s taktičnega vidika obravnava vlogo omenjenih štirih bataljonov po preboju na Pohorje. O tem pravi Ambrožič sledeče: »Po preboju na Pohorje se je operativna skupina XIV. divizije znašla v dilemi: ali naj zunaj nemškega kotla pomaga diviziji ali pa naj se ji priključi. Podoba je, da taka, kakršna je bila, odločilne akcije za razbremenitev štirinajste ne bi mogla izpeljati. Za to je bila številčno preslaba, ne dovolj oborožena, primanjkovati ji je začelo streliva, partizani pa so bili po komaj prestani hajki utrujeni. Ponovna vrnitev v kotel, iz katerega so se bili komaj izmuznili, verjetno ne bi bila lahko izvedljiva akcija, ki bi bistveno pripomogla jedru štirinajste. Edina realna akcija bi bila, povezati se z Zidanškovo brigado in skupaj z njo nekaj ukreniti za pomoč diviziji. Neenotno poveljevanje operativne skupine je bilo tudi pomembna ovira za učinkovito odločanje.«³ Pri tem gre za dokaj nenatančno izražanje, kakor da bi hotel »operativno skupino« in njeno poveljstvo opravičevati, ker pa o njenem delovanju v prejšnjih odstavkih malo piše, z tako formulacijo dopušča sklepanja na

Narodni heroj Ivan Kovačič-Efenka, komandant Tomšičeve brigade in komandant operativnega štaba 14. divizije, je v času pohoda na Štajersko dopolnil 21 let

njeno škodo in na škodo njenega poveljstva. V zvezi s tem je treba najprej povedati, kakšno je bilo dejansko stanje v operativni skupini, potem pa je treba obdelati še vprašanje, kakšne so bile možnosti za povezavo z Zidanškovo brigado in za sodelovanje z njo pri razbremenjevanju divizije.

Ni govora, da bi se operativna skupina 14. divizije znašla v dilemi, ali naj zunaj nemškega kotla pomaga diviziji ali pa naj se ji priključi. Tudi ne more biti govora o kakem neenotnem poveljevanju znotraj skupine štirih bataljonov. Povedati je namreč treba, da so predstavniki brigadnih štabov, ki so se znašli na Pohorju (komandant Šercerjeve Mičo Došenović in politični komisar Šercerjeve Miha Butara-Aleks ter namestnik komandanta Bračičeve Vinko Simončič-Gašper), že od vsega začetka priznavali vodilno vlogo komandantu Tomšičeve Ivanu Kovačiču-Efenki, kot najstarejšemu komandantu brigade, ki je imel poleg tega še vedno zelo odločno, preudaren in sugestivni nastop in čeprav tega ni nikdar izrecno zahteval, pa tudi to, da so se kot poveljniški vrh takoj združili in enotno odločali, saj so celo spali skupaj.⁴ Efenka kot najstarejši komandant brigade pa je odločno zavrnil ne le misel, ampak celo povelje štaba divizije, da bi se vrnili v »kotel«, se pravi na Paški Kozjak. Bil sem zraven, ko je neposredno po preboju treh nemških zapornih črt ob cesti Vitanje—Dolič prišel kurir in Efenki prinesel ukaz štaba divizije, da moramo nazaj. »Ne,« je rekel Efenka, »nazaj ne gremo! Bomo pa s te strani napadali, da se bo divizija lahko prebila...« To Efenkino stališče sem opisal v sestavku »Efenka se ni bal obkolitve«, objavljenem v oddaji »Se pomnite, tovariši«, 1964, in sicer v tem smislu, da se Efenka kot vojak, brezmejno zvest revoluciji, ki je po vsebini vedno dosledno in do konca uresničeval povelja nadrejenih, ni bal upreti se ukazu višjega poveljstva, če je bilo to potrebno, da obvaruje vojsko pred nesmiselnim žrtvovanjem in nepotrebnimi izgubami.

Z opisano Efenkino odločitvijo so pri Kuzmanu, kjer so bili seznanjeni z ukazom štaba 14. divizije, soglašali tudi predstavniki drugih dveh brigadnih štabov. Še isti večer so poslali nad cesto Vitanje—Dolič okrepljeno četo iz Šercerjeve brigade, ki jo je vodil namestnik komandanta 3. bataljona Mirko Zdešar, z nalogo, da napade nemške zasede in s tem opozori divizijo, kje smo (štirje bataljoni). Precej dolgo se je zadrževala ob cesti in obstreljevala nemške položaje,⁵ »toda ta akcija,« tako ugotavlja Ambrožič, »ni mogla pomagati glavnini štirinajste, ker je bila neodločna, njeni cilji pa niso bili uskladeni z načrti štirinajste.«⁶ To o neodločnosti vendar ni

točno. Poglavitni razlog, da je ta akcija ostala brez uspeha, je bil v tem, ker se je divizijska glavnina tedaj zadrževala pri Brdcah in Brdčah, čisto na drugi južni strani Paškega Kozjaka in streljanja še slišati ni mogla, pa tudi sposobna ni bila, da bi se tisto noč kamorkoli prebijala. Potemtakem so bile ovire v objektivnih razmerah, torej zaradi pomanjkanja zvez oziroma usklajenosti načrtov dveh divizijskih delov.

Številčno šibkost je mogoče razlagati le relativno, se pravi glede na velikansko nemško premoč. Ni pa res, da bi bila operativna skupina preslabo oborožena, saj smo bili vsaj tako dobro oboroženi kot divizijska glavnina, da bi nam začelo primanjkovati streliva, ki smo ga znatne količine zaplenili prav pri opisanem preboju, dasi smo res morali z municijo varčevati, in tudi ni iskati razlogov v utrujenosti. Utrujeni smo bili pač toliko kot prejšnje dni. Pač pa je res, da nas je obsedala misel, kako bi se z divizijsko glavnino znova združili in ji pomagali. Poleg ukaza, da »moramo nazaj«, ki sem ga že omenil in katerega izvedbo je bilo mogoče odložiti le začasno, so nas k temu silili čisto praktični razlogi. Namreč štirje bataljoni so se na Pohorje prebili nepopolni, brez prateža in so bili za samostojno operiranje pomanjkljivo opremljeni, saj nismo imeli ne kotlov ne kuharjev in ne intendantov. Tretji razlog je bil v tem, da so bili komandant in politični komisar Šercerjeve pa tudi Efenka zaskrbljeni za usodo drugih svojih bataljonov. Skratka šlo je za posledice nenačrtovane dekoncentracije in ta težnja po ponovni združitvi se je pokazala kot slabost, ker nas je odvrčala od akcij, ki naj bi razbremenjevale divizijsko glavnino. Sploh pa je vprašanje, kaj bi se dalo v tistem položaju storiti, zakaj von Treeck je dobro vedel, kateri del divizije je od udarcev omamljen in na smrt utrujen in da mu ne sme privoščiti predaha. O tem je zdaj zastoj ugibati, pač pa je treba povedati, kaj je poveljstvo operativne skupine štirih bataljonov zares ukrenilo.

Po vrnitvi okrepljene čete, ko je postalo očitno, da z napadi na nemške položaje med Vitanjem in Doličem divizijski glavnini ne moremo pomagati in da se divizija na ta del Pohorja ne bo poizkušala prebiti, nadaljnje zadrževanje štirih bataljonov na južnih pobočjih Glažutske planine pa bi enote le izpostavljalo nemškim udarom, kot se je bilo to zgodilo že prvega dne, so Efenka, Mičo, Aleks in Gašper sklenili, da se bomo premaknili prek Mislinske grape na Veliko Mislinjo, ki je nudila ugodnejše položaje za boj, računali pa so tudi, da bomo tam prišli v stik s pohorsko brigado (Zidanškovo).⁷ Pohod smo izvedli podnevi 19. februarja 1944 mimo Ramšaka, kjer smo jedli, ter mimo Lavnikarja in Kučarja prišli k Brešarju in okoliškim kmetijam. Tu smo 20. februarja predanili, zvečer pa se pomaknili na Razborico, kjer smo se zadrževali čez dan 21. februarja. Ves ta čas so bile na delu naše obveščevalne patrulje, ki so poizvedovale o divizijski glavnini in spraševale o pohorskih partizanih. V noči na 20. februar smo videli soje raket in slišali močno streljanje na zahodnih vrhovih Paškega Kozjaka. Kje je divizija, je postalo očitno šele prek dneva 21. februarja 1944, ko so divjali hudi boji na Graški gori, zato je operativna skupina štirih bataljonov zvečer krenila tja. Pri Dovžah je prekoračila Mislinjo, nato še železnico in cesto, šla čisto blizu nemških topniških položajev, mimo nemških šotorov in zased ter vzhodno od Šmiklavža, spet mimo zased, nekako ob petih prišla na Plešivec. Zvedeli smo, da je divizijska glavnina odšla iz Plešivca ob treh. Hiteli smo, to lahko trdim za 3. bataljon Tomšičeve, po njeni sledi, ki pa nas je pripeljala na Graško goro, kjer se je ob mnogih padlih končala, zakaj to je bila sled še od prejšnjega dne. Spet smo se vrnili na Plešivec nekaj po osmi uri. Med tem so na Plešivec prišli Nemci in tudi odšli. Ob devetih smo slišali hudo streljanje pri Ravnah nad Šoštanjem, ki je trajalo nekako do dvanajstih. V istem času se je slišalo močno brnenje zavezniških letelich trdnjav.

Ko bi bili takoj vedeli, kam je krenila divizija, bi jo bili še dohiteli, kar pa seveda ne bi koristilo niti nam niti divizijski glavnini. Kot piše Miha Butara-Aleks je poveljstvo naše operativne skupine poslalo proti Velunji patruljo z nalogo, da ugotovi, kakšno stanje je tam in da dobi stik z divizijo. V tem času smo bili obve-

Komandant Šercerjeve brigade Mičo Došenovič in politični komisar Šercerjeve Miha Butara-Aleks

ščeni, da se iz Velenja in Škalc pomika proti nam nemška kolona, zaradi tega smo se pomaknili nekoliko stran na Zg. Završe, da bi Nemce pričakali na ugodnejših položajih. Ti so se takoj, ko so nas zapazili, umaknili, tako da do boja ni prišlo. V tem se je vrnila tudi patrulja, ki je šla proti Velunji, in poročala, da je tam polno Nemcev, divizijska glavnina pa da je odšla dalje proti Mozirskim planinam. »Zaradi tega,« piše Miha Butara-Aleks, »smo v skupnem štabu sklenili, da bomo preiskali teren, poskrbeli za ranjence (ki jih je poskrila divizija, op. F. Strle) in poiskali zvezo s pohorsкими partizani. Bili smo mnenja, da bi se do divizije težko prebili, kakor tudi da bo divizija v predelu Mozirskih planin prišla v stik s Šlandrovo brigado in drugimi enotami 4. operativne cone ter da bo tam laže manevrirala.«⁸

Ta odlomek iz spominov Mihe Butare-Aleksa zadostno pojasnjuje, zakaj operativna skupina štirih bataljonov ni šla za divizijsko glavnino. Če bi bilo njeno poveljstvo to ukazalo, bi bilo samo spravilo enote naših štirih bataljonov Nemcem pod nož, kar sicer z drugimi besedami pravilno ugotavlja Ambrožič na strani 223 ter dostavlja, da operativna skupina tudi z demonstrativnim napadom na nemške čete Winklerjeve bojne skupine najbrž ne bi uspela odvrniti Nemcev od napadov na jedro štirinajste, ker bi bila prepozna. V tem pa je bistvo problema. Potemtakem se na straneh 224 in 225 po nepotrebnem sprašuje o razlogih, zakaj operativna skupina ni z odločnim posegom pomagala diviziji. Najhujše je, da pri odgovoru na to vprašanje prihaja do napačnih zaključkov, do zaključkov, ki so v nasprotju z dejstvi, saj pravi: »Operativna skupina ni imela enotnega poveljnika. Dejansko je bila za učinkovito akcijo materialno nesposobna, saj ni skoraj imela streliva in še vedno ni z nje odpadla psihološka obremenitev pravkar prestanega trpljenja od Sotle do preboja na Pohorje. Razmere pa vendar niso bile take, da s primerno akcijo ne bi mogla neposredno pomagati diviziji, saj je že sam njen prihod v okoliš Plešivca vznemiril Nemce in za kratek čas zaposlil manjšo enoto vstran od štirinajste.«

Trditev o neenotnem poveljevanju sem zavrnil že prej. Dodati moram samo še to, da formalno pač ni moglo priti takoj do imenovanja enotnega poveljnika, čeprav je ta dejansko obstojal. To je bil Efenka, ki ga je štab 14. divizije 2. marca 1944 samo še potrdil. Tudi trditev o pomanjkanju streliva ni osnovana. Nova je tu samo še »psihološka obremenitev pravkar prestanega trpljenja«. Nobenih takšnih obremenitev ni bilo: bili smo še vedno zmožni udariti. Da pa tega nismo storili, je bilo izključno krivo pomanjkanje zvez z divizijsko glavnino in pomanjkanje obvestil o njenih namerah in namerah sovražnika. Danes je lahko sklepati in kombinirati, ko so na razpolago natančna nemška in partizanska poročila. Takrat nismo vedeli niti za namere divizije niti za razporeditev nemških sil niti si nismo mogli predstavljati, v kakšnem kritičnem položaju je divizijska glavnina, zato pa smo tudi zamujali in oklevali. Torej si je zapomniti, da ni nikoli dovolj poudarjati važnost zvez in obveščevalne službe.

Šele 22. II. 1944 se je združeno poveljstvo štirih bataljonov na Zg. Završah odreklo poskusom, da bi se z divizijsko glavnino znova združili. Vedeli smo, da smo prepuščeni sami sebi in da moramo samostojno operirati. Prihod operativne skupine na Plešivec, Zg. Završe in Graško goro pa je bil velikanskega pomena za poskrite ranjence. Ljudje, ki bi bili iz strahu pred nemškimi represalijami morda ranjence izdali, se tega potem niso upali, ker so se bali tudi nas partizanov. Tako je na Graški gori in na slovenjegraški strani Pohorja preživelo in okrevalo kakšnih 80 ranjencev,⁹ med njimi zlasti mnogo poveljniških kadrov. Operativna skupina je za nekatere ranjence neposredno poskrbela. Tako je bila iz 3. bataljona Tomšičeve odrejena posebna patrulja pod vodstvom Viktorja Cvelbarja-Staneta, bataljonskega operativnega oficirja, ki je na varno prenesla namestnika komandanta Tomšičeve Jožeta Lepina-Risa, namestnika komandirja Antona Dremlja-Anteja in še kakih 28 ranjencev. Teh in takih ukrepov za obvarovanje ranjencev nikakor ne smemo podcenjevati. Pomembni so bili prav gotovo toliko kot akcije za razbremenitev divizije, vendar pa nas je to zaposlilo za dva dni. Načrt o naši ofenzivi se je porodil šele 24. februarja 1944 pri Sv. Duhu, kamor smo prišli prek Graške gore in Rdečnika v noči pred tem. Tu smo izbrali nove kuharje in intendante ter se oskrbeli s posodami, bili pa so tudi partijski in skojevski sestanki ter politične ure, ki naj nas pripravijo na napadalne akcije. Te so se potem tudi začele. Že v noči na 26. februar, ko smo krenili prek Mislinjske doline k Turičniku in na Golavobuko na Pohorju, smo izvedli rekvizicijo pri nekem hitlerjancu. Naslednjo noč na 27. februar je 3. bataljon Tomšičeve izvedel veliko rekvizicijo v Šmartnem pri Slovenj Gradcu ter Nemcem izpred nosa odpeljal 700 kg sladkorja v kockah, 300 kg moke, 190 srajc, sira in podobno. Druge enote so akcijo zavarovale, en bataljon Šercerjeve pa je prekinil telefonske zveze in uničil telefonske drogeve v dolžini dveh kilometrov. V noči na 28. februar je 3. bataljon Tomšičeve napadel osebni vlak na postaji Dovže, ga oplnil, zažgal in brez strojevodje pognal proti Dravogradu.

Šercerjeva brigada bi morala napasti policiste v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, a jih v šoli in župnišču ni našla, je pa obe poslopji zažgala. 28. februarja okrog poldne je prek Kranjske vasi na koto 926 prišla močnejša nemška policijska patrulja kakih 30 mož, ki jo je 3. bataljon Tomšičeve z jurišem nagnal. V noči na 29. februar bi moral 1. bataljon Bračičeve brigade rekvirirati živino iz državnih hlevov v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, ki pa so jo Nemci dan prej odgnali v Slovenj Gradec. Sočasno so se enote »operativne skupine« premaknile na Legen, kjer je 3. bataljon Tomšičeve 2. marca z jurišem nagnal kakih 40 sovražnikov, medtem ko sta 3. marva 1944 obračunala s 150 Nemci 3. bataljona Tomšičeve in 1. bataljon Bračičeve ter jih gonila prav do Slovenj Gradca.¹⁰ Morda se komu naštete akcije ne bodo zdele pomembne, ker smo izzvali le tri bitke, toda za Štajersko so bile čisto nekaj novega, zakaj po nočnih akcijah v dolini in v nemških postojankah smo se umaknili le do prvih primernih položajev za boj, od koder smo lahko nadzorovali (z daljnogledi) vso Mislinjsko dolino. Vse do 10. marca smo bili

Eden od prizadevnih in uspešnih obveščevalcev Tomšičeve Jože Novak, doma iz Kočevja

takorekoč popolni gospodarji Mislinjske doline, potem pa smo odšli proti Uršlji gori in Štaknam.

Tak je bil začetek naše ofenzive, ki naj bi razbremenila divizijsko glavnino. Seveda je le-ta v tem času že prebrodila najhujše in ji zato neposredno nismo dosti pomagali. Pač pa so imeli naši napadi velik politični pomen, ker so demantirali nemško propagando o uničenju 14. divizije, kar je bilo še posebej važno v času, ko deli divizijske glavnine zaradi presilne izčrpanosti niso bili zmožni izvajati podobnih napadov. Nemcem so naši napadi vlili strah v kosti, da se iz postojank skoraj niso več upali. Uspehi, ki jih je dosegla operativna skupina štirih bataljonov, so dokaz, koliko življenj bi bilo prihranjenih in kako sijajno bi se bila obnesla načrtovana dekoncentracija divizije, ki pa jo je štab 14. divizije zvečer 17. februarja 1944 preklical...

(Dalje prihodnjič)

opombe

¹ Knjiga je izšla v Knjižnici NOV in POS 1967, Nova Gorica.

² Poročilo štaba 14. divizije Glavnemu štabu NOV in PO Slovenije z dne 5. marca 1944, Zbornik VI., knjiga 12., str. 48.

³ Lado Ambrožič-Novljan »Pohod Stirinajste«, str. 263.

⁴ Ustna izjava Mihe Butare-Aleksa, takrat političnega komisarja Šercerjeve brigade.

⁵ Miha Butara-Aleks »Šercerjeva na Štajerskem«, Nedeljski dnevnik št. 181 z dne 5. julija 1964, str. 17.

⁶ Lado Ambrožič-Novljan »Pohod Stirinajste«, str. 192.

⁷ Isto kot opomba pod 5.

⁸ Miha Butara-Aleks »Šercerjeva na Štajerskem«, ND št. 188 z dne 12. julija 1964.

⁹ Po dr. Ivanu Kopaču-Paučku, Priroda, človek in zdravje 1952.

¹⁰ Podatki o napadalnih akcijah štirih bataljonov sozeti iz Poročila operativnega štaba XIV. divizije z dne 5. marca 1944 štabu XIV. divizije, Zbornik VI., knjiga 12., str. 56, in iz dnevnika Nandeta Sedeja, tedaj političnega komisarja 3. bataljona Tomšičeve, prepis hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS.

Obisk

Branko Žužek

*Za mizo sedel je, na klop pri oknu,
kjer bil posedal je nekdaž tak rad.
»Si ti?« Prikimal je. In sem mu rekel:
»Le v nočnih urah se mi vračaš, brat.«*

*Ni odgovoril, a je vstal med nama
spomin na tiste dni, svetel kot nov:
Gramozne jame, taborišča smrti
in pesem o svobodi iz gozdov . . .*

*Ni molk noči razparal spet rafal? —
Nikdar do kraja preživele sanje
zapredale so naju v stare čase;
molčala sva, ujeta z dušo vanje.*

*In kakor je prišel, je tiho vstal.
Zamahnil je z roko na pragu vrat;
kot senca stopil je pod mrzle zvezde
in se utrnil v noč, moj padli brat . . .*

Gradivo **Ni vseeno, kdaj smo kaj storili**

Polemika **Dr. Tone Ferenc**

Franci Strle je v poslednjih štirih številkah tretjega letnika (1971) Naše obrambe opisal delovanje Tomšičeve brigade ob italijanski kapitulaciji od 8. do 15. septembra 1943. Ko je v 9. številki Naše obrambe objavil začetek svojega razpravljanja z naslovom »Boj pri Dolenji vasi«, je povedal, da gre predvsem za dva pomembna dogodka, tj. za razorožitev italijanske vojske pri Dolenji vasi (pri Ribnici) in razbitje zapotoške belogardistične skupine, ki vojnogodovinsko še nista obdelana in v katerih je vloga Tomšičeve brigade skoraj povsem zabrisana.¹ Hkrati pa je Strle zapisal: »Da je še huje, so datumi v naših in sovražnih virih netočni in bo prave šele treba dokazati. Ni namreč vseeno, kdaj smo kaj storili...«²

Popolnoma soglašam s Strletom, da je treba pravično vrednotiti vlogo Tomšičeve brigade v omenjenih dveh dogodkih in soglašam tudi s tem, da je treba ugotoviti prave datume posameznih dogodkov.

V svojih sestavkih o delovanju Tomšičeve brigade od 8. do 15. septembra 1943 je Strle ugotovil in povedal marsikaj novega, česar zaradi pomanjkanja ustreznih virov nismo poznali. Zlasti novi in koristni so njegovi podatki o dejavnosti posameznih bataljonov Tomšičeve brigade v obravnavanem obdobju, ki jih je dobil od njihovega poveljniškega kadra ali borcev. Tako je zlasti popolnoma nov opis delovanja III. bataljona, o katerem smo do sedaj vedeli le to, da je bil v času italijanske kapitulacije v Beli krajini, torej zunaj brigadne sestave.

V tem članku bi rad opozoril na tisti del Strletovih izvajanj, v katerih poskuša dokazati prave datume posameznih dogodkov. Za nekatere podatke mu tega ni bilo treba storiti (npr. za razorožitev italijanske vojske pri Dolenji vasi, o čemer pa je objavil fotografije iz poznejšega časa in tudi z neustreznimi pojasnili), za nekatere pa je to skušal storiti, vendar mu ni uspelo in je v nekaterih primerih celo spreminil pravičen datum in premaknil tudi datume dogodkov, ki so sledili.

Kdaj je Tomšičeva brigada obkolila Turjak?

Do nedavnega smo se glede aktivnosti Tomšičeve brigade pri Turjaku opirali na »Spomine narodnega heroja« Stanka Semiča-Dakija, objavljene v reviji »Borec« 1951. leta. Stanko Semič piše, da je Tomšičeva brigada dobila 11. septembra 1943 povelje, naj osvobodi Velike Lašče in da je s tremi bataljoni in topništvom ter s tremi tanki v predhodnici odšla iz Ribnice proti Velikim Laščam, ki pa jih je našla prazne. Takoj je odšla naprej proti Rašici, pred katero so belogardisti poško-

dovali most, a so tanki in moštvo kljub temu prišli preko njega v Rašico. Nato se je brigada na poti proti Turjaku spopadla z belogardisti in jih gnala vedno bliže k Turjaku.³

Iz celotnega besedila tega poglavja Semičevih spominov je razvidno, da naj bi se to godilo 11. septembra. Malo dalje namreč začenja z opisom dogodkov »dne 12. septembra zjutraj.«

Semičev podatek o prihodu Tomšičeve brigade v Velike Lašče 11. septembra 1943 in o nadaljnjem prodiranju proti Turjaku ter boju z belogardisti istega dne, ni točen, kakor tudi ni točen podatek, da so odšli iz Ribnice proti Velikim Laščam trije njeni bataljoni. Neki belogardistični vir govori, da so belogardisti 11. septembra po neuspelem poskusu mobilizacije »po dveurni debati ob 2. uri popoldne« sklenili, da se umaknejo iz Velikih Lašč in so nato na 20 vozovih odpeljali s seboj živež, orožje in strelivo. Isti vir še poroča: »12. 9. 1943 v nedeljo proti večeru so komunisti zasedli Velike Lašče.«⁴

Strle je bil do Semičevih podatkov upravičeno kritičen in je zapisal, da sta zarana 12. septembra 1943 proti Velikim Laščam odrinila I. in II. bataljon Tomšičeve brigade, medtem ko je bil III. bataljon na poti iz Kočevja proti Velikim Laščam, IV. pa je zaradi obolevosti borcev ostal v Ribnici (Semič pa pravi, da je moral v Dolenji vasi stražiti ujete belogardiste). Nato pa Strle nadaljuje prodiranje dveh bataljonov Tomšičeve brigade iz Velikih Lašč proti Turjaku in spopad z belogardisti pri Čretežu nad Rašico opisuje tako kot Semič v svojih spominih, le da kot vir navaja Semičev ustni vir.⁵

Niti Semič niti Strle izrečno ne omenjata tega, do kam je brigada (s tremi bataljoni) prišla do 12. septembra zvečer in kje je prebila noč na 13. september. Morda bi k razjasnitvi lahko pomagal podatek iz izjave nekega dijaka, ki ga je mobilizirala Tomšičeva brigada in je po pobegu iz nje čez poldrugi mesec izjavil: »Odšli smo v Ribnico, kjer smo ostali do nedelje 12. sept. Ta dan opoldne je Tomšičeva brigada, v katero so nas vtaknili, odšla čez Velike Lašče na Rašico, od koder so se tik pred nami umaknili četniki j(ugoslovanske) v(vojske) in tam pustili 1 voz municije. Tam smo prenočili.«⁶ Iz tega podatka pa seveda še ne moremo sklepati, da bi v Rašici prenočila vsa Tomšičeva brigada oziroma trije bataljoni, ki so bili na pohodu. Po Strletovem podatku naj bi III. bataljon, ki je sledil drugima dvema bataljonoma, prenočil v vasi Cesta pri Videm-Dobropolju.⁷

Postavljam vprašanje, ali je brigada še 12. septembra prodirala naprej iz Rašice proti Turjaku. Noben, do zdaj znan in dosegljiv vir, niti partizanski niti belogardistični, razen omenjenih Semičevih Spominov in njegove ustne izjave Strletu, ne govori o bojih pri Čretežu in obkoljevanju Turjaka dne 12. septembra 1943. Vsi viri pripovedujejo, kako so belogardistični in deloma tudi plavogardistični oddelki iz bližnje in daljnje okolice Turjaka ves dan nemoteno prihajali v grad in da je proti večeru odšel del posadke čez Čretež v Zapotok, opremo pa so tja odpeljali kar na vprežnih vozilih. Nekateri belogardistični oddelki so prišli na turjaški grad šele v noči na 13. september ali pa celo 13. septembra zgodaj zjutraj. Kaže, da sta tako prišla v tem času na grad dobrepoljski belogardistični bataljon in del posadke iz obleganega boštanjskega gradu. Po poročilu obveščevalnega centra zapadno-dolenjskega odreda z dne 13. septembra 1943, naj bi dobrepoljski bataljon odšel iz Vidma-Dobropolje šele 12. septembra ob pol devetih zvečer.⁸ Belogardistični viri⁹ in tudi emigrantski pisci¹⁰ pripovedujejo, da je bila tudi noč na 13. september pri Turjaku mirna.

Na voljo je nekaj podatkov, ki dopuščajo sklepanje, da je bil prodor Tomšičeve brigade od Rašice proti Turjaku oziroma njen obkoljevalni manever izveden šele zjutraj 13. septembra.

Odsek za propagando in statistiko pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije je 14. septembra 1943 objavil »poročilo XIV. divizije z dne 14. IX. 1943«, ki pravi:

Turjaški grad, kakršen je bil pred septembrom 1943

»I. U. B. T. T. je v teku 13. t. m. zavzela Velike Lašče in prodira proti Videm-Dobropolje in dalje proti Turjaku in Šentjurju, kjer se nahajajo belo- in plavogardistične bande, ki jih bo brigada v kratkem razorožila ali uničila.«¹¹

Datum zasedbe Velikih Lašč je v tem poročilu vsekakor za nekaj ur prekasen, točno pa je to, da je brigada prodirala na omenjeno območje.

Belogardističen vir pripoveduje, da so partizani prišli v Videm-Dobropolje v ponedeljek 13. septembra zjutraj ob petih, pripeljali so se na 15 avtomobilih, ki jih je spremljalo tudi nekaj tankov. Preiskovali so vas, na shodu pred šolo pa naj bi govoril Jože Nose-Span.¹² Nekako se s tem podatkom ujema tudi izjava že omenjenega dijaka, poznejšega dezerterja iz Tomšičeve brigade, ki pravi: »13. 9. 1943 smo odšli mobilizirat čez Videm v Kompolje. Zvečer smo šli spet nazaj na Rašico. Še isti večer smo odšli na položaje preko Vidma, da bi napadali Suho goro, hrib nad Malimi Lipljenami. Borbe ni bilo. Zjutraj (14. septembra — op. T. F.) smo odšli v Male Lipljene, posadka na Mali gori se je po padcu komandanta predala. Kdor je imel čin je bil ustreljen, ostali so bili takoj mobilizirani. Po treh dneh (17. septembra — op. T. F.) smo odšli na Drenik.«¹³ Po teh podatkih naj bi ta enota Tomšičeve brigade 13. septembra napravila pot: Rašica—Videm-Dobropolje—Kompolje—Rašica—Male Lipljene in ostala nato tam tri dni. Po podatkih, ki jih je uspelo dobiti F. Strletu od Jožeta Lepina-Risa, bi bil to II. bataljon. Strle namreč navaja, da je ta bataljon krenil iz Rašice mobilizirat v Dobropolje, tam naletel na belogardiste, ki so bežali v vas Male Lipljene in v vas Staro apno, kjer se je spoprijel z njimi (1 mrtev, 1 ranjen, 3 ujeti) in nato tam prenočil ter drugo jutro, 13. septembra, krenil stiskat obroč okrog Turjaka.¹⁴ Glede datumov gre bolj verjeti dezerterju, saj ne bi bilo razumljivo, da bi II. bataljon Tomšičeve brigade 12. septembra napravil pot: Ribnica—Velike Lašče—Rašica (po Semičevih in Strletovih podatkih naj bi se ta dan tudi tepel z belogardisti pri Cretežu)—Videm-Dobropolje—Staro apno.

Kar vemo o delovanju III. bataljona, vemo iz Strletovega pripovedovanja. Po prihodu iz Kočevja je prenočil v vasi Cesta pri Videm-Dobropolju in se 13. septembra odpeljal z avtomobili čez Račno proti Grosupljemu, mimo gradu Boštanj, verjetno čez Ponovo vas na Veliki Ločnik in da so borci nato do večera poležavali nekje blizu Pijave gorice. Zvečer naj bi po cesti, ki je tedaj vodila iz Pijave gorice proti Rašici, krenili v smeri Turjaka novi nalogi nasproti.¹⁵ Verjetno je to bila tista

kolona, ki so jo gledali belogardisti iz Zapotoka in o kateri je poveljnik t. i. planinske brigade »Triglav«, kapetan Albin Cerkenik-Triglav ob 13.10 uri (J. Grum v svojem članku »Za zgodovino Turjaka«, str. 267, trdi, da naj bi to bilo šele ob 18. uri in 30 minut, kar je verjetno) sporočil Francetu Malovrhu-Brezniku v turjaški grad: »Janko (Debeljak — op. T. F.) mi je sporočil, da je s Čreteža zapazil močnejšo motorizirano kolono v pokretu na poti Škofljica—Turjak. Zdi se, da so to Nemci, kar pa zaenkrat ne verjamem.«¹⁶ To res ni bila niti nemška kolona, kot se je zdelo nekaterim belogardistom, niti Prešernova brigada, kot bi morda lahko razumeli iz Sajatovega razpravljanja v Belogardizmu,¹⁷ temveč skoraj gotovo III. bataljon Tomšičeve brigade.

Zelo malo ali skoraj nič ne vemo o delu I. bataljona Tomšičeve brigade dne 13. septembra. Iz Strletovega članka bi sklepali, da je prvi prodril pred turjaški grad. Če naj bi borci II. bataljona ob prihodu pred Turjak tam našli že borce I. bataljona in če je III. bataljon napravil dolgo krožno pot in šele proti večeru prispel od Pijave gorice v bližino Turjaka, potem je gotovo, da je bil I. bataljon tam prvi. Ali je prodril tja naravnost po cesti ali pa drži podatek v Semičevih spominih, da »se je prvi bataljon Tomšičeve brigade s kamionom (ali res samo z enim? — op. T. F.) in dvema topovoma premaknil preko Grosupljega do Škofljice ter po drugi cesti nazaj proti Turjaku,«¹⁸ kar bi pomenilo, da so vsi trije bataljoni pritiskali proti Turjaku s severa predvsem z namenom, da belogardistom onemogočijo beg v Ljubljano in ne toliko zato, da bi jih takoj stisnili v grad. Ali pa je Semič v svojih spominih zamenjal III. bataljon s I.?

Postavljam tudi vprašanje, kdaj je prva enota Tomšičeve brigade prodrla prav pred grajska vrata. S. Semič v svojih spominih navaja: »12. septembra smo se borili ves dan okoli Turjaka. Beli so se počasi začeli umikati v turjaški grad. V borbah okoli Turjaka je imela Tomšičeva brigada precej mrtvih in ranjenih. Zjutraj 13. septembra je prišla Prešernova brigada s komandantom Duletom (Dušanom Švaro — op. T. F.), ki je zamenjala Tomšičevo ter nadaljevala borbo za uničenje gradu.«¹⁹ Že iz dosedaj navedenih podatkov smo lahko videli, da Semič dogodke datira za en dan ali skoraj za en dan prezgodaj.

F. Strle je v svojem članku na kratko opisal zelo drzen preboj komandanta Tomšičeve brigade Staneta Semiča-Dakija s tankom do grajskih vrat in njegov umik pred belogardističnimi ročnimi bombami, vendar ne navaja vira in tudi Semič sam v svojih spominih tega dogodka ne omenja. Ne omenjajo ga tudi belogardistični viri. S tem pa ni rečeno, da ga ni bilo.

Večina belogardističnih virov postavlja začetek bojov v neposredni bližini Turjaka na 13. september in to ne ravno preveč v zgodnje jutranje ure,²⁰ nekateri celo v popoldanski čas.²¹ Vendar se dva primarna vira,²² od katerih je vsaj eden tudi vir prve roke, ujemata v tem, da se je boj tega dne začel ob 9. uri zjutraj, ko je II. bataljon Prešernove brigade med Rašico in Turjakom zadel na belogardistično zaporno črto. Čeprav teh dveh virov Stanko Petelin pri svojem opisu prodiranja Prešernove brigade proti Turjaku ni uporabljal,²³ mu je tudi na podlagi drugih virov uspelo dobro in razmeroma točno opisati dogodke tega dne. Za dopolniti bi bilo le dvojje. Večina ujetnikov, ki so jih imeli belogardisti zaprte v turjaškem gradu, res ni bila iz Prešernove brigade, kakor je pravilno sklepal Petelin, ker so jih belogardisti zajeli na Kureščku,²⁴ iz brigade so bili verjetno le trije.²⁵ K popolni obkrožitvi gradu je deloma res pripomogla okolnost, da nek belogardističen ali četniški oddelek ni držal obljube in zasedel položajev, s katerih so utrujeni belogardisti odšli prenočevat v grad.

Po belogardističnih in partizanskih virih je Prešernova brigada šele v noči na 14. september tesno obkrožila turjaški grad. Položajev ni prevzela od Tomšičeve brigade, temveč si jih je morala izbojevati v skoraj celodnevem boju. Njena obkrožitev gradu pa bi bila verjetno zvezana z večjimi žrtvami, če ne bi širšega območja Turjaka obkrožila in prečistila Tomšičeva brigada.

V istem članku kot obkolitev in obleganje Turjaka je F. Strle opisal uničenje belogardistične postojanke na Velikem Osolniku. Opisal ga je še natančneje kot obkolitev Turjaka, ker je bil sam borec III. bataljona Tomšičeve brigade in je njegovo pričevanje torej vir prve roke, je pa hkrati, kar se tiče opisovanja partizanskega delovanja, tudi primaren vir, saj do sedaj še ni nihče tega opisal tako podrobno.

Z velikim zadovoljstvom bi prebral ta članek, če ne bi Strle v njem iz ne vem kakšnih razlogov, navkljub vsemu znanemu in napisanemu, datiral tega dogodka zavestno za dan prezgodaj (14. september), kakor ga je bil Franček Saje v svojem »Belogardizmu« za dan pozneje (16. september).²⁶ Neizpodbitno dejstvo, neovrgljiva resnica pa je, da je belogardistična postojanka na Velikem Osolniku padla dne 15. septembra 1943, kakor sem to napisal že pred leti v neki svoji obsežnejši študiji.²⁷

Kar smo do nedavnega vedeli o Tomšičevi brigadi oz. njenem bataljonu na Velikem Osolniku, smo mogli zvedeti le iz Semičevih spominov. Pripoveduje, kakor da bi takrat vsa brigada šla mimo Velikega Osolnika proti Cerknici²⁸ in nikjer ne omenja njenega delovanja proti zapotoški belogardistični skupini. Šele iz Strletovega članka zvemo, da so bili njeni bataljoni narazen in da so imeli nalogo obkoliti in uničiti belogardistično skupino v Zapotoku in njegovi okolici.

Belogardistični oddelek je zasedel Veliki Osolnik 14. septembra zvečer in ne dan prej kot razumemo Strleta ali dan pozneje kot je to izrečno navedel F. Saje. Ni nobenega upravičenega razloga, da glede tega ne bi verjeli partizanskim in tudi belogardističnim virom, če se med seboj ujemajo. Nekatere bom tukaj navedel.

Odesek za propagando in statistiko pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije je povzel »poročilo obveščevalnega centra XIV. divizije z dne 15. IX. 1943« in navedel moč posameznih belogardističnih postojank na območju Zapotoka ter zapisal: »Del nekaterih posadk se je v noči od 14. do 15. sept. koncentriral na Velikem Osolniku.« (Podčrtal T. F.).²⁹

Adjutant komandanta belogardističnega bataljona, ki je bil na Velikem Osolniku, Aleksander Škulj, je tedaj, ko je po nekaj dneh pribežal v Ljubljano, natančneje opisal partizanski napad na postojanko: »Pod poveljstvom Skalarjevim (Milko Pirih — op. T. F.) se je udeležil zasedbe vasi Osredok. Namen so imeli zasesti še Krvavo peč, Rob, Vel. Osolnik, Sv. Primož in Sv. Gregor. V torek (14. 9. — op. T. F.) so pustili eno pehotno četo na Osredku, zasedli vas in cerkev na Osolniku. Postavili so straže in osigurali položaj z mitraljezi.«³⁰

Skoraj po enem tednu, ko je padla postojanka Veliki Osolnik, je 21. septembra pribežal v Ljubljano njen poveljnik Milko Pirih in izpovedal: »Bataljon 'Dobrač' je bil sestavljen iz treh čet in sicer 'Zile', 'Drave' in 'Gline'. Vsaka četa je štela po 60 mož... V bataljonu so bili fantje in možje sledečih vaških straž: Dev. Mar. v Polju, Čatež, Žužemberk in s Sv. Gregorja. Po povelju komandanta kapetana Triglava (Albin Cerkvenik — op. T. F.) je komandant dne 13. 9. 1943 odšel z bataljonom na položaj Osredok z nalogo, da prodira proti Krvavi peči. Zjutraj dne 14. 9. 1943 je po lastni odločitvi napadel bočno greben, ki je dominiral na položaj Zapotok—Osredok in katerega so imeli v svoji posesti partizani. Okoli poldneva istega dne je z napadanjem prenehal, ker je od komandanta Triglava prejel novo povelje, da drži taktično važne položaje v območju Osredka, z ostalim delom pa v obkoljevalnem manevru zavzame Veliki Osolnik in s tem prevzame kontrolo ceste Velike Lašče—Rob in Velike Lašče—Turjak, obenem pa da tudi odbija vse napade partizanov proti Turjaku, v katerem se je nahajalo 700 mož posadke. Dne 14. 9. 1943 ob 10. uri (podčrtal T. F.) so zasedli vasi Laze in Veliki Osolnik. Takoj je razpostavil straže. Vsega je bilo na straži 70 ljudi z desetimi mitraljezi. Stražo je imela cela četa 'Drava' pod poveljstvom svojega komandirja (Jožeta Lavriča — op. T. F.). Zaprti so bili vsi dohodi na položaj, na vrhu griča ob cerkvi pa so se nahajali štirje mitraljezi.«³¹

Namenoma sem navedel nekoliko daljši odlomek kakor bi bilo potrebno drugače zaradi samega datuma zasedbe Velikega Osolnika. V tem odlomku namreč Milko Pirih (nekateri znaki kažejo, da je redaktor »Vesti« v zapisu izjave spremenil le osebo in je v resnici to Pirihovo poročilo v tretji osebi ednine) govori, s kakšno nalogo je večji del njegovega bataljona 14. septembra ob desetih zvečer zasedel Veliki Osolnik.

Strle v opombi pravi, da je o datumu prihoda belogardistov na Veliki Osolnik poizvedoval na kraju samem in ugotovil, da so prišli tja »ob mraku tistega večera«, ³² kar vsekakor drži, le da je to bilo dne 14. septembra zvečer in ne 13. septembra, kakor je razumeti iz Strletovega pripovedovanja.

Boj na Velikem Osolniku je trajal nekako od polnoči 14. septembra do desetih dopoldne 15. septembra. Kako je potekal na partizanski strani, je še razmeroma podrobno opisal Strle, ³³ z belogardistične strani pa nam ga kot vir opisujeta Pirih in Škulj, ³⁴ dotika pa se ga tudi emigrantska literatura. ³⁵

Tudi o tem, kdaj je bilo konec belogardistične postojanke na Velikem Osolniku, govori več belogardističnih virov. Vsi navajajo le 15. september. Šestim belogardistom iz Polja pri Ljubljani se je takoj uspelo umakniti partizanskemu obroču na Velikem Osolniku in so se nato do 17. septembra zjutraj prebijali proti Polju: najprej so ostali skriti v bližini Velikega Osolnika do večera, ko so odšli proti Čretežu v Zapotok. Tam so opazili partizane in šli naprej na Kurešček in v bližino Golega. Tam so bili skriti ves dan 16. septembra in zvečer so odšli čez Želimlje, Rudnik, Orlje in Bizovik v Polje, kamor so prispeli v petek, 17. septembra, zgodaj zjutraj. ³⁶

Vsi viri nasprotujejo trditvi F. Strleta, da je streljanje na Velikem Osolniku »dopoldne 14. septembra 1943 pojenjalo,« ³⁷ kajti v resnici se takrat še ni niti začelo.

Kdaj je Tomšičeva brigada razbila belogardistično skupino iz Zapotoka?

Podobno kakor je F. Strle nepravilno datiral boj na Velikem Osolniku, je tudi za razbitje belogardistične skupine iz Zapotoka izbral nepravi datum. Podobno kakor je F. Saje nepravilno izbral 16. september, ³⁸ je Strle izbral 14. september. V resnici se je to zgodilo 15. septembra 1943.

Strleta moremo pohvaliti, ker je na podlagi ustnih virov opisal dejavnost I. bataljona Tomšičeve brigade in njene kolesarske čete pri razbijanju belogardistične skupine iz Zapotoka, hkrati pa obžalujemo, da je kar tako, mimo vseh virov ali celo njim navkljub, prestavil ta dogodek na 14. september.

Tudi v tem primeru se partizanski in belogardistični viri glede datuma popolnoma ujemajo.

Štab XIV. divizije je še isti dan, tj. 15. septembra 1943, poročal glavnemu štabu NOV in POV Slovenije: »U toku današnjeg dana (podčrtal T. F.) jedinice Cankareve brigade, koje nadiru prema Ljubljani, su kod Škofljice vodile borbu sa oko 200 belogardista, koji su bili razbijeni. Ubijeno 20 belogardista, 8 zarobljeno, koji su šteti u mrtve. Znači, da su ih postrelili. Nas je bar tako izvestio štab brigade.« ³⁹

Odsek za propagando in statistiko pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije je v svojem poročilu z dne 17. septembra 1943 zapisal: »15. IX. zvečer so bile po več-dnevnom obleganju edinic XIV. divizije likvidirane postojanke v Zapotoku, Kureščku in Osolniku. Posadke so bile zajete z orožjem vred.« ⁴⁰ Tudi drugi dan je isti odsek v svojem poročilu navajal »uspehe XIV. divizije po poročilu z dne 15. IX.«, med katerimi je tudi razbitje belogardistične skupine iz Zapotoka. ⁴¹

Belogardistični vir »Vesti« pa za 15. september 1943 navaja, da se je okrog 13. ure na bloku pri Mokarju zbralo okrog 500 belogardistov, ki »so prosili za takojšnja navodila za nadaljnji postopek«. Izjavljali so, da so bili v Zapotoku napadeni s topništvom, da so imeli boje pri Želimljem, Igu in Škofljici. Še isti dan jih je nemški okupator spustil skozi blok in so se nastanili v domobranski vojašnici. ⁴²

Tudi belogardistična literatura navaja 15. september 1943 za dan razbitja zapotoške belogardistične skupine.⁴³

Iz belogardističnega vira »Vesti« zremo tudi za pot III. bataljona Tomšičeve brigade z Velikega Osolnika, ki so jo opisali tam zajeti belogardisti — dezertarji iz Tomšičeve brigade. »Odšli so najprej na Rob v vas Dolšake, kamor so prispeli v sredo, 15. 9. 1943. Nato so šli čez Kurešček v Želimlje in Pijavo gorico, potem pa zopet v Želimlje, kjer so bili v petek (17. 9. — op. T. F.) popoldne. Bili so vsi oboroženi. Popoldne v petek so odšli v Zapotok, tam prenočevali, v soboto (18. 9. — op. T. F.) zjutraj pa odkorakali proti Cerknici. Ves dan so bili brez hrane in vode. V Cerknico so prispeli v soboto zvečer, 18. septembra. V nedeljo zjutraj so Nemci napadli Cerknico.«⁴⁴ Ti podatki se skoraj popolnoma ujemajo s podatki, ki jih je o poti III. bataljona zbral in objavil F. Strle. Naj še dodam, da je iz izjave nekega dezertarja iz Tomšičeve brigade, ki je bil v njenem II. bataljonu, razvidno, da je ta bataljon iz Malih Liplenj po treh dneh odšel na Drenik, nato mimo Pijave gorice po želimljski dolini na hrib Mačkovec. Tam je ostal čez noč in 18. septembra odšel naprej čez Št. Vid v Begunje nad Cerknico.⁴⁵

Kdo je ogrožal belogardistično postojanko pri Rakitni?

V svojem članku »Usoda belih z Osredka in Zapotoka« je F. Strle povzel po F. Sajetu podatek, da je XVIII. divizija »14. septembra 1943 začela prihajati na področje Struge, Mokra in Rakitne.«⁴⁶ Če bi to lahko razumeli tako, da so na tem območju že ta dan bile sile te divizije, bi to bilo res, saj se je ta dan zahodnodolenski odred na Polomu v Suhi krajini preimenoval v IX. brigado, Levstikova brigada je po svojem prvem zboru v Žužemberku 12. septembra še dva dni čistila teren belogardističnih ostankov okrog Vidma-Dobropolja, medtem ko je ljubljanska brigada bila na Golem in okolici. XVIII. divizijo so ustanovili 14. septembra 1943 v Zdenški vasi. Na novo operativno območje je v celoti prišla šele 23. septembra.⁴⁷

Toda F. Strle je vendarle sklepal, da naj bi celotna divizija začela že 14. septembra prihajati na novo območje. K temu sklepu ga je pripeljal Sajetov podatek, da je Rakitno ogrozila Levstikova brigada. Tudi sam sem nekoč ta podatek nekritično prevzel od Sajeta,⁴⁸ za katero brigado gre v resnici, sem zvedel šele pred nedavnim, ko sem dobil v roke dokument, ki je podpisan. Enota, ki je belogardistični posadki na Rakitni 14. septembra 1943 poslala ultimatum za vdajo, ni bila Levstikova brigada, temveč ljubljanska brigada, ki je po ustanovitvi nekaj dni (do 14. septembra) imela številko VIII. Na izvirniku omenjenega ultimata sta za štab VIII. brigade podpisana komandant Svarun in namestnik politkomisarja Matija.⁴⁹ Kakor vemo, je bil Svarun — Rudolf Hribernik do 16. septembra 1943, ko ga je glavni štab NOV in PO Slovenije imenoval za komandanta dolomitskega odreda, komandant ljubljanske brigade. Del te brigade se je 15. ali 16. septembra 1943 z avtomobili pripeljal na Rakitno, s katere se je belogardistična posadka pred tem umaknila v Borovnico.⁵⁰

V tem sestavku sem hotel opozoriti na nekatere napake in pomanjkljivosti, ki jih je napravil F. Strle v svojih člankih, objavljenih v poslednjih štirih številkah Naše obrambe 1971. Nisem imel namena zanikati njegovih prizadevanj, da bi opisal bojno pot in vlogo Tomšičeve brigade v dogodkih ob italijanski kapitulaciji. Marsikaj nam je povedal novega. Želel bi ga vzpodbuditi k ponovnemu preverjanju nekaterih pomanjkljivih podatkov in k zbiranju novih, da bi olajšali delo piscu obsežnejše zgodovine prve slovenske narodnoosvobodilne brigade.

¹ Franci Strle: Boj pri Dolenji vasi. Naša obramba (navajam: NO), 1971 št. 9, str. 48.

² NO, 1971, št. 9, str. 49.

³ Stanko Semič-Daki: Spomini narodnega heroja. Borec, 1951, str. 239-240 (navajam: Semič, Spomini).

⁴ Vesti 27. 9. 1943, Velike Lašče, arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (navajam: arhiv IZDG).

⁵ Franci Strle: Obkolitev in obleganje Turjaka. NO, 1971, št. 11, str. 38 (navajam: Strle, Obkolitev).

⁶ Vesti 22. 10. 1943, Stara Cerkev pri Kočevju (arhiv IZDG).

⁷ Strle, Obkolitev, str. 39.

⁸ Arhiv IZDG, fond glav. štaba NOV in POS, 1943, Dakijev arhiv, poročilo obv. centra ZDO 13. 9. 1943.

⁹ Historični potek dogodkov v Dobropoljah, Turjaku, Velikih Laščah in Kočevju po italijanski kapitulaciji. Vesti 1943. (Arhiv IZDG).

¹⁰ Janez Grum: Ob 20 letnici Turjaka. Zbornik Svobodna Slovenija 1964. Buenos Aires 1964, str. 314-317 (navajam: Grum, ob 20 letnici Turjaka); isti: Za zgodovino Turjaka. Zbornik Svobodna Slovenija 1965. Buenos Aires 1965, str. 365 (navajam: Grum, za zgodovino Turjaka).

¹¹ Arhiv IZDG, glavni štab NOV in POS, f. 8/II. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 7, dok. 41 (navajam: Zbornik NOV).

¹² Vesti 26. 9. 1943, Videm-Dobropolje, (arhiv IZDG).

¹³ Glej op. 6!

¹⁴ Strle, Obkolitev, str. 38.

¹⁵ Strle, Obkolitev, str. 40.

¹⁶ Arhiv IZDG, kočevski proces, štev. PTB 13. IX. 1943.

¹⁷ Franček Saje: Belogardizem. II. izdaja, Ljubljana 1952, str. 601, (navajam: Saje, Belogardizem).

¹⁸ Semič, spomini, str. 240.

¹⁹ Prav tam.

²⁰ Glej op. 9! »Prve borbe so se pričele v pone-deljke dopoldne okrog 9. ure.«

²¹ Vesti 27. 9. 1943, Velike Lašče, (arhiv IZDG). »13. 9. 1943 popoldne so začeli komunisti napadati grad Turjak.«

²² Glej op. 9! Dnevnik Veljka Križnika, arhiv IZDG, f. 280/II.

²³ Stanko Petelin: Prešernova brigada. Nova Gorica 1967, str. 97-99 (navajam: Petelin, Prešernova brigada).

²⁴ France Malovrh-Breznik je na zaslišanju v Kočevju 1. oktobra 1943 izjavil: »Ko sem bil 12.

septembra na Kureščku, nisem vedel, da je posadka zajela nekaj vaših ljudi, ki so prihajali iz Ljubljane, vem pa, da so bili kasneje na Turjaku zaprti in sicer njih 10.« (Arhiv IZDG, kočevski proces, zapisnik zaslišanja F. Malovrha 1. 10. 1943). Prim.: Petelin, Prešernova brigada, str. 98, op. 130.

²⁵ Glej op. 9!

²⁶ Saje, Belogardizem, str. 602.

²⁷ Tone Ferenc: Kapitulacija Italije in narodno-osvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1967, str. 191-193 (navajam: Ferenc, Kapitulacija Italije).

²⁸ Semič, Spomini, str. 240.

²⁹ Zbornik NOV, VI/7, dok. 60.

³⁰ Vesti 22. 9. 1943, Velike Lašče (arhiv IZDG).

³¹ Vesti 26. 9. 1943, Velike Lašče, (arhiv IZDG).

³² Strle, Obkolitev, str. 40.

³³ Strle, Obkolitev, str. 40-41.

³⁴ Vesti 26. 9. 1943, Dev. Mar. v Polju, (arhiv IZDG); Vesti 1. 10. 1943, Velike Lašče, (arhiv IZDG).

³⁵ Glej op. 10!

³⁶ Vesti 17. 9. 1943, Dev. Marija v Polju, (arhiv IZDG). Belogardistične »Vesti« so tudi 19. 9. 1943 pisale: »Veliki Osolnik — Fantje so se predali v sredo ob 10. uri. ... Osredok — Tudi tu so se v sredo okrog 9. ure predali ...« (Arhiv IZDG).

³⁷ Franci Strle: Usoda belih z Osredka in Zapotoka. NO, 1971, št. 12, str. 44 (navajam: Strle, Usoda belih).

³⁸ Saje, Belogardizem, str. 602.

³⁹ Zbornik NOV, VI/7, dok. 56. Glej tudi poročilo odseka za prop. in statistiko pri glav. štabu NOV in POS 16. 9. 1943 (Zbornik NOV, VI/7, dok. 60).

⁴⁰ Zbornik NOV, VI/7, dok. 72.

⁴¹ Zbornik NOV, VI/7, dok. 77.

⁴² Vesti 15. 9. 1943, Črna vas, (arhiv IZDG).

⁴³ Glej op. 10!

⁴⁴ Vesti 1. 10. 1943. Usoda fantov iz Sv. Gregorja in okolice, (arhiv IZDG).

⁴⁵ Vesti 22. 10. 1943, Stara Cerkev pri Kočevju, (arhiv IZDG).

⁴⁶ NO, 1971, št. 12, str. 45; Saje, Belogardizem, str. 38.

⁴⁷ Ladislav Kiauta: Na bojni črti Osemnajste. Ljubljana 1969, str. 26-55.

⁴⁸ Ferenc, Kapitulacija Italije, str. 192.

⁴⁹ Arhiv IZDG, kočevski proces, štab VIII. brigade 14. 9. 1943.

⁵⁰ Vesti 13. 9. 1943, 19. 9. 1943, 21. 9. 1943, 23. 9. 1943, Rakitna.

Gradivo

Ustanovitev rakovške čete in Zidanškovega bataljona

Pričevanje

Anton Avsec

Ker je z odhodom Šercerjevega bataljona na Travno goro ostala Notranjska tako rekoč brez partizanov, je štab bataljona poslal na to področje proletarski udarni vod — letečo partizansko patroljo. Vod je štel 12 borcev z enim puškomitraljezom. Vsak borec je imel poleg orožja le odejo in smuči. Komandir patrolje je bil Stane Semič-Daki. Zaradi izredne gibčnosti in smelih akcij je zbujala med prebivalstvom vtis velike sile, v očeh okupatorja pa velik strah. Prebivalstvo, ki je bilo večinoma vključeno v OF, je »naše fante«¹ povsod pristrčno sprejemalo. Še prav posebno so se jih razveselili prebivalci Gornjih in Spodnjih Poljan.

Na Dolnjih Poljanah se je patrola zadrževala približno dve uri. Nato je odšla na pot čez Racno goro proti Mokrcu. Med potjo je kmalu naletela na rakovško četo. Srečanje z njimi je Daki v sestavku Spomini narodnega heroja (Borec 1. II. 1950 št. 4 str. 93) opisal takole: »Ko smo prišli na vrh Racne gore, smo zagledali v gozdu proti Bloški planoti dim. Zdelo se nam je sumljivo, kaj naj bi ta dim v gozdu pomenil. Od Racne gore do kraja, kjer se je kadilo je približno 2 km in vedno navzdol. Vzeli smo puške v roke in pripravili mitraljez čez prsi. Z naglico smo se odpeljali v bližino in zagledali ljudi. Tudi oni so nas opazili. Ker nas niso poznali, so se začeli urno pomikati iz svojega taborišča. Takoj smo uganili, da morajo biti neki novi partizani in nas troje se je s puškami na ramah poglano za njimi. Ostali so čakali pripravljeni, če morda le ni kakšna prevara. Ko smo prišli v bližino, smo jim začeli klicati, da smo partizani... Počakali so nas in podali smo si roke. Povedali so nam, da so z Rakeka. Kar sami so se imenovali rakovška četa. Štela je okrog 40 ljudi in vsi so bili oboroženi. Imeli so en puškomitraljez.« Nato smo dali Rakovčanom potrebna navodila, pustili kurirja, da je odpeljal enega tovariša v štab bataljona in krenili naprej proti Mokrcu.²

Kako je prišlo do ustanovitve rakovške čete

Rakek z okolico je bil že pred vojno politično zelo razgiban. Partija je imela v teh krajih velik ugled in tudi veliko somišljenikov, še zlasti po razpadu stare Jugoslavije. Junija 1941 je bila ustanovljena partijska celica. Sekretar je bil Jože Pirc, člana: Tone Krajc, predvojni komunist, in Anton Bavec-Cene. Avgusta so bili sprejeti še: Anton Kovač-Uroš, Franci Pirc in Lojze Krabec. Iz kandidatske grupe, ki je obstajala na Rakeku, sta se avgusta formirali še partijski celici na Uncu in v Planini.³

Že zelo zgodaj formirani TOOF, ki je povezoval večinoma strankarsko različno usmerjene prebivalce, je bil zelo aktiven in kompakten.

Julija meseca je bila ustanovljena skojevska grupa. Sekretar grupe je bil Franci Pirc, člani pa: Ciril Pirc, Slavko Bombač, Tone Debevc, Dominik Matko, Franci Benčan in Franc Mekina. Za tem je bila ustanovljena še skojevska grupa v Lazah, ki je zajemala tudi Grčarevac.⁴

Vsi skojevci in mladi simpatizerji (vseh nad 40) so bili vključeni v vaško zaščito.⁵ Komandir vaše zaščite je bil Dušan Zorc. Vaška zaščita je skupaj s partijsko organizacijo izdelala vojaški načrt napada in obrambe Rakeka.⁶

Skojevci in mladinci — zaščitniki, so najprej opravljali lažje naloge, kot raznašanje Poročevalca, zbiranje orožja, trošenje letakov, napisne akcije ipd., nato pa čedalje večje in težje naloge. Od julija dalje je bilo organiziranih več akcij, zlasti rezanje telefonskih žic. Nato so sledile akcije na okupatorja. Pred oktobrom so mladinci zaščitniki napadli med Rakekom in Cerknico karabinjersko patroljo, jo razorožili in sesuli. 19. oktobra 1941, ko so partizani napadli Lož, so zaščitniki izvedli fingiran napad na Rakek.⁷

Po loškem napadu je partijska organizacija napotila nekaj svojih ljudi v partizane (29. novembra je šel v partizane Anton Bavec-Cene, potem Frangeš in drugi).

Partijska organizacija in vodstvo Narodne zaščite sta svoje ljudi z različnimi akcijami v okviru narodne zaščite načrtno pripravljala na odhod v partizane.

Ko je vodstvo KP v začetku februarja izdalo partijskim organizacijam ukaz, da »naj število partizanov in partizanskih čet v najkrajšem času občutno pomnoži«,⁸ je partijska organizacija na Rakeku sklenila poslati v partizane večjo skupino najboljših članov-skojevcev in mladincev.

Odhod je bil temeljito pripravljen in je potekal nemoteno. Jedro je odšlo v treh skupinah.

Prva skupina 4 ali 5 skojevcev je šla 12. marca. Vodil jo je Anton Debevc. Pred tem je šel le Pavel Grbec-Zekan.⁹

13. marca 1942 je zjutraj odpotovala druga skupina, ki je štela 5 ljudi. V tej skupini je bil tudi Franc Mekina-Borut. Popoldne je odšla še tretja večja skupina. V tej skupini sta bila Dušan Zorc-Martin in Ivan Turšič-Iztok.

4. marca je šla še zadnja skupina. Nato so odhajali posamič. Odhod se je zaključil 20. marca.¹⁰

Zanimivo je, da so vse skupine odšle z rednim avtobusom in da je bil odhod skupin popolnoma nemoten, »čeprav so karabinjerji spremljali avtobus«.¹¹

O odhodu največje skupine piše Janez Kranjc iz Postojne sledeče:

»Največja skupina devetih partizanov se je pripeljala s popolno opremo in z orožjem (pištole in bombe) do Grahovega, kjer so izstopili pred očmi karabinjerjev in v koloni odšli mimo Žerovnice, Križne jame čez Lož na javko, ki je bila pri Štefanu na Knežji njivi. Z avtobusom je prispela tudi večina orožja.«¹²

Med drugim tudi puškomitraljez »zbrojevka« z okvirji in strelivom. Brezhibno delovanje zveze je odhajajoče Rakovčane zelo navdušilo.¹³

Odhod Rakovčanov v partizane je navdušil vse pristaše OF na Notranjskem. Uspešni odhod skupine oboroženih fantov skozi tri italijanske postojanke je bil še dolgo predmet živahnih razprav. Dokazal je, da je italijanska obveščevalna služba popolnoma nepoučena in nemočna, da je OF gospodar položaja.

Povsem nasprotno je odhod Rakovčanov deloval na Italijane. Bili so presenečeni. Šele sedaj so uvideli, kako zelo so se zmotili v oceni položaja, ko so ugotavljali, da v zoni Velike Bloke (UK — H) Sodražica (UH — 6 K) — Lož (UK — 6 F) na obeh straneh meje med področjem divizije »Grenateiri di Sardegna« in Logaško zono ni neke glavne uporniške organizacije, ki bi vodila in podpirala zločinsko dejavnost oboroženih band v celotni zoni južno od Borovnice.¹⁴

Četa je do prihoda Dakijeve patrolje taborila za Racno goro. Nato so se preselili v kočjo, ki je bila približno 1 km oddaljena. V kočji so se naselili vsi, nekateri spo-

Miloš Zidanšek, član CK KPS, komandant Šercerjevega bataljona, padel 8. februarja 1942 v vasi Hribarjevo na Notranjskem

daj, ostali na podstrešju. Prvih 14 dni je bil vodja skupine verjetno Dušan Zorc-Martin.¹⁵ Nato je štab Šercerjevega bataljona imenoval za komandirja Slavka Kovača-Smelega, komisarja pa Antona Bavca-Ceneta, oba domačina iz Loške doline, hrabra in prekaljena borca, in sposobna vojaška in politična voditelja.¹⁶

»Sredi aprila je četa prisegla ob prisotnosti komisarja bataljona Ljube Šercerja tov. Janeza Hribarja-Toneta« (Pogačnika op. p.).¹⁷

Četa je bila v bataljonu vključena kot tretja četa »rakovška«.¹⁸

Kmalu so jo začeli hajkati Italijani. Kolona, ki je iz Starega trga odšla čez Poljane v Racno goro, je odkrila taborišče in kočo zažgala. Četa se je premaknila v Smrekovce, kjer so si postavili novo — tretje taborišče. Zgradili so barako iz oblic.¹⁹

Od tod so šli na Petelinov vrh, taborišče so si postavili ob neki votlini. Tu so bili le nekaj dni okrog Velike noči.²⁰ Od tam so se preselili v Otrobovec nad Babno polico. V tem taborišču so jedli le divjačino. Od tod je v začetku aprila odšel Smeli s patrolo 12 mož na Hrvaško, da bi vzpostavil stik s hrvatskimi partizani. Zvezu je našel samo s terenci v okolici Crnega luga, pri Gerovem.²¹ Iz Otrobovca se je četa premaknila na Kozji vrh. Delovala je na sektorju Loška dolina—Loški potok—Prezid—Čabar—bivša jugoslovansko italijanska meja.

»Prvo akcijo je četa izvršila z Dakijevo patrolo na izdajalca Krašovca in njegovo hčer v Iga vasi, ki je bila predsednica fašistične organizacije za Slovenijo.«²²

Aprila je vojaška aktivnost čete nenehno naraščala. Izvedla je več zelo uspešnih akcij. Ta aktivnost je lepo razvidna iz poročila štaba Šercerjevega bataljona v Slovenskem poročevalcu št. 18 z dne 5. maja 1943²³ in iz poročila glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet z dne 1. maja 1942 vrhovnemu štabu NOV POJ, o narodnoosvobodilni borbi na področju Slovenije od 25. decembra 1941 do 11. maja 1942,²⁴ ki omenja, da je: 11. aprila 1942 naša patrola aretirala in odvedla s seboj dva izdajalca z Babnega polja. Privedena sta bila v taborišče in zaslišana. Priznala sta svoje zločine in bila ustreljena. Ubita denuncianta iz Babnega polja: Anton Mestnik, Mihajlo Ivašević, bivši žandarmerijski kaplar in italijanski detektiv.²⁵

13. aprila je vod 3. čete — 14 mož — na progi Postojna—Rakek miniral železniško postajo. Eksplozija je bila prekasna, tako da sta bila razbita le zadnja dva vagona. Proga je bila močno poškodovana. Položen je bil zasilni tir, naši so bili brez izgub. V dodatku poročila z dne 11. maja je rečeno, da je bila akcija izvedena v soteski, da je škoda precejšnja in da bodo popravila trajala približno mesec dni, preden bo postavljen promet v normalnem obsegu.

Po enem tiru je bil promet vzpostavljen za počasno vožnjo naslednjega dne.²⁶ Okrog 15. aprila so Italijani v Prezidu, zaradi nepredvidnosti nekega člana OF, prijeli štiri terence. Začeli so s preiskavami, zato so se člani partije takoj umaknili iz Prezida.²⁷

S štabom tretje čete (rakovške) so izdelali načrt za osvoboditev ujetih tovarišev. Obveščevalna služba v Prezidu je zvedela, da bodo ujete odpeljali na kamionu v Čabar in da jih bo spremljal italijanski kurir s prikolico.

16. aprila²⁸ je četa postavila zasedo na Majerju v bližini Prezida. Ker so pričakovali najprej kurirja in nato avto, so avto prezrli in ga spustili naprej, kurirja in njegovega spremljevalca, ki sta se pripeljala na motornem kolesu, pa ustavili in ujeli.²⁹ Zaplenili so važne dokumente, orožje in motorno kolo.³⁰ Od Italijanov so zvedeli za storjeno napako. Da bi zaprte tovariše le rešili, sta se v uniformi karabinerjev hitro oblekla Ivan Slabe-Lisjak in Tone Korenčič-Tarzan ter se z motorjem pognala proti Čabru.³¹ Tik pred Čabrom sta se obrnila, ker je avto že odpeljal v trg — postojanko.³²

17. aprila je italijanski avtomobilski transport padel v zasedo na cesti med Prezidom in Starim trgom. Zaseda je bila postavljena, da bi se rešilo 26 internirancev, ki so jih imeli Italijani po tej cesti pripeljati. Ubitih je bilo okoli 40 Italijanov. Naša zaseda 8 vrlih mož se je zasledovana umaknila brez izgub.³³ Ta podatek ni nikjer drugje omenjen. Po nekaterih elementih ga je moč primerjati z dogodki 19. aprila 1942. Zanimiv je zato, ker govori o velikem številu aretiranih. Italijani so v Prezidu res začeli z veliko hajko, zategadelj se je 18. aprila umaknilo okrog 40 ljudi, med njimi Drago Ožbolt.³⁴

Najpomembnejša in obenem največja akcija rakovške čete je bila 19. aprila 1942, ko so uničili italijansko motorizirano kolono pri Majerju — na tistem mestu kot so ujeli karabinerje, tam, »kjer se globel na eni strani strmo dviga proti Majerju, na drugi strani pa je nizka polica, porasla z grmovjem«. V smeri proti Čabru so pripravili tram, ki naj bi zaustavil kamione. Domenili so se, da bodo napravili navzkrižni ogenj. Na levo krilo je postavil mitraljez France Bombač-Matjaž, desno krilo pa je zasedel s svojim zarjavelim mitraljezom novinec Jože iz Prezida. Urbančičevega Toneta (Kvirina — op. p.) so po cesti maskirali z vejami in mu dali stare jugoslovanske bombe. Branil se je, še nikoli jih ni metal. Zorko mu je prinesel kamen, mu pokazal kako se bomba odvijae in vžge z udarcem ob skalo. To ga je pomirilo.³⁵

Vseh borcev je bilo dvajset.³⁶ Zasedi je poveljeval Martin (Dušan Zorc).³⁷ Ob 16. uri so prvi trije kamioni fašistov zapeljali v usek.³⁸ »Tedad je zagrmelo. Urbančičev Tone je udaril bombo in jo zalučal na kamion, ki je vozil mimo. Zdelo se mu je, da jo je vrgel predaleč. Dvignil se je, da bi pogledal. Bomba se je gugala na platneni strehi nad glavami Italijanov. Tedaj je treščilo.«³⁹ Po enournem boju je obležalo 134 Italijanov. Zaplenjeni so bili 4 fiat puškomitraljezi, 11 šotork, 1 revolver in 2500 nabojev.

Zaplenjeno bi bilo lahko več orožja, pa je bilo samo devet partizanov, ki poprej še niso bili v borbi, 11 pa novih, katerim so po spopadu že popustili živci in niso bili za rabo.⁴⁰

Italijansko poročilo karabinerjev II. armade št. 61/IV. z dne 24. aprila 1942 govori o spopadu pri Goračih in pravi, da so imeli Italijani 25 mrtvih in 28 ranjenih.⁴¹

Po zasneženi planjavi k cilju, ki je še v daljavi ...

Kot smo že slišali, je v tej akciji sodelovalo »9 partizanov, ki so že bili v borbi.« To je bil vod rakovške čete, in sicer tile tovariši: vodja Dušan Zorc-Martin, Slavko Modic-Kostja, Franc Modic-Luka, Jožko Janež-Krešo, Tone Urbančič-Kvirin, Franc Bombač-Matjaž, Franc Mekina-Borut, Tone Matko in oba Korenčičeva.⁴²

Ostali borci (bilo je 11 novih) pa so bili Hrvatje iz Prezida in okolice. Bili so člani narodne zaščite, ki so se 18. aprila umaknili pred Italijani. To je bila prva skupna akcija slovenskih in hrvaških partizanov na tem področju.

Vest o skupni akciji borcev rakovške čete in članov tamkajšnje narodne zaščite se je med ljudstvom bliskovito razširila. Nekateri so bili tako navdušeni, da so poraz Italijanov, ki je bil v teh krajih do takrat prav gotovo največji, imeli za poraz Italije. Gostilničar Pavao Brkljačič z Majerja je radosten vpil po vasi: »Ljudi moji, preokret, preokret!«⁴³ Borci in aktivisti OF so prebivalcem svetovali, naj se takoj umaknejo pred okupatorjem, ki bo gotovo skušal oprati svoj poraz s streljanjem nedolžnih ljudi.

Pod zaščito rakovške čete so se v nekaj dneh zatekli skoraj vsi odrasli moški iz Prezidanskega kota. Ko je hajka minila, so eni odšli domov, »107 mož pa je ostalo v četi.«⁴⁴ To je bil začetek masovnega priliva Notranjcev v partizane.⁴⁵

* * *

Po majerski akciji se je z vsemi novinci premaknila čez cesto Trava—Draga na Gredelj.⁴⁶ Tu se je 107 tovarišev odločilo, da ostanejo v partizanih, ostali, predvsem starejši, pa so se vrnili domov.⁴⁷

Ker se je številčno stanje čete potrojilo, je komandir Smeli ustanovil nov bataljon, ki je nosil ime po padlem komandantu Šercerjevega bataljona Milošu Zidanšku.

22. aprila 1942 je bil izdan Ukaz št. 1. bataljona Miloša Zidanška o organizaciji bataljona in taboriščnem redu.

Točka 1. Zaradi nastale situacije se iz tretje čete bataljona Ljube Šercerja formira nov bataljon. Komando bataljona prevzame tov. Smeli (Slavko Kovač). Politkomisar je tov. Rafael (Kovačič — sedaj direktor LIP Podpeč). Komandant bataljona je tov. Martin (Dušan Jarc).

Točka 2. Bataljon se razdeli v štiri čete in letečo skupino. Komandir prve čete je tovariš Miha (Ivan Mohorič), 2. Cene (Anton Bavec), 3. Kotnik (Zdravko Turk), 4. tov. Pero ter leteče skupine Lisjak (Ivan Slabe), politkomisar 1. čete je tov. Branko (Anton Kovač), 2. tov. Črtomir (Jernej in ne Andrej Arko), 3. tov. Borivoj,

Začasni štab bataljona je takoj poslal štabu III. grupe odredov, ki je bila ustanovljena z ukazom glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, dne 4. aprila 1942, poročilo o nastali situaciji, o sprejetih ukrepih in jih prosil za potrditev.

Medtem je 24. aprila štab III. grupe odredov — komandant Miran Bradač — Mirko Bračič, namestnik komandanta tov. Stefan Koren — Ivan Jakič-Jerin, politkomisar Anton Hartman — Aleš Bebler⁴⁹, z naredbo št. 5, imenoval za časnega namestnika politkomisarja štaba III. grupe odredov tov. Jožefa Sokola ter ustanovil dolenski in notranjski odred, ki ga sestavljata dva bataljona, in sicer: I. bataljon sestavljajo čete bivšega bataljona Ljube Šercerja, ki naj še nadalje nosi ime narodnega junaka Šercerja (1. četa rakovška četa, severna obmejna in primorska četa) in II. bataljon, ki ga sestavljajo 1., 3., 4. četa bivšega južnodolenjskega bataljona.

Za komandanta I. bataljona je bil imenovan tov. Luka Suhadolc — Tone Vidmar, za njegovega namestnika tov. Martin Černe — Dušan Zorc, za politkomisarja pa Tone Debevc — Anton Kovač. Za komandanta II. bataljona pa Stjenka Knap — Bojan Polak, za njegovega namestnika Vasja Ižanc — Jože Klanjšek in za politkomisarja Ante Novak.⁵¹

Štab notranjskega odreda s to odredbo še ni bil formiran, pač pa z naredbo št. 6, z dne 29. aprila 1942. Z isto naredbo je potrdil tudi ustanovitev bataljona Miloša Zidanška. Naredba št. 6 se glasi:

1. Imenuje se začasni štab notranjskega odreda, in sicer: za komandanta tov. Stjenko Knap — Bojan Polak, komandant 2. bataljona notranjskega odreda, za političnega komisarja tov. Tone Pogačnik — Janez Hribar, komisar bataljona Ljube Šercerja notranjskega odreda, za operativnega oficirja tov. Martin Černe — Dušan Zorc, namestnik komandanta 3. čete Ljuba Šercerja notranjskega odreda.

2. Iz bivše 3. čete bataljona Ljube Šercerja se formira nov bataljon z nazivom 3. bataljon notranjskega odreda. Bataljonu se dovoli nositi pridevek »bataljon Miloša Zidanška«, padlega bataljonovega komandanta.

3. Za komandanta 3. bataljona notranjskega odreda se imenuje tov. Slavka Sme-lija — Slavka Kovača, za političnega komisarja začasno tov. Rafaela Žagarja — Rafael Kovačič iz Prezida, za operativnega oficirja tov. Dolenc Rudolfa-Žiberta.⁵²

Kot vidimo, je bila sprememba samo pri imenovanju operativnega oficirja. Za časnega političnega komisarja je ostal tov. Rafael Žagar — Kovačič. Štab bataljona »Miloša Zidanška« je v novem taborišču poostril varnostne ukrepe ter »začel s temeljito organizacijo bataljona«.⁵³

Delo je bilo dokaj težko, ker je bilo med novinci mnogo takih, ki še niso bili pri vojaki in so bili doma precej predrzni (samopašni). 23. aprila so v taborišče še vedno prihajali posamezniki. Popoldne so z novinci vadili z orožjem, da bi v primeru napada na tovariše ne nastal kaos.

24. aprila je komisija, ki jo je imenoval štab bataljona, pregledala vse nahrbtnike in pobrala hrano, ki je niso oddali v intendaturo. Že z ukazom št. 1 komandanta Šercerjevega bataljona, z dne 29. marca, o organizaciji taborišča je bilo določeno, da za hrano skrbi intendantura čete in da ima vsak partizan sledečo opremo: nahrbtnik, par čistega perila, par nogavic, zeleno hrano, odejo, obvezo za prvo pomoč, baterije, mast za čevlje, poroijo in jedilni pribor. Vso ostalo opremo je bilo treba brezpogojno oddati v četni magazin.⁵⁴ Naslednjega dne, 25. maja 1942, je tov. Pero (Ožbolt iz Prezida) s 40 tovariši prenesel odvečno hrano v skladišče.⁵⁵

Nove borce so pod vodstvom starejših, izkušenih partizanov, pošiljali v zasede, patrole in v druge akcije ter jih tako učili partizanskega vojskovanja. Veliko pozornost so posvetili zlasti opravljanju stražarske službe.

Vojaška in politična dejavnost bataljona se je iz dneva v dan krepila. 24. aprila so borci Zidanškovega bataljona izvršili rekvizicijo v Dragi. Zaplenili so 100 kg masti in trgovcu ukazali, da mora v dveh dneh razdeliti aprovizacijo za maj. Nasled-

njega dne je komandant Smeli s patrolo petnajstih borcev izvršil rekvizicijo pri nekem trgovcu Emone v Podpreski. Nato je veliko materiala razdelil med prebivalce, potem ko jim je spregovoril o nalogah in ciljih OF. Akcija je prebivalstvo navdušila.

O teh akcijah je bil obveščen okupator, ki je okrog Prezida požgal 15 poslopij in več ljudi zaprl. Ko je ugotovil, da so partizani v prostoru med cestami Draga—Trava in Glažuta—Grčarica, se je odločil ta teren prehajkati.

27. aprila je ena kolona zasedla Brige in razbila Smelijevo patroljo, ki je iskala pokrajinski štab.

Druga kolona je prišla v Drago in tretja na Glažuto. 28. aprila okrog desetih so Italijani z Glažute krenili proti Ostremu vrhu — taborišču Šercerjevega bataljona, toda okrog 13. ure so se znašli v neposredni bližini Zidanškovega bataljona. Komandant Smeli je v soglasju s pomočnikom komandanta, tovarišem Martinom, odredil umik iz taborišča.

Vsi neoboroženi borci so odnesli vse zaloge v skrivno taborišče, ostali pa zasedli bližnji hrib z namenom, da napadejo brezskrbne Italijane na povratku. Straža, ki je ostala na svojem mestu, je ob prihodu Italijanov v neposredno bližino udarila po njih. Italijani so se takoj spustili v beg naravnost proti Glažuti. S tem so se ognili partizanski zasedi.

Komandant Smeli je takoj nato poslal komandirja 2. in 1. čete, Ceneta in Miha s 14 borci in 6 puškomitraljezi v zasedo na cesti Glažuta—Grčarice z nalogo, da jih napadejo ob povratku z Glažute. Tov. Martina z desetimi borci in dvema puškomitraljezcema pa je poslal naravnost proti Glažuti, da bi jim zaprl pot, če bi se po napadu vrnili nazaj na Glažuto. Akcijo je prekrizala patrolja dvajsetih borcev iz Šercerjevega bataljona, ki je Italijane razpršila pred Martinovo zasedo. Zvečer so se vse patrolje vrnile v taborišče. Ponoči, okrog 0.30, je bataljon zapustil taborišče ter krenil proti Glažuti z namenom, da zažge žago in barake. Ker ni bilo tu nikogar, tega niso storili in so odšli v Ribniški logor. V taborišče so prišli v sredo, 29. aprila. Ostali so ves dan, ker je močno snežilo in niso mogli nadaljevati poti. Tu so dobili dve puški in težki mitraljez »schwarzlose«, pred tem pa še deset pušk.

V četrtek, 30. aprila, se je moral bataljon zaradi pomanjkanja hrane in prostora premakniti v prvotno mišljeni logor. V Ribniškem taborišču je ostala le 4. četa in vsi bolni, za pot nesposobni tovariši. Ostali pa so šli čez Loški potok v Racno goro na Petelinov vrh. Pot je bila zelo naporna, saj so se dvakrat izgubili. V novem taborišču so prebili noč okrog ognja, ostali so se razmestili po ležiščih. Okrog sedme ure se je oddvojila 1. četa ter odšla na predvideni sektor. Smeli je takoj odšel na teren, da je vzpostavil zvezo s terenskimi delavci in zaradi hrane.⁵⁶

V poročilu pokrajinskemu štabu z dne 28. IV. številka 7, je komandant Smeli prosil za pomoč za politično vzgojo. Ker tovariš politični komisar še ni bil partizan, ni tako več partizanske vzgoje, prosi, da mu pride pomagat tov. Tone ali Florijan.⁵⁹

Tej prošnji so ugodili. V prvi polovici maja je bil za političnega komisarja Zidanškovega bataljona imenovan Florjan Notranjc, Cveto Močnik, ki je bil že v jeseni leta 1941 politični komisar loške čete, in sicer v krinskem bataljonu. V tem času je bila v Zidanškov bataljon vključena 5. četa — brkinska četa, ki je nastala po borbi pivške čete na Nanosu 18. aprila 1942, ko so se posamezne skupine prebile nazaj na pivško območje.⁶⁰ Delovala je na področju Snežnik—železniška proga—Št. Peter na Krasu—Reka.

V nedeljo, 3. maja, je zgodaj zjutraj prihrumela v dolino močna kolona Robottijeve mobilne skupine — 50 kamionov in blindiranih avtomobilov in se razkropila po vaseh. Začeli so s preiskavami.⁶¹

Pred italijansko soldatesko se je umaknila večina članov narodne zaščite in se zatekla v Racno goro. (Vzhodno od ceste Lož—Podgora), z one strani ceste pa v snežniške gozdove. Mnogi so vzeli s seboj orožje. Ložanci s vzeli s seboj celo mitraljez

»SOŠ«. V gozdu za Loškim gradom je padel 19-letni Janez Gornik — Pavličkov Ivan iz Loža, ker se je prepozno umaknil.⁶²

Ko so Italijani očistili teren po dolini, je kolona avtomobilov krenila do Jermen dola. Odtod je šlo okrog 250 Italijanov proti Dolenjim Poljanam.

Medtem je ob 11. uri prispel v štab bataljona neki član civilne zaščite in poročal o prihodu italijanske kolone v dolino. Povedal je tudi, da se pomikajo proti Poljanam.

Komandant Smeli je takoj poslal kurirja v štab 2. čete in ukazal, da naj gre takoj v taborišče prve čete, odtod pa skupaj kreneta: prva četa na cesto Lož—Bloška polica, 2. četa pa vasedo na cesto Dane—Gorenje Jezero in jih ob povratku iz doline napadeta. Sam je šel s skupino borcev z dvema puškomitraljezcema proti Poljanam. Med potjo je že srečal več civilistov s puškami, ki jih je vzel s seboj. Ti so mu povedali, da so Italijani že na Poljanah. Zato so se pomaknili v hrib nad Poljanami in od tam opazovali sovražnika. Ko so zažgali Alojzu Strletu hišo (hišna št. 7),⁶³ so odšli iz vasi proti gozdu. Smeli je, misleč, da gredo proti taborišču, postavil zasedo ob poti med Poljanami in taboriščem. Toda Italijani se kaj takega niso upali, zato so krenili le na Gornje Poljane, kjer so tudi vse pretaknili in preiskali. Potem so se spustili naravnost proti Jermen dolu in se tako še enkrat ognili partizanski zasedi in prav tako tudi ostalim zasedam. Komandant Smeli je nato poklical 1. in 2. četo v taborišče partizanskega bataljona, »kjer se je medtem že zbralo okrog 200 civilistov iz Loške doline«.⁶⁴

Ker v taborišču ni bilo toliko prostora, da bi lahko vsi prenočili, je ukazal, da ostane v taborišču le 1. četa, 2. in 3. četa pa varujeta civile, ki so prenočili v Dolenjih Poljanah. V ponedeljek (in ne v nedeljo, kot je navedeno v Smelijeve dnevniku), 4. maja, so se člani narodne zaščite vrnili na svoje domove.

V torek, 5. maja, je bil pogreb Pavličkovga Ivana. Iz Starega trga, kamor so ga Italijani odnesli, ga je v vlakom pripeljal Andrej Komidar.⁶⁵ Skojevska organizacija je organizirala zelo lep pogreb, čeprav so bili Italijani v Starem trgu in niso dovoljevali spodobnih pokopov partizanov in pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja. Za pogrebom je šlo veliko mladincev in skojevcev ter ostalega prebivalstva s številnimi venci. Pogreb se je spremenil v veliko tiho demonstracijo proti okupatorjevimi zločinom.⁶⁶

opombe

¹ Anica Hribar-Smilka: Loška dolina med bojem. Spomini na partizanska leta Iv.

² Stanko Semič-Daki: Spomini narodnega heroja. Borec 1950, št. 4.

³ Ule Alojz: Rekonstrukcija partijskih komitejev in odborov OF na področju Spodnje Notranjske (Rakek, Cerkniška dolina, Loška dolina do Prezida, Bloke in Bloška planota) v letu 1941. Arhiv CK ZKS.

⁴ Ule Alojz: Pirc Jože: Del podatkov o razvoju mladinske organizacije in revolucionarnega gibanja na Notranjskem pred drugo svetovno vojno in do aprila 1942. Arhiv CK ZKS.

⁵ Vaška zaščita je bila množična organizacija vojaškega značaja, ki se je organizirala po vaseh. Po mestih in trgih se je imenovala narodna zaščita. Cit. članek v Delu št. 3. september 1941 o osnovnih nalogah vaške zaščite. Zbornik VI/1 dok. št. 24, str. 72. Po odloku izvršnega odbora OF in poveljstva slovenskih nadornoosvobodilnih čet z dne 17. oktobra 1941 se je od tedaj uporabljal enoten naziv Narodna zaščita. Zbornik VI/1 dok. št. 48.

⁶ Ule Alojz-Jože Pirc: Prav tam.

⁷ Ule Alojz-Jože Pirc: Prav tam.

⁸ Zbornik VI/2 dok. št. 15 str. 36.

⁹ Franc Mekina-Borut, Rakek. Ustni vir. V članku »Rakovška četa« Borec 1954 št. 3 piše, da so posamezniki začeli odhajati že konec februarja.

¹⁰ Franc Mekina-Borut, Rakek. Ustni vir.

¹¹ Janez Kranjc, Anton Prevec-Dimač, Rakovška četa. Borec 1954, št. 3.

¹² Stanko Semič-Daki. Spomini narodnega heroja. Borec 1950, št. 4. Janez Kranjc, prav tam.

¹³ Organizacija obhoda z Rakeka do partizanskega taborišča je bila poverjena Antonu Prevcu-Dimaču.

¹⁴ Zbornik VI/2 dok. št. 146.

¹⁵ Franc Mekina-Borut, Rakek. Ustni vir.

¹⁶ Franc Mekina-Borut, Rakek. Ustni vir.

¹⁷ Janez Kranjc, Anton Prevec-Dimač: Rakovška četa. Borec 1954, št. 3.

¹⁸ Zbornik VI/2 dok. št. 48 opomba 2.

¹⁹ Barake so Italijani odkrili in zažgali šele med poletno ofenzivo 1942.

²⁰ Franc Mekina-Borut, Rakek. Ustni vir.

²¹ Osveta pod Kozjim vrhom. Glas Notranjske. Leto 1, št. 3, marec 1962.

²² Janez Kranjc, Anton Prevec-Dimač, Rakovška četa. Borec 1954, št. 3.

²³ Zbornik VI/2 dok. št. 72.

²⁴ Zbornik VI/2 dok. št. 97, opomba 1.

²⁵ Pregled sabotaž železniške direkcije navaja, da je mina eksplodirala pri 88 km.

²⁶ Zbornik VI/2 dok. št. 72, opomba 4, str. 200.

²⁷ Kovačič Rafael. Ustni vir.

²⁸ Zbornik VI/2 dok. št. 69 in dok. št. 72.

- ²⁹ Rafael Kovačič. Ustni vir.
- ³⁰ Motorno kolo so partizani skrili, a so ga Italijani našli.
- ³¹ Z motornim kolesom sta se pognala proti Čabru in ne proti Prezidu kot piše v članku Rakovška četa Borec 1954, šte. 3 in Ljubljanski dnevnik, sreda 22. novembra 1961.
- ³² Janez Kranjc, Anton Prevec-Dimač, Rakovška četa. Prav tam, Ljubljanski dnevnik, sreda 22. novembra 1961. Zbornik VI/2 dok. št. 69.
- ³³ Poročilo glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet z dne 1. maja vrhovnemu štabu NOV in POJ o NOB na področju Slovenije od 25. decembra 1941 do 11. maja 1942.
- ³⁴ Drago Ožbolt, Prezid. Ustni vir.
- ³⁵ Osveta pod Kozjim vrhom. Glas Notranjske, leto 1., št. 3. marec 1962.
- ³⁶ Zbornik VI/2, dok. št. 69.
- ³⁷ Zbornik VI/2, dok. št. 72.
- V članku Osveta pod Kozjim vrhom piše, da sta bila vodja patrolj Zorko in Martin.
- ³⁸ Četrtri, zadnji kamion je bil bolj zadaj in se je umaknil.
- ³⁹ Osveta pod Kozjim vrhom. Prav tam.
- ⁴⁰ Poročilo glavnega štaba Slovenskih partizanskih čet z dne 1. maja 1942 Vrhovnemu štabu NOV POJ na področju Slovenije od 25. decembra 1941 do 11. maja 1942. Zbornik VI/2 dok. št. 69. Poročilo bataljona Ljube Šercerja z dne 5. 5. 1942 o napadu na vojaške kamione pri Prezidu. Zbornik VI/2, dok. št. 72.
- ⁴¹ Zbornik VI/2 dok. št. 72 opomba 5.
- ⁴² Janez Kranjc, Anton Prevec-Dimač. Rakovška četa. Borec 1954 št. 3.
- ⁴³ Jože Janež: Iz spominov na prvo leto NOB — rokopis.
- ⁴⁴ Dnevnik o delu čet, odnosno III. bataljona Miloša Zidanška IZDG, fasc. CCRR, 209, Sez. 1942.
- ⁴⁵ Zbornik VI/2 dok. št. 69, str. 193.
- ⁴⁶ Drago Ožbolt, Prezid. Ustni vir.
- ⁴⁷ Drago Ožbolt, Prezid. Ustni vir.
- ⁴⁸ Zbornik VI/2, dok. št. 55.
- ⁴⁹ Zbornik VI/2 dok. št. 43.
- ⁵⁰ Zbornik VI/2, dok. št. 60.
- ⁵¹ Zbornik VI/2 dok. št. 60.
- ⁵² Zbornik VI/2 dok. št. 67.
- ⁵³ Dnevnik bataljona Miloša Zidanška.
- ⁵⁴ Zbornik VI/2 dok. št. 37.
- ⁵⁵ Dnevnik bataljona Miloša Zidanška.
- ⁵⁶ Dnevnik bataljona Miloša Zidanška.
- ⁵⁷ Drago Ožbolt, Prezid. Ustni vir.
- ⁵⁸ Arhiv muzeja narodne osvoboditve Ljubljana, fasc. 5/III.
- ⁵⁹ Arhiv muzeja narodne osvoboditve Ljubljana, fasc. 5/III.
- ⁶⁰ Zbornik VI/2 dok. št. 63, opomba 2.
- ⁶¹ Dnevnik bataljona Miloša Zidanška.
- ⁶² Mrliška knjiga I. 1942, str. 10. zap. št. 23, državni matičar pri KU Loška dolina.
- Ivan Paternost, Čerknica. Ustni vir.
- ⁶³ Ivana Janežič, Anton Okoliš. Dol. Poljane. Ustni vir.
- ⁶⁴ Dnevnik bataljona Miloša Zidanška.
- ⁶⁵ Janez Hlapše, Lož. Ustni vir.
- ⁶⁶ Anton Prevec-Dimač, Ivan Paternost, Anica Hribar-Smilka: Ustni vir.

V gladu, mrazu in snegu Jelovice

Ivan Jan

Gradivo

Pričevanje

Tudi gorenjski borci imajo tako kot prva proletarska brigada svoj Igman, Jelovico.

Po umiku iz gorečih Dražgoš je Cankarjev bataljon doživljal najhujše trenutke. Utrujen, v mrazu, negotovosti, v snegu in potisnjen na Jelovico, kakor prva proletarska brigada približno v istem času, v času druge sovražni-kove ofenzive v Bosni (od 5. I. 1942 do 22. II. 1942).

Desettisoče nemških krogel, cele tone nemških granat in min, tisoči voja-kov in policistov, vse to je v treh dneh ubilo le devet partizanov in ranilo deseterico. Borci so sami komaj verjeli, da so prišli iz tega pekla živi.

Bajte in hlevi na Kališniku so bili ponoči med nedeljo in ponedeljkom vredni več kot v drugačnih okoliščinah najrazkošnejši hoteli.

Ko so po napornih urah z ramen sneli težke nahrbtnike, so imeli borci občutek, ko da jih bo po nenadni razbremenitvi zdaj vzdignilo v zrak. Zakurili so ognje, ki pa jih je bilo za takšno vojsko premalo. Okoli njih je bila gneča, kajti vsak se je hotel malo pogreti.

Mislili so — se ve — tudi na prehrano. Res so nekaj moke in drugih malenkosti prinesli s seboj, a za skoraj dvesto borcev je bilo to kaj malo. V vasi pa so ostale polne kašče najrazličnejših dobrot. Kašče so jim kmetje ob spoznanju, da bo vse propadlo, odprli na stežaj in jim ponujali klobase, mast, slanino, meso. Zdaj pa je dobil vsak le nekaj žlic nekakšne polente. Kadilci so bili nervozni in zelo prizadeti. Ni bilo druge pomoči, ko da so si pomagali z mahom, ki so ga nabirali s smrek. Spodaj v vasi pa so se podivjani Nemci nalivali z dobrim, še zdaj slovečim češnjevim žganjem, se basali z mes-nino in pekli perutnino.¹

Štab je moral iskati izhod. Zato je poslal s Kališnika na Mošenjsko planino najprej Pečnikov vod, kmalu pa še Bičkovega, ki naj bi ga zamenjal. Oba voda sta bila iz druge čete.

To so storili iz dveh razlogov: na Kališniku za toliko ljudi ni bilo dovolj prostora in poleg tega ni bilo priporočljivo imeti na kupu toliko in toliko

izčrpanih ljudi. Straže niso zadoščale. Drugi vzrok je bil še tehtnejši: z zadrževanjem skupine na Mošenjski planini bi bil bataljon zavarovan iz radovljiške strani, kasneje, če bi bilo potrebno, pa bi se lažje umaknili v razne smeri. Zato se je ta skupina, brž ko je bilo mogoče, napotila tja.

Ivan Bertoncelj piše v svojih spominih:

Nastalo je tudi vprašanje prehrane, in na odročni Jelovici nismo mogli pa tudi ne smeli ostati. Torej — ali naj bataljon še ostane skupaj, ali pa naj bi ga zaradi lažje prehrane, lažjega manevriranja in prilagajanja nadaljnjemu boju, razdelili v skupine? Nedvomno bi bilo najbolje, da bi ga razdelili. Tako smo se že tedaj odločili za razdelitev, le kak dan oddiha smo še potrebovali.«²

Štab je borcem naročil, naj se posušijo, odpočijejo in pripravijo za nadaljnje napore, da čimprej spet pridejo na pripravno ozemlje, med ljudi. Zveze z njimi morajo vspostaviti čimprej in zato bo Poljanska dolina bržčas najbolj primerna, saj so blizu tudi Dolomiti.³

Desetina, v kateri sta bila Ive Šubic in Jože Galičič, se ni vrnila v Dražgoše, kot ji je to ob njenem odhodu na Jelovico zagotavljal komisar Jože Kranjc.

Tako so še vedno vsi premraženi tičali v zasedi med Kališnikom in Mošenjsko planino, ko je tja prišel Pečnikov in potem še Bičkov vod. Sicer je bila ta desetina prva na Mošenjski planini. Nanjo v štabu niso pozabili; sporočili so ji, da se bataljon umika, oni pa naj gredo najprej čez Mošenjsko planino. Dobili so povelje, naj ostanejo v zasedi v smeri Lipniške planine. Kljub strupenemu mrazu so tudi ostali.⁴

Med borci, ki so s Kališnika odšli na Mošenjsko planino, je bil tudi Tine Rihtaršič.

»Tja smo se napotili sredi dopoldneva,« piše v svojih spominih. »Mraz ni hotel popustiti, čeprav je skozi vejevje sililo sonce. Smreke so se šibile pod ivjem in snegom. Sem in tja je bilo iz gozda slišati zamolkel pok! Če ne bi vedeli, da poka zmrznjeno drevje, bi mislili, da so nas spet začeli bombardirati Nemci. Drgnili smo si ušesa in nosove, da se je kri pretakala po njih. Drugače bi bili marsikomu zmrznili. Prešinjala nas je ena sama želja: čimprej priti na planino! Vedeli smo, da stoji tam prijazna koča, v kateri bomo našli ne samo kolikortoliko varno zatočišče, temveč tudi prijetno in sila potrebno toploto. Da bi kam zašli, se ni bilo treba bati, kajti tja je držala ena sama gaz, po kateri so vozniki spravljali les. Nikjer ni bilo videti najmanjšega življenja, celo najbolj odporne ptice so se umaknile na varno. Čeprav so bile gorenjske planine v zimskem času vedno preprežene s smučinami, zdaj tudi teh ni bilo nikjer opaziti. Prav to nas je navdajalo z upanjem, da bomo v naročju Jelovice našli nekaj dni miru in počitka.

V takih mislih smo premraženi in lačni prisopihali na Mošenjsko planino, kjer smo se razveselili kože bolj, kakor lačen človek kruha!

Koča je stala pod vrhom grebena, nad golo strmino in dolino, ki se na drugi strani vzpenja v nekaj višji greben. Vsa bela okolica je pričala, da so partizani tam zdaj edini prebivalci. Večina ni niti vedela za zasedo, ki je že pred nami prišla tja. O tem so bili poučeni le komandirji.«⁵

Postavili so straže in obvestili Šubičeve, da so prišli za njimi. Začelo se je menjavanje straž in zasede, kajti nihče ni mogel dolgo zdržati. Zasedo pa so postavili tja, kjer so sekači spuščali les po drči v Savsko dolino.

Koča je bila podkletena in v kuhinji je stal štedilnik. Kuhar je kmalu staknil nekaj zdroba, nekaj lipovega cvetja in drugih malenkosti, nekaj pa so prinesli s seboj. V pritličju dokaj velike, skoraj še nove kože, so stali pogradi, postlani s koruznico, kar je bilo za utrujene fante več kakor so mogli pričakovati.

Evgen Sajovic: Glad in mraz, mrzle gore, zvezde in mesečina ...

V desnem kotu koč, primernem tudi za turiste, je še vedno visel toplomer,« je pripovedoval Jože Galičič.

»V tem hudem mrazu je bilo stražarju dovoljeno stati tudi v koči pri oknu in gledati skozenj. Tako sem lahko ugotovil, da kaže toplomer —32°C.

Na straži sem stal eno uro. Desetina, ki je opoldne šla v naslednjo zasedo, je jedla prva. S Šubicem, Čadežom in še nekaterimi smo ležali na koruznici. Medtem je prišel še Bičkov vod in tako nas je bilo že kar šestdeset.

Moralo je biti okrog dveh, ko je nenadoma počil osamljen strel. To se nam je zdelo čudno. Morda se je komu po nesreči sprožila puška! Toda takoj za tem so zažvižgale krogle po koči, da so trske kar frčale okrog nas. Bičkov vod naj bi zamenjal Pečnikovega, a se je prav tedaj, ko sta bila v koči oba naenkrat, usula nanje toča nemških rafalov. Oba naša voda sta imela razen drugega orožja šest strojnic. To ni bilo ravno malo.«⁶

Opis o začetku napada pa je dopolnil Ive Šubic:

»Že prve krogle so razcefrale stene. Nastala je zmeda, ki pa ni trajala dolgo. Naglo sem segel po puški, viseči na steni, ter za nabojniki in kapo. Medtem je komandir Pečnik že zamahnil in vrgel ven bombo. Streljanje pa ni prenehalo. To je pomenilo, da Nemcev ni v neposredni bližini. Tedaj je Pečnik kriknil:

„Vsi takoj ven!“

Pognali smo se k izhodu.

Začetek je bil pravo presenečenje, čeravno je stražar Jožca, Jože Šolar s tovariši na drugi strani zmrznjenega potočka že poprej slišal nekakšen šum, ki se je naglo bližal. Slišati je bilo, ko da nekdo za seboj po snegu nekaj vleče. Bilo je očitno, da po bližnjem bregu nekdo hodi. Breg je bil gol. Zdaj je bilo že razločno slišati škripanje korakov in smuči.

Partizanska straža bi morala tedaj streljati, ali pa vsaj pozvati k odzivu tistega, ki je tam nekje hodil ali se smučal. A tega ni storila! Namesto tega je Jožca stekel h koči, da bi obvestil Pečnika ali Bička. Prepozno in premalo je bilo to! Še preden je pritekel do stopnic pred verando, je že počilo. Potem so se usuli rafali na vrata, kjer je bil edino možen izhod.

Takoj za strelom se je sesedel v koči Jožca, ranjen v nogo.«⁷ Mitraljezci so tedaj že udarili nazaj. Tisti, ki so bili zgoraj, so prihiteli v spodnje prostore, da bi skočili iz koče, kakor je velevalo povelje. Nemci so hoteli presenečenje izkoristiti, zato so streljali, da je odmevalo po planini.

Ive Šubic nadaljuje:

»Lezite in streljajte iz koč!« se je glasilo novo povelje. Čeravno so streljali kar na slepo, nismo še videli nobenega napadalca, smo Nemce zadržali toliko, da niso mogli takoj do koče.

Spoznali smo, da smo obkoljeni in da se bo treba prebijati!

Toda, kdor je poskušal priti ven, ga je skoraj gotovo zadelo. Nekaj se jih je pa le prebilo. Pomirili smo se toliko, da smo začeli streljati. Preboj pa se ni v celoti posrečil, zato so se s komandirjem Pečnikom vred spet splazili v kočo.

Zgoraj, kamor se je povzpelo nekaj tovarišev, je mitraljezec Jožca streljal kar skozi škodlasto streho.

»Ženske in ranjenci v klet, drugi zgoraj streljajte!« se je glasilo novo povelje.

Nemški bombaši so bili že čisto blizu. Koča je bila vsa preresetana. Borci, ki so streljali iz nje ob dimniku, so Nemce najbolj zadrževali, čeprav jih tudi oni niso mogli videti. Slutili so jih samo po smereh streljanja. Nekaj tovarišev je kljub temu še srečno prišlo iz koče, kjer so kar naprej streljali, iz obroča pa se tudi niso mogli prebiti.

»Kaj pa borci na Kališniku? Saj morajo pokanje slišati?« smo pomislili na preostali bataljon, ki naj bi nam pribitel na pomoč?!«⁸ Toda zaenkrat so bili odvisni od svojega orožja in vedeli so, da bi sleherna pomoč utegnili priti prepozno, če se ne bodo branili sami, kolikor je pač mogoče.

Nekaj ranjencev, ležečih v kleti, je močno krvavelo. Njihova kri se je naglo hladila in zmrzovala na tleh.

Zmrzovalo je tudi orožje. Nekaj mitraljezov je odpovedalo. In spet so si pomagali kakor v Dražgošah: v kleti so zakurili ogenjček, nad katerim so topili in grel zmrznjene strojnice.⁹

Ive Šubic, ki se je med prvimi rešil iz koče in se potem spet splazil nazaj, se spominja:

»Ko smo se zunaj hoteli prebiti, je bil ranjen vsak, še preden je dosegel rob gozda. Tik ob gozdu je zadelo nekega starejšega tovariša, intendanta, če se ne motim. Na sebi je imel še jugoslovansko vojaško uniformo. V smrtnem boju se je vzel pokonci, razkrečil roke in prste ter tako obstal.

Ko smo se spet plazili v kočo, sem bil med tistimi štirimi, ki smo se zahtekli na podstrešje. Nekaj Nemcev smo videli, ko so se v belih haljah na smučeh vozili s položaja na položaj. Pečnik se je zbal, da se nam ne bi približali tako, da bi nas lahko pobili kar z bombami. Zato smo se spet zabarikadirali v koči.

Nam na podstrešju so tovariši pripravili velike bale stlačenega sena, zavitega v šotorska krila. To so bila naša zaklonišča. Streljali pa smo kar skozi streho. Jaz sem skozi odprta vrata opazoval rob gozda za kočo, kjer je ležal padli intendant, mitraljezec pa je kar stoje pošiljal rafale na vse strani. Ker smo se prej pri premetavanju po snegu zmočili in ker je pritiskal strupen

mraz, se je obleka na nas kmalu strdila in zmrznjeni lasje so mi v šopih štrleli na vse strani, kajti pokrivalo sem bil nekje izgubil...«¹⁰

Vodnik Biček se je pognal skozi vrata in čez verando. Pri hlevu je pograbil kramp in z njim prebil zid koče z zadnje strani. Skozi to odprtino so potem nosili in vlačili ranjence. Bičkovno dejanje je še povečalo njegov ugled, kajti zdaj so vsaj za silo mogli hoditi v kočo in iz nje. Vrata z druge strani je namreč neprestano obstreljeval nemški mitraljezec.

Borci v spodnjih prostorih koče so tovarišem podajali tudi municijo, kajti od zgoraj so laže streljali.

Potem je padel pogumni mitraljezec Miha Fister, predvojni komunist iz Naklega. Padel je tudi Karel Mlakar, prav tako star član partije iz Trzina. Zadet je bil Edvard Tominc, ki mu je raztrgalo glavo in je prosil za tovariški strel, da bo konec trpljenja! V nogo je bil ranjen Mirko Šubic, ki ga je za silo obvezal Ive Šubic. Toda res le toliko, da ni prehitro izkervavel. Kaj več ni bilo mogoče storiti.¹¹

Nekaj borcev, ki so se zunaj koče hoteli prebiti iz obroča, je začutilo, kako so se jim Nemci približali in jih začeli obmetavati z bombami, ki pa so na srečo padale tako, da so dvigale visoke oblake snega in zpuščale temne lijake. Partizani so napadalce ustavili z nekaj bombami, ki pa tudi niso zadeli ciljev. Preboj se tudi zdaj ni posrečil in partizani so se morali vrniti v notranjost.¹²

Koča je vedno bolj spominjala na klavnico. Vse, kar so premogli, je bilo le nekaj majhnih obvez in zdravil za prvo pomoč. Položaj pa je bil od trenutka do trenutka slabši, kajti ranjencev je bilo čedalje več. Nosili so jih v klet, čeprav ni bila velika in čeprav v njej ni bilo dosti topleje kakor zunaj.

Večina tovarišev je bila prevzeta od prepričanja, da iz tega groba ne bo nihče prišel več živ. Kljub temu pa so se našli trije tovariši, ki so stopili k loncu s fižolom, stoječem na štedilniku. Potegnili so žlice in slastno začeli otepati na pol kuhani fižol. Na opozorilo, naj se ne izpostavljajo še večji nevarnosti, je eden rekel:

»Če že moram tukaj poginiti, naj se vsaj sit poslovim od življenja!« In niso nehali, dokler lonec ni bil prazen.¹³

Partizani so se večkrat poskusili prebiti, toda zaman. Ostalo jim je edino upanje, da se jim bo to posrečilo zvečer, kakor je bilo v takih primerih običajno. Po kratkem posvetovanju so sklenili, da se bodo začeli prebijati brž, ko se bo zmračilo.

Pri tem so na tihem še vedno upali, da jim bodo ponoči prihiteli na pomoč tovariši s Kališnika, istočasno pa so bili v skrbah za zasedo pod kočo, ki je po njihovem mnenju ostala zunaj nemškega obroča. Pa tudi jezili so se nanjo, zakaj Nemcev ni opazila dovolj zgodaj in udarila po njih, da bi tako opozorila tovariše na nevarnost.

Ko se je le znočilo, je bil položaj že dokaj kritičen. Razen nekaj mrtvih so imeli partizani pet nevarno ranjenih, ki jim z ničemer niso mogli pomagati. Tolažili pa so s tem, da se bodo končno le prebili.

Kljub mesečini, razliti v jasni noči po zasneženi pokrajini, so partizani tvegali poskus, da bi se prebili. Toda Nemci so udarili po njih. Napadalci se torej z nočjo niso umaknili! Obkoljeni v koči so spet udarili nazaj, da bi jih zadržali, kajti nekaj skupin Nemcev se je večkrat močno približalo koči. Zdaj so partizani že vedeli, da imajo opraviti s smučarskimi oddelki, ki jih varujejo beli plašči.

Med regljanjem rafalov so tovariši po nekaj urah tudi oglušeli. Borci zgoraj, ki so streljali, niso več razločevali, kdaj govore tiho, kdaj glasno. Kričali so tako, da so jih tovariši spodaj neprestano opozarjali, naj molče.

Nemci so dobro vedeli, kje so in temu primerno so postavili tudi svoje strojnice. Tako tudi ponoči ni bilo treba drugega, kot pritisniti na petelina, pa so rafali udarili natanko na kočo, in še natančneje, v njena vrata.¹⁴

Zaseda na drči v smeri Savske doline je bila kakor običajno budna tudi tisto opoldne in popoldne. Okrog dveh je zaslišala streljanje. Motil pa jih je odmev, da ni mogla takoj ugotoviti, kje poka.

Če so hoteli ugotoviti, kje poka in kdo strelja, je bilo treba priti do koče. In to so tudi storili. Čimbolj pa so se bližali, tem bolj je pokalo. Bilo je jasno, da so Nemci napadli kočo.

Le od kod? Oni niso videli žive duše!

Previdno so se borci bližali koči in pri tem naleteli na nemški obroč. Pot do koče je bila zaprta! Vendar pa so se ji močno približali, ne da bi jih Nemci opazili. Pokalo je tako, da so lahko tvegali nekaj klicev proti koči, toda odziva ni bilo.

Zaseda je potem sklenila, da morajo najti pot nazaj na Kališnik in tam čimprej povedati, kaj se je zgodilo na Mošenjski planini.

Hodili so in hodili, se ognili planini in prisopli v bataljon. Komandirju Jaki Bernardu so povedali, kaj se je zgodilo in komandir je naglo ukrepal.¹⁵ Odločil se je za mladega prostovoljca, skromnega in pogumnega Donata Demšarja. Priskrbeli so mu bel plašč in ga po nemškem zgledu napotili na Mošenjsko planino.

Komandir Bernard je Donatu naročil, naj se splazi na Mošenjsko planino ter Pečniku in Bičku sporoči, kdo ga pošilja, potem pa naj ju skuša popeljati iz koče po isti poti, po kateri bo tja prišel on.

Fant je odšel na pot proti uro oddaljeni Mošenjski planini. Ni mu bilo lahko, ko se je začel bližati pokanju, a Nemci ga v belem plašču niso opazili, on pa jih je videl na položajih. Tako je srečno dosegel svoj cilj. Pečnik je fanta poslušal. Toda kaj jim je to pomagalo. Saj so s tem že poskusili, pa se niso mogli prebiti. Brez pomoči ne bo šlo. Pečnik in Biček sta fanta spet poslala nazaj na Kališnik s sporočilom, naj jim pošljejo pomoč, ker so tesno obkoljeni in ne morejo nikamor. Hkrati sta mu naročila, naj Bernardu pove, da imajo že tudi nekaj mrtvih in ranjenih!

Pogumni kurir je spet odrinil tja, od koder je prišel.

Toda Bernarda in ostalih tovarišev ni več našel na Kališniku; medtem so se namreč premaknili globlje v Jelovico. Donat jih je nekaj časa iskal, a se je trudil brez uspeha. Ostal je sam, zato se je spet vrnil k obkoljenim tovarišem na Mošenjsko planino. Ob njegovi vrnitvi so kar zazijali od presenečenja. Že drugič je brez strela prišel skozi ognjeni obroč!¹⁶

Sicer pa to ni bil edini poskus, da bi obkoljenim tovarišem pomagali. Medtem je preživele na Mošenjski planini stiska vse bolj silila, da so iskali kakršenkoli izhod. Nekateri so začeli obupavati, drugi so jih hrabrili.

Spričo srditega ognja z nasprotnikovih višin je prišlo povelje, naj streljajo tudi tisti ranjenci, ki to zmorejo. Kovačič starejši in tovariš ob njem sta se odzvala. Začela sta streljati skozi majhno odprtino. Tovariš, ki je bil ranjen v prsi, je Kovačiču polnil puške. Pušk je bilo namreč nekaj odveč. Bile so last ranjencev, ki so onemoglo čakali na konec. Ranjeni tovariš ni mogel streljati, polnil in podajal pa jih je še nekako.

Pri tisti odprtini so Nemci opazili premikanje in slišali pokanje. Sprožili so nekaj rafalov. Oba tovariša sta bila ponovno ranjena. Kovačiču je od kolena navzgor preklalo nogo tako, da je bila zdrobljena bedernica, njegov tovariš pa je bil ranjen v glavo in je takoj obležal. Bržčas je bil to kovač iz Hotovelj, Ciril Golja.¹⁷

Ranjen je bil tudi Franc Iglič. Padovan, ki je bil ranjen v trebuh, je lepo prosil, naj mu skrajšajo muke. Šele, ko mu je ugašalo življenje, ko ni bilo pomoči, se je nekdo odločil in ga rešil trpljenja. Taki primeri so bili redki, nekaj pa jih je bilo.

Henrik Biček je tudi sedel ranjen med ranjenci v kleti na sodu.¹⁸ Medtem sta se vodnika pogovarjala o preboju. Bilo je okrog dveh po polnoči in luna je bila pravkar zašla za Jelovico.

Zdaj bo treba udariti!

Toda vodnika se glede smeri nista zedinila. Po daljšem prerekanju sta sklenila; če uberejo smer, ki jo je izbral Pečnik, pojde najprej njegov vod, če pa se odločijo za Bičkovo smer, pojdejo najprej njegovi!

Imeli so precej mrtvih in nekaj ranjenih. Ranjene tovariše so hoteli na vsak način rešiti.¹⁹

Prvi je poskusil Pečnik. Ubral je jugozahodno smer. Toda sreča mu ni bila naklonjena. Nemci so bili že udarili po umikajočem se vodu in po koči. Vrnili so se z dvema ranjencema več.²⁰

Spodaj v koči pa je bil Henrik Biček ponovno ranjen. Prižvižgala je krogla in mu presekala lobanjo po vrhu. Trenutno je izgubil zavest, potem pa je spet prišel k sebi. Le dihal je globoko in z glave mu je kapljala kri.

Medtem se je poskusil prebiti vodnik Biček, in sicer tako, da so se v sneg zagnali štirje borci in rili in kopali po njem med dva do tri metre visokimi smrečicami. Ko je bil nekakšen rov izkopan že precej daleč od kože, je Biček ukazal:

»Za menoj fantje!«

Razen orožja je v koči ostala skoraj vsa oprema. Borci so se plazili, kopali, rili in se pri tem menjavali, prvi pa je bil Biček sam, fant čvrste in krepke postave, izredno odporen in vztrajen. Preden pa se je začel prebijati, se je vrnil v kočo pogledat, kaj je z mrtvimi, kaj je z ranjenimi, kaj z drugimi, kaj z bratom Henrikom. Mrtvi in ranjeni borci so ležali na tleh drug čez drugega. Henriku je tedaj rekel, naj se pripravi, ker so zadnji.

Henrik pa se ni premaknil, le globoko je dihal.

France je imel baterijo. Posvetil je in videl, da se je zgodilo medtem še nekaj. Bratova lobanja je bila prebita, tako da je bilo videti možgane. Hotel mu je pomagati, zato ga je ogovarjal in klical.

Henrik je bil še pri zavesti, a s težavo je govoril, da ni rešitve in naj tedaj stori, kar sta se domenila, naj mu s strelom skrajša trpljenje. France ga je tedaj poskusil odnesti pa ni šlo.

Henrik je brata priganjal samo še šepetaje, da ne bi padla oba. France je spoznal, da druge rešitve res ni...

Bled in skrušen se je sklonil k mrtvemur Henriku ter mu odvezl uro in puško. Pas za pištolo, ki jo je Henrik zaplenil nemškemu orožniku v Pristavi pri Tržiču, je dal svojemu dobremu prijatelju Francu Čopiju. Potem je planil iz kože in gazel pred borci.²¹

Dolgo pa ni zdržal spredaj. Zamenjali so ga drugi ter potihlo, a vztrajno kopali naprej, v napetem pričakovanju, ali bo počilo. Po eni uri kopanja, brskanja in plezanja po snegu so ugotovili, da so že zunaj obroča.

O umiku Jože Galičič pripoveduje:

»Na pot smo se prikopali nekje med Mošenjsko in Kališnikom. Tam nas je že zaustavila naša zaseda. Ko smo prišli na Kališnik, oz. tam blizu, se je že daniło. Bataljon je bil v neki kotanji«.

Zaradi padlih so nekateri vlekli po več pušk, kar pa je bilo nadvse težavno. Po trinajsturnem boju so bili borci nepopisno izčrpani. Le trdnejši, taki, kot na primer Biček in podobni, so bili kos tem naporom. Slabotnejši so bili

na koncu svojih moči. Tine Rihtaršič k podatkom o tem preboju dodaja tole:

»Skrivajoč se v snegu, smo se pri gaženju v celo menjavali. Nemci so medtem z ognjem obsipali kočo.

Tam, kjer smo sklepali, da bo morda nemški ogenj, nemški obroč najhujši, smo proti vsem pričakovanjem šli nemoteno skozi. Tu sta bili samo dve možnosti: za prvo smo računali, da smo morda naleteli na tak kraj, kjer ni bilo nobenega v zasedi. A to se nam je zdelo nemogoče, ker je ropotalo iz vseh strani! Druga še manj verjetna, pa naj bi bila v tem, da tisti Nemci, ki so nas videli, niso streljali.«

S seboj so imeli štiri ranjence, v koči in okoli nje pa so jih pustili trinajst. Trinajst ur so bili v ognjenih in snežnih kleščah, a trdoživost je večino rešila.

Toda žrtve so bile velike. Padli so prekaljeni borci, med njimi tudi štirje mitraljezci: Padovan, Henrik Biček, Miha Fister in Karel Mlakar.

Drugo jutro pa se je iz kupa mrtvih ob koči zbudil nekdo, ki še ni bil izkrvavel, kakor je bilo izkrvavelo dvanajst tovarišev. Bil je Franc Iglič iz Kremenka. Plazil se je in plazil, se pogrezal v sneg, a tovarišev ni več našel. Tudi na Nemce ni naletel. In priplazil se je do Prtovča, od koder so poslali pošto v Hotoveljsko grapo v Poljanski dolini. Ponj je prišel mlinar in ga zakopanega v seno pripeljal v Kremenek, kjer se je skrivaj zdravil. Iglič je ostal živ, a s pohabljenjo nogo.²²

Saniteta je imela dosti opravka tudi z ozeblinami in z borci, ki so bili od silnega pokanja okrog koč skoraj oglušeli. Trajalo je precej dolgo, da so spet slišali.²³

V kotlini, globlje v Jelovici, se je 14. januarja zjutraj spet zbral ves bataljon. Manjkalo pa je 21 borcev. V primerjavi z dražgoškimi boji, s tamkajšnjimi uspehi in žrtvami, ko so izgubili le devet borcev, je bil udarec na Mošenjski planini hud, saj je padlo dvanajst borcev! In le malo je manjkalo, da ni padlo vseh šestdeset, čeprav jih je napadel samo 50 glavi oddelek nemških smučarjev.

Nemci so zjutraj po preboju Bičkovega in Pečnikovega voda udarili v prazno. Tam so dobili le dvanajst mrtvih partizanov. Trupla mrtvih so zmetali v koč in jo zažgali. Ostal je le nizek zid ter ožgana okostja padlih borcev.²⁴

Marsikdo se bo vprašal, kako so Nemci tako hitro zvedeli, da so tudi na Mošenjsko planino prišli partizani? Morda je bilo to le golo naključje? Morda je kolona Nemcev prihajala na planino po načrtu, da bi udarila cankarjevcem za hrbet, česar se je bal Jaka Bernard?!

Za prihod partizanov na Mošenjsko planino je zvedel gozdar Košmrlj, ki je prebival v bližnji gozdarski koči na Martinčku. Na partizane je res naletel po golem naključju, ne da bi ga opazili. A namesto da bi o tem molčal, se je skrivoma vrnil in telefonično obvestil policijo v Radovljici.²⁵ Ker je Košmrlj naletel samo na Pečnikov vod in na Šubičevo desetino, ki je bila tam prva, so Nemci verjetno zaradi tega pripravili za udarec le okoli 50 mož — smučarjev.

Nemci so se Mošenjski planini približali od dveh strani. Kolona čez Martinček je presmučala, druga pa je prigazila čez Ratoke.

Druga kolona je na Jamniku, oziroma na Lipniški žičnici, kjer so vozili les vozniki z Jamnika, opazila več konj. Eden izmed teh voznikov je bil znani smučar Matevž Kordež. Nemci so zahtevali od njih, naj jim pelje opremo tisti, ki ima belca ali pa tisti, ki ima rjavca.

Belec je bil Matevžev, a ta se je izgovarjal, da konj šepa. Tako je moral peljati drugi. To je bilo 12. januarja na večer. Tako ljudje partizanov niso

mogli obvestiti o nevarnosti. V hrib jim je vozil predvsem smuči, municijo in drugo težko opremo. Do Raztoka jim jo je moral peljati, potem pa so jo Nemci spet vzeli na ramena in nadaljevali pot.²⁶

Zato toliko žrtev, zato takšno trpljenje!

Izdajalec Košmrlj je plačal svoje grehe še isto leto. Toda to žrtev ni moglo oživeti! Šlo je manj za kazen, kot za opomin, za preprečevanje nevarnosti, da bi se kaj takega še kdaj ponovilo.²⁷

Iz že prej omenjenega poročila glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet z dne 1. maja 1942 vrhovnemu štabu NOV in POJ o dogodkih na Mošenjski planini zvemo:

13. I. 1942 ob 14. uri je patrolja 50 Nemcev napadla dva naša voda, ki sta se nahajala na Mošenjski planini. Napad je zakrivila naša zaseda, (zakrivilo ga je izdajstvo — op. I. J.), ki je zbežala v gozd, ne da bi obvestila naše v koči na planini. Pri tem napadu je bilo 12 naših mrtvih in 5 ranjenih.«

Handlovo poročilo 31. I. 1942 se s partizanskim zelo ujema. Razlika je le v tem, da so Nemci trdili, da je »v borbi padlo 13 banditov, 3 pa so bili težko ranjeni. Poleg tega so (policijski smučarji) zaplenili lahko strojnico, puške in dele orožja.«²⁸

Medtem so se tisto popoldne vrstili tam tudi razburljivi dogodki. Že tedaj in še prej na pohodu je zmanjkalo nekaj novincev, ki so pod težo naporov omagali ali obupali. Precej se jih je hotelo začasno zateči v Ljubljano ali vsaj v Ljubljansko pokrajino, mnoge pa je vleklo v bližino svojih domov, kjer so računali, da se bodo v tej hajki in hudi zimi pretolkli v boljše čase. Bilo je očitno, da nemške ofenzive še ni konec.²⁹

Končno se je bataljon zbral na zadnjem skupnem sestanku, na katerem je v imenu štaba spregovoril Stane Žagar. Govoril je, da so kljub trenutnemu stanju v Dražgošah izbojevali veliko zmago in dosegli velik uspeh, kajti bataljon je kljub nekaterim izgubam ostal dejansko cel. Razlagal je borcem, da so Nemcem prekrizali preseljevalne načrte in ljudem pokazali, kaj je prava partizanska vojska. Dokazoval je, da so s tem pripomogli celotnemu boju naših narodov in vsej protifašistični fronti! Priznal je junaštvo borcem in poudaril, da je padlo nekaj odličnih, da so Dražgoše res razbite, vendar pa so ljudem in okupatorjem pokazali, da partizanov kljub veliki premoči ni mogoče uničiti. Potem je govoril o tem, da je bolje, če se zaradi zasledovanja in hude zime začasno razidejo, da se bodo lažje prebijali in lažje prišli v stik z ljudmi. Predvsem je borce vzpodbujal in jih prepričeval, da morajo ostati na Gorenjskem, sicer se bo okupator preveč razbohotil.

Govoril je še komandant Gregorčič, potem pa se je bataljon razdelil:

Matija Blejc naj bi Rašičane odpeljal nad Kamnik, Benedičič in Biček naj bi šla na Pokljuko in pod Stol, Perkova skupina naj bi se prebila pod Storžič, večina s štabom, z Bernardovo četo, s Poljanci, z Robnikom in Pavlom Perneljem pa v Selško in Poljansko dolino.³⁰

Medtem je komandant Gregorčič poslal kurirja Janka Bernika na oglede, da ugotovi, kako je v vasi.

»Ko sem se oprezno približal robu,« v svojih spominih pripoveduje Bernik, »sem najprej opazil kup tulcev strojničnih nabojev. Vedel sem, da stojim na pravi skali. Splazil sem se na njen rob in kot na dlani zagledal tik pred seboj Dražgoše. Toda to, kar sem videl, ni bila več vas, temveč sama pogo-rišča. Med njimi so hodili Nemci in nekaj nakladali na sani. V vasi so zdaj štrleli kvišku goli in ožgani zidovi, o vaščanih pa nobenega sledu! To ni pomenilo nič dobrega. Umaknil sem se in Gregorčiču poročal, kar sem videl...«³¹

Bataljon se je poslavljal od nepozabnih krajev. Skupine so krenile na pot. Skupina, ki je odšla čez zasneženo Jelovico in na Pokljuko, je bila precej

močna ter se je od ostalih ločila že tu, da je imela manj poti. Hodili so počasi; borci so bili brez hrane, le po nekaj koščkov sladkorja je imel vsak.

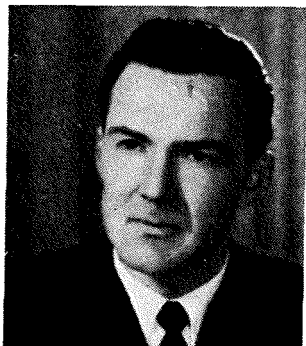
Največja skupina pa se je vračala tja, od koder je prišla: Najprej proti Lajšam in k Mohorju — 14. januarja — a jih je mimogrede zajela noč. Prenočili so kar v gozdu.

S seboj so na konju nosili tudi ranjenega, po vojni umrlega Jožca, Jožeta Solarja iz Ljubnega.³²

Na Mohorju so se borci prvič po šestih nočeh vsaj za silo naspali. Poleg vseh ostalih vprašanj, razdelitve moštva in nadaljevanja poti, je bilo trenutno najhujše vprašanje, kam in kako z ranjenci in ozeblimi. Štab je s prihodom na Mohor računal tudi s tem in spet so jih oddali pri Kocjanu v Bukovščici.

Opombe

- ¹ France Kavčič, Ljubljana, ustna izjava januarja 1960;
- ² Gregor Rupnik, Šoštanj, pisani spomini 7. 11. 1960, arhiv Pokraj. muzeja Kranj, fasc. 12—13.
- ³ Karel Kravcar, pisani spomini, februarja 1960, arhiv Pokraj. muzeja Kranj, fasc. 12—13.
- ⁴ Ivan Bertoncelj, Kranj, pisani spomini februarja 1960, arhiv Pokraj. muzeja Kranj, fasc. 12—13.
- ⁵ Ivan Bertoncelj, prav tam.
- ⁶ Ive Šubic, Ljubljana, pisani spomini, januarja 1960, arhiv Pokrajinskega muzeja Kranj, fasc. 12—13;
- ⁷ Jože Galičič, Ljubljana, ustna izjava v istem času.
- ⁸ Tine Rihtaršič: Na Mošenjski planini, radijska oddaja »Še pomnite, tovariši«, 12. 1. 1958, arhiv RTV Ljubljana in arhiv Pokraj. muzeja Kranj, fasc. 12—13.
- ⁹ Jože Galičič, Ljubljana, zapisano po njegovi pripovedi januarja 1960.
- ¹⁰ Ive Šubic, kakor pod 4.
- ¹¹ Ive Šubic, prav tako.
- ¹² Tine Rihtaršič, kakor pod 5, str. 4.
- ¹³ Ive Šubic, prav tako.
- ¹⁴ Ive Šubic, prav tako.
- ¹⁵ Jože Galičič, kakor pod 6.
- ¹⁶ Tine Rihtaršič, prav tako.
- ¹⁷ Tine Rihtaršič, prav tam;
- ¹⁸ Jože Galičič, ustna izjava, kakor pod 6.
- ¹⁹ Ive Šubic, prav tam.
- ²⁰ Franc Tavčar, Rafael Buh, Valentin Hren, Pavel Rihtaršič: pismene izjave, januarja 1960, arhiv Pokraj. muzeja Kranj, fasc. 12—13.
- ²¹ Ive Šubic, prav tam;
- ²² Jože Galičič, kakor pod 6;
- ²³ France Biček, ustna izjava decembra 1959.
- ²⁴ Jože Kovačič, Kranj, pisani spomini januarja 1960, arhiv Pokraj. muzeja Kranj, fasc. 12—13;
- ²⁵ Ive Šubic, prav tam.
- ²⁶ Ive Šubic, prav tam;
- ²⁷ Tine Rihtaršič, prav tam.
- ²⁸ Jože Galičič, prav tam.
- ²⁹ Jože Kovačič, Kranj, pisani spomini januarja 1960, arhiv Pokraj. muzeja Kranj, fasc. 12—13.
- ³⁰ Jože Kovačič, prav tam;
- ³¹ France Biček, ustna izjava decembra 1959.
- ³² Jože Kovačič, prav tam;
- ³³ Tine Rihtaršič, prav tam;
- ³⁴ France Biček, ustna izjava dec. 1959;
- ³⁵ Franc Copi, pismena izjava januarja 1960, arhiv Pokraj. muzeja Kranj, fasc. 12—13.
- ³⁶ Ive Šubic, kakor pod 4.
- ³⁷ Gregor Rupnik, kakor pod 12.
- ³⁸ Ivan Bertoncelj, Kranj, pisani spomini februarja 1960, arhiv Pokraj. muzeja Kranj, fasc. 12—13.
- ³⁹ Ivan Bertoncelj, prav tam in ustno dopolnilo v istem času.
- ⁴⁰ Matevž Kordež, Jamnik, ustna izjava februarja 1960.
- ⁴¹ Ivan Bertoncelj: govor ob petnajstletnici dogodkov na Mošenjski planini, arhiv Pokrajinskega muzeja Kranj, in kopija v arhivu avtorja.
- ⁴² Zbornik NOV VI/2, dok. št. 69, str. 179 in 137, str. 432.
- ⁴³ Milan Zakelj: S Cankarjevimi bataljonom v 1942. leto, Vstaja jugoslovanskih narodov, VIZ JNA »Vojno delo« 1964, str.;
- ⁴⁴ Jože Galičič, ustna izjava jeseni 1959.
- ⁴⁵ Ivan Bertoncelj, Kranj, pisani spomini na dražgoške boje februarja 1960, arhiv Pokrajinskega muzeja Kranj, fasc. 12—13;
- ⁴⁶ Jože Galičič, ustna izjava o Zagarjevem nastopu na Jelovici 14. januarja 1942 avtorju januarja 1960;
- ⁴⁷ Ive Šubic, pisani spomini januarja 1960, arhiv Pokraj. muzeja Kranj, fasc. 12—13.
- ⁴⁸ Janko Bernik: V Dražgošah, radijska oddaja »Še pomnite, tovariši«, 3. 1. 1960, arhiv RTV Ljubljana.
- ⁴⁹ Janko Bernik, Prav tam.

Slovenska partizanska književnost do septembra 1943

Emil Cesar

Kultura

Gradivo

V zimskih mesecih so nastale tudi nekatere pomembne vojne pesmi Otona Župančiča. Tako nam razkriva z vso prešernostjo v *Rekviziciji*¹¹ dogodek, ki se je pripetil v okolici Moravč. Povsem razumljiva in upravičena pa je bila hkrati bojazen, ki ga navdaja po zvrhani meri optimizma, saj je na preizkušnji velika stvar spontane in pomembne nacionalne akcije, ki se je brez tradicije v slovenski zgodovini odločno spoprijela z nenehno težnjo po nadvladi in zatiranju. Toda ta bojazen je bila le trenutna in se več ne ponovi, čeprav se s trpkostjo življenja v okupiranem mestu pri Župančiču pogosto srečujemo. Dvom se mu je vsilil ob tehtanju vprašanja ali bodo borci, ki so že dokazali, da se znajo boriti, dokazali svojo neuničljivost tudi nasproti sovražnikovemu zavezniku, trdi elementarni preizkušnji — zimi. Vendar je bila taka bojazen odveč. Ljudstvo, zmožno upora, je že uspešno prestalo preizkušnjo, ki ji že dolgo ni bilo primere. Posledice take zmage pa bi bile toliko pomembnejše. Okupator bi doživel nov občutnejši dokaz svoje nemoči, ki bi ga moral povsem prepričati, da je proti življenjski volji vsakršno orožje in vsakršno vojaško znanje brez pomena in moči.¹² Da postane misel čimbolj razumljiva, se poslužuje primere, po smislu celo nasprotne Albrehtovi. Svoje bojujoče se ljudstvo primerja s čredo volkov, ki postanejo združeni v čvrstem kolektivnem sožitju, v boju za obstanek prav pozimi najagresivnejši in najbolj nevarni. Taka pesniška beseda je bila potrebna, zato je vložil Župančič vanjo vso svojo pesniško rutino. Za slikanje mrakobnega občutja se poslužuje najraje temnih vokalov (r, t, v, p, h, k, g), predvsem v končnem verzu.¹³

Kot proza pa postaja tudi poezija vse bolj pogostna oblika literarne izpovedi med partizanskimi borci. Razbrati moremo to tudi iz komaj ustanovljenih vojaških glasil, ki kljub drugačnim zahtevam, katere so v prvi vrsti narekovalе njihovo ustanovitev, ne puščajo ob strani čustvenega sveta svojih borcev. Omenili smo že pomembno vlogo pesniških izpovedi Vladimira Pavšiča-Mateja Bora, ki je opravljala pionirsko vlogo vse dotlej, dokler se ni v kulturno-politični repertoar vključila še efektna pesem Karla Destovnika-Kajuha, v skromnejšem obsegu pa še pesem Toneta Seliškarja. S tem pa prehajamo vse globje v literarno delovanje, ki dobiva, po zaslugi vojaških uspehov slovenskega partizanstva, vse pomembnejšo veljavo. Seveda pa vseskozi ohranja pglavitno vlogo soustvarjalca in oblikovalca narodno-osvobodilnega boja, zaradi česar postaja hkrati njegov glasnik.

Poglavitna oblika umetniškega posredovanja v tem času je bila recitacija. Književnik posreduje svoje izpovedi bojnemu kolektivu, večjim enotam ali prebivalstvu na ozemlju, kjer so se te enote zadrževale. Uspeh je bil že po doslej zbranih pričevanjih presenetljiv. Kako so vplivale Borove recitacije na borce grospeljske čete, smo že omenili. Znano je, da so z velikim zanimanjem sledili borci in drugi, v notranjskih gozdovih, krajšim literarnim delom Ferda Godine, na Gorenjskem pa Bogu Flandru-Klusovemu Joži, o čemer več ob pregledu proznega dela. Ta oblika pa zaradi uspešnosti, neposrednosti ter lahke uresničljivosti na svoji pomembnosti ni izgubila niti pozneje. Ostala je v veljavi, kljub nekaterim spremembam, do konca narodnoosvobodilnega obdobja. — Sledijo stenski časopisi, imenovani tudi stenčasi. Zamisel ni bila originalna, kljub temu pa je prinašala nekaj pomembnih novosti v ljudsko-prosvetno delo. Njena vrednost je bila v tem, da je opravljala revolucionarni kulturno-politični proces in vanj aktivno vključevala zelo širok krog sodelavcev tako v posameznih enotah kot v zaledju, ohranjala je med drugim specifične lastnosti življenja določenega kolektiva, za katerega je bil sleherni vse prej kot nezainteresiran. Kljub temu, da vsakdo pri pisanju stenskega časopisa ni sodeloval, pa je bil pomemben premik v aktivizacijo, kar je prav gotovo vodilo v trajnejše kulturno izobraževanje. Z zanimivejšo obliko različnega posredovanja so dosegli, da je postal aktivni spremljevalec njegovega nastajanja in uspehov domala celotni kolektiv. S tem pa je bilo doseženo to, kar je bilo s tehnično pomanjkljivimi klasičnimi komunikativnimi pripomočki zaradi silnih potreb, težko izvedljivo. Vlogo in vsebinski okvir stenskega časopisa je preprosto, a razumljivo predstavil partizanskim enotam Slovenski partizan: *»Stenski časopis naj bo živ in privlačen. Pri njem morajo sodelovati vsi partizani cele edinice. To sodelovanje bo merilo in barometer njegove zavzetosti ter zrelosti. Nekdo bo sodeloval s tem, da bo napisal aktualen članek, drugi bo nanj odgovarjal, tretji bo narisal sliko iz partizanskega življenja itd.«*¹⁴ Odmev na zamisel je bil velik, saj je, kljub dokaj neugodni vojaški situaciji — prav tedaj so pripravljale italijanske okupacijske oblasti ofenzivo na svojem delu zasedene Slovenije, — kaj kmalu zaživela.¹⁵ O poživljeni kulturni dejavnosti v partizanskih enotah in o težnji po načrtnosti govori v svojih dnevniških zapiskih tudi Edvard Kocbek, s čimer razkriva nenehno prisotno skrb in odgovornost političnega vodstva za osnovne in dosegljive ter hkrati učinkovite oblike kulturnopolitičnega delovanja.¹⁶

Stenski časopis se je najprej pojavil v Ljubljanski pokrajini. Na Gorenjskem je bil v tem času še vedno poglavitna oblika neposrednega seznanjanja z literarnimi dosežki, neposredni živi stik literarnega oblikovalca s poslušalstvom bojne enote. Njej šele sledi, sicer v manjši meri, objavljanje umetniško izdelanih ali drugače pomembnih literarnih stvaritev v redkih vojaških glasilih, katerih se prav zaradi tega poslužuje tudi po več vojaških enot hkrati.¹⁷ Ob tem pa moramo poudariti, da je bil s tem uresničen le del naporov takratnega revolucionarnega vodstva, kako pospešiti in razvijati kulturnopolitično aktivnost v svojih razmerah na ozemlju, ki je bilo pod nadzorstvom slovenske partizanske vojske. Pri tem mislim še na napore, da ustanovijo osrednje frontno gledališče, ki je bilo tudi ustanovljeno v prvi polovici julija 1942. leta v Starem Logu na Kočevskem. Tudi to je bila ena izmed oblik posredovanja umetniških stvaritev, ki so nastale iz žive potrebe po osveščujoči narodnoosvobodilni misli. Vendar je bilo njegovo življenjsko poslanstvo kaj kratko, saj je zamrlo že v poletni roški ofenzivi, zaradi tega, ker je le-ta prizadejala skupini težke izgube. Člani Agit teatra so bili Janez Kardelj, ki ga je vodil, Drago Blanč, Marijan Kovič, članica skupine je bila tudi nadarjena altistka Urška.¹⁸ Povsem nepričakovano pa se je skupini priključil iz transporta rešencev še Emilijan Cevc; član skupine je bil tudi Ivan Rob, ki je moral kot pesnik in slavist skrbeti za vsebinsko stran novega gledališča.¹⁹ Skupina je bila premišljeno sestavljena in vsaj nekaj od njih se je dotlej z gledališko dejavnostjo aktivno ukvarjalo.

Oton Župančič

Tako je dentist Janez Kardelj kot igralec sodeloval pri Šentjakobskem gledališču v Ljubljani v sezoni 1937/38, Drago Blanč je statiral v ljubljanski Drami, hkrati pa sodeloval kot režiser in igralec pri šišenskem Sokolu. Blančev prijatelj Marijan Kovič pa je pripadal gledališču mladih. V Cankarjevi Lepi Vidi, uprizorilo jo je omenjeno gledališče, je Kovič igral študenta, Blanč pa Poljanca.²⁰ Kljub temu, da je bilo življenje Agitteatra kratko, pa so ostale za njim prve izkušnje, ki so govorile za to, da bi zamisel, kakor hitro bi to razmere dopuščale, ponovno oživele.

Ker nam je delo posameznih članov premalo znano, ga moremo ocenjevati kot celoto. Nekoliko več vemo le o delu pesnika Ivana Roba. Robovo življenje pri Agitteatru je bilo zaradi izredno težkih političnih in vojaških razmer skromno. Zaradi roške ofenzive je bilo ustavljeno na samem začetku. Prav zaradi aktualne satire v predvojnem času in zaradi prvih poskusov v vojnem obdobju z izredno močnim psihološkim učinkom, pa bi pričakovali, da bo opravičil tudi v tem času svoj predvojni pesniški sloves. In prav zaradi uvajanja nekaterih vsebinskih novosti zasluži našo pozornost.

Ivan Rob, ki je odšel iz Ljubljane 8. julija 1942, je prvič nastopil v igralski skupini 15. julija ali dan pozneje v osvobojenem Žužemberku.²¹ Kot se spominja Emilijan Cevc, je prišel v skupino dokaj svojsko oblečen — »s poletnim, menda plavim suknjičem čez ramo, kot bi šel na sprehod v Tivoli.«²² Da bi Rob po prihodu v Stari Log kaj pisal, se Cevc ne spominja več. Pač pa je prišel nekje do kitare in ob njej na mitingih prepeval svoje kuplete, ki so bili na moč pristržno sprejeti. Pomenili so višek nastopov frontnega gledališča in so, po recitacijah Prešernovih, Aškerčevih, Bezručevih, Borovih in drugih pesmi, s svojo aktualno in za čas pomembno vsebino ter lahkotnim pristopom do problema, veljali za pravo sprostitev poslušalcev. Od njih se Emilijan Cevc spominja le travestije, prikrojene na motiv in melodijo narodne pesmi o dveh nesrečnih Italijanih.²³

Vse globlje pa se zajeda vojna motivika tudi v pesem Franceta Filipiča, zlasti potem, ko začne sam okušati trdoto življenja v nemškem zaporu. 5. januarja 1942

so ga na poti, iz nemškega dela okupirane Slovenije na Dolenjsko blizu Krškega, zajeli Nemci. Bil je do marca zaprt, v tem času pa je mnogo pisal. Iz tega obdobja poznamo pesmi *Danes, Ljubavno pismo, Uspavanka*, ki za Klinarjem druga posega v otroški svet, *Bojišče in Jetniški vrč*. Vse omenjene pesmi so bile objavljene v Filipičevi povojni pesniški zbirki Viharna leta. Nadalje so iz teh dni še pesmi *Smrt arestantskega vrča, Večer in Jutri*. Ker so nastajale pesmi pred očmi sojetnikov, ki so morali vedeti, kako je dobil Filipič papir in druge za pisanje potrebne pripomočke, kar vse je bilo najstrože prepovedano, je pesnik svoje pesmi tovarišem sproti prebiral. — Ko so Nemci marca Filipiča izpustili, se je zaposlil kot pomožni delavec v železarni v Donawitzu, od tod pa se je pozneje preselil v Baden pri Dunaju in bil član opernega zbora. Pesmi, nastale v Donawitzu in pozneje v Badnu, je uredil v rokopisno zbirko, jo večkrat prepisal, izvode pa razdelil med znanci.²⁴

Decembra 1941 je prišlo do aretacij v osvobodilnem gibanju na Jesenicah. Gestapu je uspelo odkriti precejšen del razpredene mreže ilegalne frontne organizacije, neodkrite pa so zaradi prekinitve nadaljnjih zvez ostale daljši čas nepovezane in premalo delavne. Značilna za ta čas je splošna potrtnost, ki jo najbolje karakterizira Klinarjeva pesem *Vprašanje*. V decembru so zaprli še člane jeseniške mladinske odporniške organizacije, katere član je bil tudi Viktor Gregorač. Vest o njegovi smrti je Klinarja močno prizadela, saj ni z njegovo aretacijo izgubil samo mladostnega prijatelja, družila so ju tudi podobna literarna stremljenja. Gregorač se ni ukvarjal samo s slikarstvom, kar smo že omenili, temveč tudi s pisanjem. Svoje črtice je pred vojno objavljajl v Naši stvarnosti in v Mentorju. Pod vplivom Gregoračeve smrti, je začel, vsaj trenutno rasti Klinarjev ustvarjalni impulz. Tako bi sodili, da so domala vse pesmi, nastale v januarju 1942, pod morečim vtisom Gregoračeve smrti. Na njega spominjajo *Rekviem za prijatelja, Lepak smrti, Nedokončano platno in Balada o blodni pastirici*. Slednja govori o Gregoračevem slikarskem motivu, ki ga je nekoč upodobil, Klinar ga omenja prvič že v *Rekviemu za prijatelja*. Slika je namreč ostala ob Gregoračevi smrti nedokončana na slikarskem stojalu. Na splošno pa je Klinarjeva pesem v tem času pod vplivom silnih pretresov predvsem obtožujoča in le posredno kljubovalna. Pesnikova samozavest je močno omajana. Sodili bi, da je trenutni odraz groze, ki hromi misli slehernega in ledeni kri. Tako bi sodili o pesmih *Linorez in Sedanjest, iz Pomladnega soneta*, ki so nastale v januarju 1942, to pa moremo razbrati tudi iz v marcu nastale pesmi *Jutro*. V grozi pred neznanim se v skrbi za nacionalni obstoj ne more sprostiti niti v erotični pismi (*Pokrij mi oči*). Tako postaja njegova pesem vse objektivnejša izpoved vojnih dni, podobna oni, ki jo je poln tesnobe vnesel v umetniško izpoved vojnih dni Karel Destovnik-Kajuh (ciklus *Okupacija*). Taki sta v juliju mesecu nastali pesmi *Lepaki in Brezpotje*, ter novembrska *Trudna pesem*.²⁵

V ta čas sodijo še prve medvojne pesmi Nade Dragan-Carevske, čeprav potekajo njeni pesniški začetki iz predvojnega obdobja, iz šestega razreda gimnazije. Kljub temu, da je bil njen literarni začetek kaj uspešen, saj je eno od prvih pesmi že tudi objavila v Slovenski mladini, pa se je začela resneje zanimati za književnost po vstopu na univerzo, ko je prav zaradi tega obiskovala v okviru akademskega Slovenskega kluba pripravljena predavanja o slovenski književnosti. Vojna in nato ilegalno delo v okviru osvobodilnega boja sta zastavljeno delo začasno zavrli. Sodili pa bi, da so ji prav ti grozljivi dogodki ter želja po lastni, sicer intimni izpovedi, ponovno potisnili pero v roko. Tako sta pozimi od 1941. na 1942. leto, predno so jo kot aktivistko Osvobodilne fronte belogardisti zaprli, nastali pesmi *Nemir in Zimska*.²⁶ Navdih zanju moremo iskati v splošni župančičevsko mrakobni občutenosti vojnih let. Carevski sta veljali pesmi za intimno izpoved, brez kakršnihkoli želja po objavi in literarni uveljavitvi. Slednje spoznanje je toliko bolj dragoceno, ker moramo prav v njem iskati odgovor na podobna vprašanja o njeni

odmaknjenosti pri nadaljnjem medvojnem delu. Pesmi sta v primeri s poznejšimi manj konkretni in če ne bi vedeli za čas njenega nastanka, bi kaj težko razumeli ter pravilno vrednotili njeno s simboliko zastrto začetniško izpoved.

Maja 1942 se je tragično izteklo življenje Ivana Korošca, katerega pesniško delo ne sodi, kakor smo doslej domnevali, v zajeti okvir.

Korošec je bil rojen 23. januarja 1913 v Prestranku pri Postojni, kjer je bil oče železniški uslužbenec. Med prvo svetovno vojno je bil sicer premeščen na Koroško, po razpadu Avstro-Ogrske pa se je z družino znova preselil v Slovenijo, tokrat za stalno, na družinsko posestvo v Lazah pri Borovnici. — Ivan Korošec se je po končani gimnaziji vpisal na pravno fakulteto v Ljubljani, kot levičar — v dijaških letih je sodeloval v delavsko-prosvetnih društvih v domačem kraju in režiral na delavskih odrih — pa se je z vpisom v akademsko društvo Triglav vključil v razvejeno politično življenje slovenskih akademikov. 1939 je promoviral in kmalu nato odšel služiti vojaški rok v Maribor. Tu se je po prvih literarnih poskusih v gimnazijskih letih pesnenja prvič resneje lotil. Napisal je trideset do štirideset pesmi, ki izpričujejo njegovo globoko lirično naravo. V znanih pesniških izpovedih odkriva, pod vplivom grozeče bližine vojne in moreče osamljenosti, najintimnejše strani svojega čustvenega sveta, v katerem se prekipeljavajoče želje mladostnega hrepenenja instinktivno prepletajo s slutnjo o prezgodnji smrti. Od vseh teh pesmi sta se do današnjega dne ohranili le dve: z rahlo heinejevsko ironijo prežeta *Romanca* ter pod Jeseninovim vplivom nastala *Dve pismi*.²⁷ Nastanek obeh pesmi smo doslej, zaradi premajhnega poznavanja Koroščeve biografije, zaradi rahle prisotnosti vojne v njih — to rahlo prisotnost smo pripisovali njegovemu izrednemu, a še neupetemu talentu, in zaradi objave v narodnoosvobodilnem tisku — postavljali v vojni čas. — Po vrnitvi iz Maribora, se je kot jurist pripravnik zaposlil na sodišču v Ljubljani. Tudi v tem času je pesnil, vendar so bile te pesmi brez večje umetniške vrednosti. V njih je predvsem spremljal naglo se spreminjajoče politične dogodke doma in v svetu. Formalno še neizdelane, so bile predvsem komentar določenih političnih ukrepov in družbenih spoznanj. Vojna napoved držav osi kraljevini Jugoslaviji, mu je ponovno vsilila orožje in ga kot mobiliziranca privedla v Vražji vrtec v Loški dolini. Po okupaciji se je zaposlil pri obnavljanju borovniškega železniškega mostu, katerega je razstrelila umikajoča se jugoslovanska vojska. Pozimi 1941 so ga italijanske okupacijske oblasti internirale v Gonarsu, vendar je bil že po krajšem času bivanja v taborišču izpuščen. 5. ali 6. maja 1942 je odšel v krimski odred, ki se je v času kratkotrajnega Koroščevega bivanja med partizani, zadrževal v okolici podkožljeških žag. Padel je komaj štirinajst dni po svojem prihodu v odred, vzrok smrti pa bi bilo treba, v želji po spoznanju resnice, še raziskati. V tem kratkem obdobju Korošec ni pisal, prav tako ni pisal v obdobju okupacije. Kot smo že omenili, so pesmi, ki so bile objavljene v narodnoosvobodilnem tisku, nastale v Mariboru, objavljene pa so bile po posredovanju prijatelja dr. Seliškarja postumno. Seliškar je tudi po Koroščevi smrti že kot partizan obiskoval njegove domače. Tako si je ob nekem takem obisku prepisal omenjeni Koroščevi pesmi ter jih nato posredoval uredniku Kmečkega glasu Vladu Kozaku. Pesmi sta z rahlo zastrto mislijo o smrti, z izredno močjo besednega slikanja, z željo po popolni izpovedi, zaradi izredne ter za vojni čas zanimive umirjenosti in izredne občutljivosti, vzbudili splošno pozornost. Vse omenjeno pa moremo v njih odkrivati še danes. — Ostalo literarno zapuščino dr. Ivana Korošca so svojci zakopali z namenom, da jo tako očuvajo v razburkanem vojnem času. Ko pa so zapuščino po vojni odkopali, so bili rokopisi povsem prepereli in nečitljivi.²⁸

Vse to obetajoče literarno snovanje na ozemlju, ki so ga nadzorovale slovenske partizanske enote, pa je prekinila velika italijanska ofenziva. V te ofenzivne akcije se je vključil tudi nemški okupator. Zlasti skrbno je bila pripravljena ofenziva

v tako imenovani Ljubljanski pokrajini, na ozemlju, zasedenem po italijanski okupacijski vojski. Svojega cilja, bil je dokaj smelo in optimistično pripravljen, — z njo so hoteli uničiti narodnoosvobodilno vojsko ter slovensko politično in vojaško vodstvo, pa niso dosegli. Drobci, ohranjeni v memoarski literaturi o teh dneh, pričajo, da so tako borci, kakor tudi politično vodstvo pričakovali tedaj večji nastop okupacijskega italijanskega vojaštva. Zato so bili na težave pripravljeni. Prav tako pa so bili tudi prepričani, da načrtovalci in izvajalci nastopa ob vsej partizanski trdoživosti zastavljenega načrta ne bodo mogli uspešno zaključiti.²⁹

Posledice povečanega sovražnikovega pritiska so bile kmalu občutne tudi v slovenskem umetniškem snovanju. Tudi v njem moremo slediti krvavim sledem iztečenih življenj. Prvi je padel Ivan Čampa, za njim Miran Jarc in drugi.

Nasilje italijanskih okupatorjev je narekovalo Ivanu Čampi 1942. leta sicer predvidnejše, vendar zato nič manj intenzivno delovanje za Osvobodilno fronto. Še nadalje je sodeloval v rajonskem odboru odporniškega gibanja, pri čemer so se često koristno izkazale njegove politične in organizacijske sposobnosti. Pomagal je tudi v ilegalni tehniki, hkrati pa se je ponovno lotil pisanja. Tako se je odločil za nadaljevanje domačijske povesti *Srčna skala*, pisal je pesmi za zbirko *Dehteče ogradi*, znanje in jezikovno prožnost pa je preskušal še s prevajanjem pesmi Petrarce in Danteja.³⁰ Ofenziva, ki naj bi v poletnih mesecih uničila narodnoosvobodilno gibanje, predvsem v osrčju Dolenjske, kjer so pravilno predvidevali, da se zadržuje idejni in organizacijski vrh osvobodilnega odpora, niso z nič manjšo ostrino in doslednostjo spremljale podobne akcije okupacijskih sil v zaledju. Za uresničevanje zastavljenih ciljev so se posluževali različnih, celo najnižkotnejših metod — izjaze. Na ta način jim je uspelo na Bloški planoti zbrati dokaj točne podatke o sodelavcih Osvobodilne fronte in o njihovem delu. Na podlagi teh podatkov so pozvali tudi Čampo, naj se zglesi v vojašnici na Velikih Blokah. 16. julija se je skupaj s sorodnikom Stankom Lenarčičem pozivu odzval. Čas, poln negotovosti, zasliševanj in mučenj se je 27. julija 1942 zanj ustavil. Tega dne so ga skupaj s še devetimi domačini odgnali v močvirno dolinico čez zahodno pobočje Bradatke. Smrtno kazen so po razglasitvi sodbe italijanskega vojaškega sodišča izvršili ob peti uri zjutraj, pred tem pa so morali obsojenci izkupati lastni grob.³¹

Hudo izgubo za slovensko književnost predstavlja tudi smrt pesnika in pisatelja Mirana Jarca. Tudi Jarc je bil, kot prej Čampa, žrtev ofenzivnih naporov okupacijske italijanske vojske, le da so ta okupatorjeva prizadevanja dosegla Rog pozneje. Medtem ko smo o nenavadni poti Mirana Jarca v partizane že podrobneje spregovorili in osvetlili z nekaterimi novimi pričevanji, obnovimo po že zbranih podatkih njegov tragični konec. — Miran Jarc je bil v skupini, ki je dan po tem, ko je zajel Kočevski Rog italijanski obroč, uspela uteči zasedi pri Fabarjevem križu. V noči med 15. in 16. avgustom so sklenili, da se izvršni odbor Osvobodilne fronte, Centralni komite Komunistične partije Slovenije in glavno poveljstvo narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije s spremstvom prebijejo iz italijanskega obroča. Pred mrakom, 16. avgusta, so odšli člani izvršnega odbora Osvobodilne fronte, z njimi je šel tudi Miran Jarc, do taborišča glavnega poveljstva pod Kraljevim kamnom, kjer so v zasilnem bunkerju prenočili — Jarc ga je imenoval »vход v Dantejev pekel«. Ker pa poskus preboja pri Fabarjevem križu ni uspel, se je morala skupina ponovno umakniti globlje v Rog.³² Varnost je narekovala ukrep, da se je kolona proti večeru istega dne razdelila v tri manjše skupine, od katerih bi se morala vsaka zase prebiti iz obroča. Prva skupina, v njej so bili člani izvršnega odbora Osvobodilne fronte, Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije in glavnega poveljstva, je odšla čez Cink proti Trnovcu na Kočevsko.³³ Skupina, v kateri je bil Miran Jarc, se je skušala prebiti čez Suho krajino proti Veliki gori na Kočevskem, kjer naj bi se ponovno združila z vodstvom slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja.³⁴ Ker je vodnik Jarčeve skupine zgrešil pot, so vsi

Miran Jarc

noč blodili po širnih roških gozdovih. Znašli se niso niti naslednjega dne, ko je začela italijanska vojska Rog obstreljevati s topovi in bombardirati z letali. V tem trušču se je skupina odmikala od Pugleda, v čigar bližino je zašla in približno ob dveh popoldne zašla v italijansko zasedo. »Kolona se je vznemirjena kakor preganjana žival pognala čez pečine,« pripoveduje po letih o dogodkih iz poletnih ofenzivnih dni 1942. Vladimir Pavšič-Matej Bor. »Padali smo, se lovili ob korenine in skale, trudne noge so se zadevale ob kamenje. V vseh ena sama volja: ubežati iz jeklenega oklepa. Miran je z zadnjimi silami stopal za mano, opletal, padal, se znova pobiral in hotel naprej. Nazadnje se je sesedel in zašepetal: ‚Moje moči so pri kraju. Pustite me tu.‘«³⁵ Tu se je onemogli Jarc ločil od umikajoče se skupine. Razšli so se z zagotovilom, da pridejo ponj, brž ko bodo mogli. Glavnina se je čez čas ponovno znašla na istem mestu, ki ga je pred štirimi dnevi zapustila. Zaradi tega se je spet zatekla v že omenjeno vrtačo — Jarčev Dantejev pekel. Sedaj so tudi določili patruljo, ki naj bi poiskala poleg Jarca še druge tovariše, ki so se prav tako izgubili in jih privedla v skrivališče. Pavle Kamenšek, s katerim se je Jarc spoznal po odhodu glavnine, pripoveduje, da je Jarc sicer slišal, ko so ga klicali s partizanskim imenom Suhi, le da se zaradi popolne izčrpanosti ni mogel odzvati. Iste klice je slišal ponoči v svojem skrivališču tudi Kamenšek, katerih pa si ni znal tedaj še pravilno razložiti. Po Kamenškovem pripovedovanju so se Jarcu naslednjega dne, 19. avgusta, moči toliko okrepile, da je, čeprav težko, že hodil. Dan pozneje sta preživela Jarc in Kamenšek v okolici Pugleda, le da sta v vas zahajala k vodnjaku in po sadje zaradi varnosti zvečer. Četrtega ali petega dne, 23. ali 24. avgusta, sta pravilo varnosti prekršila in šla po vodo zaradi Jarčeve žeje že približno opoldne. Zajemala sta iz vodnjaka za vasjo, ko sta začula vpitje približajočih se italijanskih vojakov; pozneje sta jih tudi zagledala, kako prihajajo v vas. Ker jima je bil umik do gozda, kjer sta se skrivala in kamor sta se hotela tudi tokrat umakniti, zaradi bližine Italijanov onemogočen, sta se skrila v grmičevju, kakih sto metrov od vodnjaka. Prepričana sta bila, da se kolona ne bo ustavila, da bo nadaljevala svojo pot in da ju ne bo opazila. Toda vojaki so se v vasi utaborili. Najbližji so bili oddaljeni od njunega skrivališča le tri do štiri

metre. Jarc in Kamenšek sta bila skrita že kako uro, ko so se vojaki razlezli in začeli tresti sadno drevje. Štiri ali pet se jih je napolnilo do bližnje jablane skozi grmovje, kjer sta bila Jarc in Kamenšek. Pri prehodu so ju opazili in začeli nanju streljati. Kamenšek je bil pri tem ranjen, vendar je pozneje okrevail in po daljšem trpljenju po zaporih v Castelfrancu, v Parmi ter v Mülheimu ob Ruhru, 1944. leta ponovno pobegnil k partizanom. Miran Jarc pa je bil takoj mrtev.³⁶ Njegova partizanska literarna zapuščina se je le deloma ohranila. Jarčevo partizansko literarno delo ni bilo obsežno, kar je razumljivo, saj je bil tudi čas njegovega bivanja med partizani kaj kratek. Vendar pa je bilo to obdobje Jarčevega življenja, kljub svoji kratkosti, izredno plodovito. Celotno delo v tem času — pesem, proza in drugo preveva preprostost, problem naključnosti, iskrenost, izredna miselna poenostavljeno ter želja po čim pristnejšem literarnem oblikovanju nenavadnih avtobiografskih doživetij. — Vse to mu dopušča sprostitev in prinaša osebno umirjenje. V tem se Jarčevo prozno delo in njegova edina znana pesem izredno ujemata in izpovedno dopolnjujeta. Ključ za razumevanje Jarčeve misli teh dni je v prozi, ki se ji zaradi izredno dramatičnih lastnih zapletov in svojske življenjske dinamike izraziteje posveča.

Poleg žrtev, ki jih je zahtevala ofenziva med slovenskimi književniki — partizani pa je najhuje prizadela obetajoče začetke partizanske dramatike: Janez Kardelj je padel v prvih dneh roške ofenzive. Draga Blanča in Marjana Koviča so Italijani zajeli in odgnali na Rab. Od tod sta se po italijanski kapitulaciji vrnila z rabsko brigado med partizane, tu pa sta pozneje padla. Koviča so zajeli slovenski domobranci in mu iztaknili oči, češ da jih tako kmalu ne bo več potreboval. Domobranski bajoneti pa so razmesarili tudi nadarjeno altistko Urško.³⁷ Z razbitjem članov prve gledališke skupine je za daljši čas propadla zamisel o osrednjem partizanskem gledališču. Izgube, zaradi ne dovolj usposobljenih ljudi, ni bilo mogoče v kratkem nadomestiti.

V ofenzivi je propadla tudi pesniška zbirka Jožeta Javorška, ki je nastajala približno v obdobju enega leta. Le redke pesmi mu je uspelo rešiti. Med njimi je bila *Partizanska romanca*.³⁸ Naključju pa gre zahvala, da ni propadlo tudi literarno delo Vladimira Pavšiča-Mateja Bora.³⁹ Menda je prav avgusta 1942 nastala med drugim Borova pesem *Požigalčeva suknja*. Viktor Smolej domneva, da jo je prinesel Agitteatru. Ni pa mogoče ugotoviti, ali so jo med obstojem gledališke skupine mogli recitirati.⁴⁰

S podobno vojaško očiščevalno akcijo kot so jo izvedli Italijani na svojem delu zasedene Slovenije, so začeli tudi Nemci na Gorenjskem, o čemer sledi v zvezi s črticami Boga Flandra-Klusovega Jože. Znano je, da nam je leposlovno upodobitev teh dni ohranil v svojem literarnem delu Bogo Flander-Klusov Joža. Kljub temu, da ga poznamo predvsem kot pisatelja in kot tenkočutnega zapisovalca in opazovalca partizanskega življenja, pa ga je privedla v literarno oblikovanje prav poezija. Njegovi pesniški začetki nam ga predstavljajo kot skromnega opisovalca lastnih spoznanj in doživetij. Pesniškega načina izpovedovanja pa ni povsem opustil niti v obdobju okupacije in narodnoosvobodilnega boja. Kljub temu, da se je poslej posvečal predvsem črtici, pa bomo v literaturi tega časa sem ter tja tudi med pesmimi našli nanj. Samo iz ofenzivnih bojev na Blegošu datirajo tri njegove pesmi: neznan *zapis v spominsko knjigo* neki tovarišici iz Malenskega vrha nad Poljansko dolino pri Škofji Loki,⁴¹ *pesem v spomin nekemu borcu* ter pesem *Stroj-nica je utihnila*, ki se je po svoji sveži dokumentarnosti menda edina mogla meriti z motivno podobno pogojeno črtico in reportažo. Pesem je nastala, kot večina črtic, pod silnim vtisom preživelega v blegiški ofenzivi, po ponovnem povratku iz Polhograjskih Dolomitov v hribovje nad Poljansko dolino. V njej je opisal junaško smrt Mitje Peternela, mitraljezca poljanske čete. Pesem je izgubljena. Po opisu, ki nam ga podaja Lojze Voje-Alvo, moremo sklepati, da je bil to eden izmed prvih

Tone Seliškar

epskih partizanskih opisov, nastalih pod vplivom resničnega doživetja, v literaturi slovenskega narodnoosvobodilnega obdobja. Taka ugotovitev je toliko bolj zanimiva, ker nam odkrivajo doslej znani poskusi sicer veljavno ugotovitev, da smo s smrtjo Boga Flandra-Klusovega Jože izgubili tenkočutnega lirika, katerega karakteristično moč moremo razbrati tako iz pesmi kot iz številnih vojnih črtic. Prav ta pesem in vsaj še nekatere reportaže (*Črni vrh*, *Trebnje*) pa nam odkrivajo njegov smisel za stvarnejšo opisnost. Da je taka domneva pravilna, nas uverja tudi znana kratka vsebina pesmi, ta pa je bila po Vojetovem pripovedovanju taka: »Nemški oficir je hotel na vsak način dobiti mitraljezca Mitjo Peternela živega, zaradi česar je ukazal svojim vojakom, naj ne streljajo nanj, temveč naj ga ujamejo. Povelje bi bilo toliko lažje izvedljivo, ker je Peternelu zmanjkolo streliva. Nemci so poznali njegovo nemoč, zaradi česar so ga tudi v naskoku napadli. Sprožil je poslednji bombi ter se vrgel na mitraljez. Ob mrtvem mitraljezcu in uničenem mitraljezu je obležalo tudi dvanajst ubitih nemških vojakov.« — Sodili bi, da je skušal Bogo Flander-Klusov Joža, sicer pod vplivom trenutnega razpoloženja, tudi v pesmi slediti svojemu tedaj poglavitnemu cilju: v pestri literarni obliki podati in ohraniti čim popolnejšo podobo resničnega partizanskega življenja.

V zimi od 1942. na 1943. leto je nastala pesem Vladimira Pavšiča-Mateja Bora *Hej, brigade!* Nastati je prav gotovo mogla tako pod vtisom Jakheljevih kritičnih ugotovitev o pomanjkanju aktualnih bojvniških pesmi, kakor tudi pod vtisom lastnih spoznanj, do katerih je prišel pesnik sam v času svojega drugega bivanja med partizani. Prav gotovo pa so na nastanek bojnih pesmi slovenskega partizanstva vplivale, mimo lastnega poznavanja potreb, tudi besede Edvarda Kardelja, ki je vzpodbujal k pisanju izvirnih bojnih pesmi. Znano je, da se je dotedanji pesniško bojni repertoar oslanjal predvsem na prevode ruskih in mednarodnih revolucionarnih besedil.⁴² Matej Bor je napisal pesem še v Ljubljani, kjer se je v zimskih mesecih ilegalno zadrževal. Prav zaradi vsega tega je zaprosil glasbenika, da bi uglasbil njegovo pesem *Rdeči pionirji*. Ker pa je belogardistična propagandna pesem smiselno popačila, se je pesnik odločil za drugo besedilo. Tudi za pesem *Hej, brigade*, se je dogovoril s komponistom za uglasbitev, vendar je danes znana melodija pesmi Borova. Po pesnikovem pripovedovanju sta pesem prvič zapela na pesnikovo melo-

dijo z ženo Nino nekega večera na Resljevi cesti v Ljubljani. Pozneje je zaprosil še komponista Francija Šturma, da je pesem prebral in uglasbil, operna pevka Bogdana Stritarjeva pa jo je zapela ob tabornem ognju v Levstikovem bataljonu. Pri tem je bil navzoč tudi pesnik. Čeprav je bila Šturmov melodijska pevna, prisotnih ni ogrela. Prav to pa je opogumilo Bora, da jim je zapel pesem s svojim napevom. Še istega večera so slednjo varianto prepevali vsi prisotni, v kratkem pa se je razširila po vseh enotah slovenske partizanske vojske. Kot zanimivost navedimo, da jo je 1945. leta slišal Vladimir Pavšič-Matej Bor iz ust italijanskih partizanskih borcev v Rimu.⁴³

Kot smo zaradi literarnega dela Ferda Godine omenili Notranjskega partizana, moramo zaradi skromnih literarnih drobcev iz življenja Ivana Roba v partizanih omeniti prvo glasilo Cankarjeve brigade, Cankarjev bobnar. Glasilo je nastalo po nenavadnem, rekli bi lahko, da prej po hudomušnem naključju, kakor iz literarne nuje. Urejal ga je Ivan Rob.

O Robovem literarnem delu v tem času imamo kaj malo pričevanj, kljub prizadevnim literarnozgodovinskim raziskavam.⁴⁴ Zaradi tega je dragocen za sestavljanje čim celovitejše podobe njegovega življenja in dela v partizanih prav vsak drobec, posebno še tisti, ki posegajo v njegovo življenje in skromno literarno delo zadnjih mesecev. Od literarnih poskusov iz teh dni sta nam znana samo dva. Oba smo sicer že omenili pri Agitteatru, podrobneje pa smo navedli le prvi izpričani primer — parodijo na slovensko ljudsko pesem o dveh nesrečnih Italijanih. Prav slednja pesem nam odkriva Roba kot zadovoljnega in miselno umirjenega, brez kakršnih koli večjih problemov. Po ohranjenih pesniških fragmentih moremo celo trditi, da je skušal kot prvi med slovenskimi književniki s pesmijo (v prozi moramo za prvega šteti Boga Flandra-Klusovega Jožo, za prvo humoristično črtico pa njegovo črtico *Pastir Tonač*) na najnaravnejši izpovedni način vplivati na vedro vzdušje v partizanski enoti ali v njegovi okolici sploh, kar se mu je, kot smo videli, po navedbi znanih dejstev in pesmi, povsem posrečilo.

Zasluga za ustanovitev brigadnega glasila Cankarjev bobnar gre v veliki meri takratnemu komandantu brigade dr. Marijanu Dermastji-Urbanu, čigar je bil tudi predlog za posrečeno izbrani naslov. V njem se vsaj s kancem humorja srečujeta zaostala, a najobičajnejša oblika obveščanja na podeželju v polpretekli dobi z zahtevno po širokem napredku v sodobnosti, ko so kljub izredno težavnim okoliščinam skrbeli za primerno in kolikor mogoče naglo obveščanje kolektiva. Rob, ki je našel v glasilu poslednje torišče svojega vojnega literarnega dela, je list tudi urejal in razmnoževal. Prvo številko so razmnožili s pisalnim strojem le v štirih izvodih, drugo pa že v osmih. Imeli so le tri kopirne papirje, drugo pa so, verjetno zaradi velikega zanimanja borcev, prav iz istih tehniških razlogov, pisali dvakrat. Rob je za Cankarjevega bobnarja prispeval prispevke iz življenja brigade, korigiral prispevke borcev, ga kot urednik pisal s pisalnim strojem, pisal pa je tudi pesmi. Znana je ona, nastala je na Čabranskem, ki govori o lupljenju krompirja: večina borcev je bila zaposlena z iskanjem hrane in z zasedami. Rob sam se je priključil onim, ki so lupili krompir v kuhinji. Takrat jih je v šali padlo nekaj tudi po Robu, če se misli posvetiti raje lupljenju krompirja kot pa vojaškim akcijam. Zato jim je v odgovor napisal omenjeno pesem.⁴⁵ Cankarjev bobnar je izšel trikrat ali štirikrat. Pozneje, ko je bil propagandni odsek Cankarjeve brigade sodobneje opremljen, je Cankarjevega bobnarja zamenjal Borec.⁴⁶ Slednje glasilo je bilo vsebinsko poglabljeno, dvignjeno nad zgolj informativnim poročanjem in si s tem, da je težilo k literarnemu izpovedovanju, izdelalo jasnejšo fiziognomijo, si pridobilo krog stalnih sodelavcev, hkrati pa zaradi tehnične izpopolnjenosti povečalo naklado.

¹ Košakovo poslednje sporočilo svojcem pred smrtjo je bilo doslej že nekajkrat objavljeno. Poleg slovenskih objav je bilo v prevodu vključeno v italijanski izbor poslednjih pism na smrt obsojenih *Lettere di condannati a morte* (Torino 1954) in v podobni nemški izdaji, ki jo je pripravil Thomas Mann pod naslovom *Letzte Briefe Verurteilter* (1939–1945) — DTV Dokumente. O slednji izdaji, v kateri smo tudi Slovenci dostojno zastopani, je bila naša javnost premalo obveščena.

² Borec 1966, št. 10, str. 752.

³ Isti vir, str. 752.

⁴ Razmnožili so štiri strani devetega poglavja v 1300 izvodih — Adolf Arigler-Bodin, Delo v ljubljanskih ilegalnih ciklostilnih tehnikah. (Odlomek iz spominov na vojna leta 1941–1945), Letopis muzeja narodne osvoboditve LRS, 1957, str. 124.

⁵ Pismena izjava univ. prof. inž. Eda Mihevc, 3. avgusta 1958.

⁶ Ustna izjava Toneta Seliškarja, 26. julija 1959.

⁷ Z Matejem Borom in njegovo partizansko liriko, Slovenski poročevalec, 26. aprila 1951, str. 6.

⁸ Pesem je podobna Kajuhovi *Okupaciji*, za katero pa moremo z gotovostjo trditi, da je po nastanku Kajuhova podoba okupacije starejšega datuma. Podobna Borova je nastala, seveda povsem samostojno, iz še konkretnjših spoznanj in aktualnejših pobud, saj pozna vse več nasilnih okupatorjevih ukrepov, hkrati pa že tudi konkretne oblike odpora, kar vse je bilo Kajuhu ob nastajanju njegovega ciklusa bolj malo poznano. Kot pozneje Kajuh, je tudi Bor spoznal najboljši način osveščanja v direktnih pozivih določenim slojem takratne slovenske družbe.

⁹ Filip Kalan, Veseli veter, str. 15.

¹⁰ Pismena izjava Juša Kozaka, 5. junija 1958.

¹¹ Slovenski zbornik 1942 (ponatis 1945), str. 6.

¹² Oton Zupančič, Zbrano delo III., str. 450.

¹³ Joža Mahnič, Oton Zupančič. Pregled, oznaka in ocena njegove umetnosti in dela. Poljudna študija ob 60-letnici slovenske moderne, str. 111.

¹⁴ Slovenski partizan, junij 1942, št. 3.

¹⁵ Jože Krall, Prvi vojaški listi partizanskih enot, Ljudska pravica, 13. septembra 1952.

¹⁶ Edvard Kocbek, Tovarišija, str. 53.

¹⁷ Tak primer je npr. Dolomitska zvezda. Izdajali so jo v Polhograjskih Dolomitih, v njej pa so sodelovali borci I. grupe odredov.

¹⁸ Matej Bor, Raztrganci. Drama v treh dejanjih. Izdal SKZ, 1946, str. 8.

¹⁹ Viktor Smolej, Ivan Rob, Izbrano delo, str. 73, 75.

²⁰ Isti vir.

²¹ Isti vir, str. 75.

²² Pismena izjava dr. Emilijana Cevca, 5. decembra 1967.

²³ Doslej sta znana iz obdobja Robovega partizanstva le dva priložnostna pesniška teksta, a še tadvda le v odlomkih. Travestijo navedimo kot primer izredno iskrenega in predanega Robovega doživljanja partizanstva. Nastala pa je v želji, da prispeva zanj tudi svoj osebni delež. Pesem navaja Emilijan Cevc in se v odlomkih, kot se je spominja, glasi:

Teta Spela rjuhe prala,
jih oprala prav lepo.
(da bi jih posušila),
jih obesi na drevo.

Mimo pride Pepe Čuko,
Pepe Čuko star fašist;
bil je pri zavzetju Rima,
Mussolinijev skvadrist.

(Pepe Čuko gleda rjuhe in)

— — — — —
ha, to so padalci ruski!
bistra glava misli si.

(Nato skliče svoje »junake«
z njimi krene nad padalce,
tristo strojnic mu reglja

— — — — —
to je hušje od pekla.

(Tako napadajo Špeline rjuhe
in nazadnje se Spela menda razjoče)
ker ni od rjuhe njene
niti cunje več bilo.

²⁴ Pismena izjava Franceta Filipiča.

²⁵ Pismena izjava Mihe Klinarja, 21. aprila 1969.

²⁶ Pismena izjava Nade Dragan-Carevske, 25. aprila 1969.

²⁷ Ustna izjava dr. Seliškarja, 13. marca 1969.

²⁸ Isti vir. Pesnika so pod pesmijo *Romanca* po pomoti podpisali z dr. Anton Korošec, pač pod vplivom podobnosti priimka in stopnje akademske izobrazbe z znanim predvojnim klerikalnim voditeljem. Do zamenjave je prišlo toliko laže, ker je bil sam avtor pesmi uredništvu neznan.

²⁹ Presenečajo izredno stvarna predvidevanja in presojanja dogodkov, ki naj bi sledili ofenzivi. O vsem tem je z vso pretehtanostjo govoril Boris Kidrič na Frati pri Brezovi rebi zbranim aktivistom v gozdarski koči pri Jožetu Zupančiču. Na koncu je zbranim recitiral svoje pesmi Vladimir Pavšič-Matej Bor. — Vir: Janko Liška, Razgovor z Matejem Borom, Obzornik 1951, str. 149.

³⁰ Ivan Campa, Ivje se iskri, Uvod in izbor pesmi pripravil Jože Dular. Življenjska pot Ivana Campa, str. 43.

³¹ Isti vir, str. 6.

³² Janko Jarc, Miran Jarc v partizanih, Obzornik 1951, str. 136.

³³ Isti vir.

³⁴ Vladimir Pavšič-Matej Bor, Roška ofenziva, Slovenski zbornik MCMXLV, str. 72–73.

³⁵ Isti vir, str. 75.

³⁶ Prim. opombo 32, str. 140.

³⁷ Matej Bor, Raztrganci, Drama v treh dejanjih. Izdal SKZ 1946, str. 6, 8.

³⁸ Pismena izjava Jožeta Javorška, 13. aprila 1959.

³⁹ Prim. opombo 37, str. 6. — Ko se je Bor umaknil s Kamenjaka pred ofenzivo v globino Roga, je odnesel s seboj vse, kar je nastalo čez poletje na Kamenjaku. Sredi ofenzive, ko so padali iz zasede v zasedo, ko je človek reševal le golo življenje, je svoj oprtnik odvrgl. Med drugimi rokopisi je bil tudi rokopis dramskega dela *Težka ura*, kot je bil novi naslov prvotnega *Sino-vega strela*. Kakor pripoveduje Bor, mu je prinesel kurir izvršnega odbora Osvobodilne fronte v Veliko goro, kjer so tedaj taborili, obsežen zavitek rokopisov, za katere je mislil, da so se že izgubili.

⁴⁰ Viktor Smolej, Zapiski in opombe, Jezik in slovstvo 1961/62, št. 3, str. 90–94.

⁴¹ Bogo Flander-Klusov Joža, Bataljon, Zbrano delo, str. 28.

⁴² Janko Liška, Razgovor z Matejem Borom, Obzornik 1951, str. 154.

⁴³ Isti vir.

⁴⁴ Pri tem mislim predvsem na delo Viktorja Smoleja, najprej v Jeziku in slovstvu 1959/60, str. 1–6, 222–223, ter na študijo istega avtorja v Izbranem delu Ivana Roba (Ivan Rob, Izbrano delo. Uredil ter uvod in opombe napisal Viktor Smolej, Založba Obzorja, Maribor 1965).

⁴⁵ Isti vir.

Samogovor

Branko Žužek

*Bila je noč in sva bila sama,
ko s praga zarežali so kot blazni:
»Kje so sinovi?« — Videl sem, da vsa
si opotekla v strašni se bojazni.*

*Med kriki, psovkami so naju bili
razjarjeni po glavi, čez oči . . .
Pljuvali vame so in mi uklenili
z bodečo žico na hrbet pesti.*

*A skozi solze, skozi mrak v očeh
v osupli grozi videl sem le tebe,
kako se zvija ti telo po tleh,
pohotno roko, ki ti v prsi grebe.*

*Rjovel sem, a odmeval je le smeh,
ko trgali so s tebe oblačila;
boga sem klel, ki je dopustil greh,
in klel volkuljo, ki jih je skotila!*

*Zvrstili so se nad teboj, zveri,
in ko se zadnji v noč je opotekel,
imela že steklene si oči . . .
Ob zori tvoje truplo sem oblekel.*

*Pokopal sem te. Od tedaj iz grla
beseda nikdar več mi ni prišla.
Nihče ne ve, jaz vem, da nisi umrla:
Ljubezen ti počivati ne da.*

*O, še prihajaš k meni, le v temi;
na mojo postelj sedaš in z rokami
vso noč mi vdano brodiš med lasmi.
In spet odideš, ko se jutro drami . . .*

Posebni sovražnikovi oddelki za boj proti NOV

Milan Obradović

Ustanavljanje in delovanje posebnih nemških enot, za katere je nastalo v srbohrvaškem jezikovnem prostoru ime »trup«¹ ni mogoče opisati in razčleniti v enem samem članku. Predvsem za tak prikaz delovanja teh nemških enot na jugoslovanskem bojišču med osvobodilno vojno primanjkuje arhivskega gradiva. Zaradi tega tudi v tem članku nimam namena prikazati celotnega razvoja te oblike nacističnega vojskovanja.

Predvsem bi na podlagi ohranjenega gradiva opisal, kakšne vojake so Nemci izbirali za te svoje enote, kako so jih urili, kakšen cilj je imelo ustanavljanje teh enot, kaj so napadale in na kakšen način. Po drugi strani pa kako je naša vojska zavražala svoje zaledje oziroma osvobojeno ozemlje, štabe, ustanove, organe oblasti in vodstva političnih organizacij.

Končno pa naj bi ves ta oris delovanja »trupov« imel za cilj prikazati izkušnje iz osvobodilne vojne in revolucije našim enotam teritorialne obrambe, ki naj bi izkušnje uporabljale pri uresničevanju načela splošne ljudske obrambe.

*

Kot je znano, sta med II. svetovno vojno obe bojujoči se strani poseben pomen pripisovali nasprotnikovim štabom, ustanovam in skladiščem, kadar sta za svoje posebne enote izbirali cilje za napad. Iz dostopnega arhivskega gradiva in gradiva, objavljenega v tisku, je mogoče posneti, da sta obe strani imeli pri nenadnih napadih na občutljive dele sovražnikove organizacije razmeroma velike uspehe.

Nacistična Nemčija je prištevala med posebne enote že omenjene »trupe«, lovske komandose ter posebne ekipe iz divizije »Brandenburg«. Italija je uporabljala »ardite«, belo gardo oziroma MVAC — prostovoljna protikomunistična milica. Fašistična Bolgarija je imela »leteče policijske odrede« in »kontračete«.

Države, ki so se bojevale proti silam Osi, so za enake naloge uporabljale posebne enote, ki so jim Angleži pravili »komandosi«, Američani »rangersi« (»zelene baretke«), rdeča armada pa posebne skupine v ta namen izurjenih vojakov, oboroženih z eksplozivom in predvsem avtomatskim orožjem.

Tudi nacistični sodelavci so imeli po zgledu svojih gospodarjev za posebne akcije na partizanskem ozemlju posebne enote. Ustaši so imeli »črne desetine« in »odrede za križarjenje«, četniki »trojke« in »petorke« ter »NACI odrede« (»odredi za nacionalno čiščenje«), slovenski domobranci pa »črno roko«. Pri nas so imeli Nemci še »raztrgance«.

Cilji vseh takih in podobnih sovražnikovih enot na našem ozemlju so bili enaki ciljem posebnih enot na svetovnih bojiščih. To se pravi, v naši vojski zasejati

zmedo, nezaupanje in povzročiti preplah, onemogočiti zveze med poveljstvi in četami ter preplašiti civilno prebivalstvo.

Na svetovnih bojiščih, pa tudi pri nas poznamo več uspešnih akcij posebnih enot. Tako so Angleži novembra 1941 napadli Rommllov štab v Libiji. Septembra 1943 so nemški padalci v pogorju Gran Sasso pod vodstvom Otta Skorzenya rešili Mussolinija iz rok zaveznikom naklonjenih karabinjerjev. Nemški padalci so tudi napadli štab fronte in ubili sovjetskega maršala Vatutina. Oktobra 1944 so sovjetske posebne enote napadle v Budimpešti štab nemškega sodelavca Hortya. Pri nas poznamo napad na Drvar 25. maja 1944, ki ni dosegel končnega cilja zaradi odpora naših enot. Toda mnoge naše enote in štabi so doživeli več hudih napadov, ki so jim prizadejali velike žrtve. Med take štejemo napada na bolnišnici v Krečani in Otočcu v Liki jeseni 1943, pa tudi napad na bolnišnico v Jošavici v Bosni.

*

V enotah atlantskega pakta so po dolgotrajnem proučevanju nemških uspehov in neuspehov, pa tudi svojih izkušenj v posebnem bojevanju sprejeli svoja sedanja načela. Te izkušnje so uskladili s sedanjimi večjimi možnostmi zaradi izpopolnjene opreme in transportnih sredstev. Praktično so razne prijeme preizkusili v Vietnamu, Alžiriji in drugod, kjer so se enote bivših zaveznikov bojevale proti osvobodilnim gibanjem.

Na podlagi vojaškega in političnega položaja ter razmerja sil so nato sprejeli v okvirih atlantskega pakta posebno doktrino o »posebnem vojskovanju«. Ta je del splošne vojaške in politične strategije tega bloka. Podobno na zahodu pripisujejo veliko važnost obrambi pred podobnim delovanjem možnega sovražnika. Sprejeli so doktrino o »protigverilskem«, »protiuporniškem« in »psihološkem« vojskovanju. Tako napadalno kot obrambno delovanje imenujejo na zahodu »posebno vojskovanje«. Zanj so organizirali posebne enote, ki jih urijo po posebnem, strogo določenem in izbranem načrtu.²

Če to »posebno vojskovanje« razčlenimo in pri tem upoštevamo tudi dejansko prakso držav, pripadnic atlantskega pakta, potem lahko trdimo, da gre za posebno obliko napadalnosti v mirnem času, od katere je prizadeta tudi naša država. Gre namreč za cel splet podtalne in obveščevalne dejavnosti. V podtalno sodi propaganda in psihološka dejavnost s sovražnimi cilji. Ta dejavnost se v vseh oblikah opira na sovražnike našega družbenega reda v naši državi, to se pravi na ljudi, ki jim zaradi tega ali onega vzroka ni všeč naša socialistična družbena ureditev ali naša oblika samoupravnega socializma. Tako so ti ljudje že zdaj nekakšna »peta kolona«.³

Ob tem pa je potrebno poudariti, da ima celotna sovražna obveščevalna dejavnost proti naši državi nekatere značilnosti. Mednje spada nepretrganost delovanja od vojne sem in stalno prilagajanje novim razmeram, ki so nastale zaradi družbenih sprememb in spremembe mednarodnih odnosov. Močna je propaganda in psihološka dejavnost, ki ima za cilj pridobiti med nami idejne in politične somišljenike oziroma ustvariti sodobno »peto kolono«. Ta naj bi imela večjo širino ob podobnih nalogah, kot jo je imela tista med zadnjo vojno. Obveščevalno in podtalno delovanje zajema vse družbene plasti, težišče pa je na posebno važnih območjih in področjih, ki so za nas velikega pomena. Nadalje spada med glavne naloge podtalnega delovanja ščuvanje raznih skupin ljudi k medsebojnim spopadom ter nasprotovanju na narodnostni, verski ali družbeni podlagi ter posebno na rušenje enotnosti naših narodov in narodnosti. Prav tako tudi tuja propaganda stremi k prikazovanju raznih težav, ki jih ni ali pa so mnogo manj pomembne kot se kaže, in k neresničnemu prikazovanju vzrokov za te težave. Širi neresnične ali napol resnične vesti, ustvarja preplah in prepričanje, da bomo doživeli hude preizkušnje in podobno. Zaradi vsega tega moramo že zdaj ob pripravah za splošno ljudsko obrambo ljudi

temeljito seznaniti z oblikami in načeli sovražnega »posebnega vojskovanja«. Le tedaj, če bomo v tem uspeli, bomo lahko že v mirnem času onemogočili sovražno delovanje, ki bi nam v vojni prizadejalo hude težave in velike izgube.

ORGANIZACIJA IN DELOVANJE »TRUPOV«

Glede na to, da sem že v začetku članka nakazal, kako enote za »posebno vojskovanje« na zahodu uporabljajo nemške izkušnje iz II. svetovne vojne, je dobro, če se z njimi podrobneje seznanimo.

Po načinu delovanja so »trupi« izvajali posebno obliko »posebnega vojskovanja« na jugoslovanskem bojišču. Njihovo delovanje ni bilo ne gverila ne boj z njo. K takemu načinu delovanja je sovražnika prisilil razvoj vojaškega položaja, v katerem se je znašel v zadnji tretjini vojne. Tedaj je namreč nacistično vodstvo spoznalo, da z raznimi obsežnimi ofenzivami, množičnim zapiranjem in ubijanjem ter z drugimi oblikami množičnega nasilja ni uničilo osvobodilnega gibanja, ampak mu je celo proti svoji volji pomagalo. Zato so se lotili podtalnega delovanja. Razen tega so skušali s pretkano propagando od znotraj porušiti enotnost osvobodilnega gibanja. V ta namen so v svojem propagandnem aparatu zaposlili precej novih, zelo sposobnih ljudi. Obveščevalne organizacije, ki so zbirale zanje podatke in sodelovale v raznih akcijah, pa so imele na razpolago strokovno izšolane ljudi z velikimi izkušnjami ter ustanove z dolgoletno tradicijo.

V spoznanju, da obsežne akcije niso bile uspešne, je sovražnik začel pošiljati na partizansko ozemlje posebno izurjene skupine. Te naj bi napadale štabe, važne ustanove, bolnišnice, vodstva političnih organizacij, centre zveze in važna skladišča, poleg tega pa naj bi ubijale voditelje. Zaradi njihovega delovanja naj bi nastala povsod zmeda in nezaupanje. Tako so te skupine včasih skušale doseči, da bi ljudstvo zasovražilo partizane. Med drugim so preoblečeni v partizane njihovi pripadniki izvajali nasilje; ali pa so ustvarjali videz, da so med partizani sami izdajalci.

Te posebne skupine, imenovane »trupi«, so začeli ustanavljati v Jugoslaviji junija 1943. Tedaj sta bila po ukazu 369. nemške divizije »vražje« ustanovljena dva trupa, vsak je imel po 40 ljudi. Takoj zatem je tudi 373. divizija »tiger« ustanovila dva »trupa«. V 369. diviziji so služili ustaški prostovoljci v nemški vojski, v 373. diviziji pa bosanski muslimani iz okolice Sarajeva in Visokega, prav tako prostovoljci v nemški vojski.

Po ustanovitvi so vse štiri »trupe« poslali na enomesečno šolanje v samostan trapistov pri Banjaluki.⁴ Pridružil se jim je še peti »trup«, sestavljen iz pripadnikov nemške manjšine v Vojvodini.

Iz ohranjenega arhivskega gradiva je znano, da sta končala v samostanu trapistov pri Banjaluki šolanje dva tečaja za pripadnike »trupov«. Prvi tečaj se je začel avgusta 1943, imel pa je pet skupin. Po ena skupina je bila iz 369. in 373. divizije ter iz 1. polka divizije »Brandenburg«, medtem ko sta bili iz 114. divizije dve skupini. Drugi tečaj se je začel septembra istega leta, v njem so bile štiri skupine in sicer po ena iz 369., 373. in 114. divizije, medtem ko je bila četrta iz 4. polka divizije »Brandenburg«, ki je bil v Sandžaku.

Kasneje so Nemci šolo premestili v vas Donji Rakani, kjer sta se končala dva tečaja. V vsakem sta bili po dve skupini in sicer po ena iz 171. in 42. lovske divizije. Torej je končalo tečaje za »posebno vojskovanje« vsega skupaj 13 skupin v štirih tečajih. Toda ti »trupi« niso bili edini, ki so delovali pri nas. Bili so še drugi, za katere ni dokumentov z nemške strani, ampak samo z naše.

Za delovanje »trupov« so bili pristojni štabi nemških divizij. Tudi ti »trupov« niso smeli razpuščati ali uporabljati za druge naloge kot za tiste, za katere so bili šolani in ustanovljeni. Razen tega je tudi štabom divizij za vsako nalogo, ki so jo

dali »trupom«, dal privolitve štab 15. nemškega korpusa, kasneje pa štab 2. tankovske armade, ko je bila ta ustanovljena.

Po posebnih merilih so za vojake v »trupih« izbirali pogumne, močne, zdrave in odporne ljudi, vajene naporov in težav »posebnega vojskovanja«. Vsak »trup« je imel tri desetine, ki so bile močno oborožene. Vsaka je imela dva mitraljeza MG-42, šest brzostrelk, eno ostrostrelsko puško in dve puški z napravo za izstreljevanje tromblonskih bomb. Razen tega je imel vsak pripadnik »trupa« še po šest ročnih bomb, pištolo in bodalo, ki ga je nosil v golenici desnega škornja pa kompas in zbirko podrobnih zemljevidov območja, kjer naj bi deloval. Imel je tudi zalogo suhe hrane za več dni, ki je ni smel pojesti brez privolitve oficirja. V levem notranjem žepu bluze je nosil zavoj prve pomoči.

Kar pet vojakov je varovalo »trup« pred presenečenji, kadar je bil v akciji. To so bili trije izvidniki in dva stražarja pri kuhinji. Razen tega je imel vsak »trup« tudi kuharja. Komandir »trupa« je bil navadno nižji oficir. Te komandirje so Nemci radi izbrali med ustaši, ki so poznali kraje in ljudi in ki so se tudi že prej izkazali z različnimi zločini.

Vsak tečaj za urjenje pripadnikov »trupov« je trajal mesec dni. Načrt za urjenje so sestavili posebej in zelo skrbno, zajemal pa je vse mogoče večšine. Tako so se pripadniki znova učili spoznavanja orožja in se urili v njegovi uporabi. Vsak tretji dan so imeli urjenje v streljanju. Municije so lahko postrelili kolikor so je hoteli. Nadalje so se urili v nočnih akcijah, v načinu napada na partizanske štabe, ustanove in bolnišnice, voditelje, manjše skupine partizanov in kurirje. Urili so se v neslišnem približevanju cilju napada, plazenju in ubijanju stražarjev s hladnim orožjem ali z davljenjem. Prav tako so jih tudi temeljito seznanili z različnimi načini kako priti do obveščevalnih podatkov na partizanskem ozemlju. Učili so jih brati zemljevid in orientirati se na različne načine ponoči in podnevi. Morali so poznati oznake činov partizanskih oficirjev, način naslavljanja v naši vojski, morali so poznati naše navade, prav tako pa tudi navade domačinov. Posebno pozornost so posvečali boksu in rokoborbi, razen tega pa so morali glede dajanja prve pomoči vedeti več kot drugi vojaki.

Potem ko je končal urjenje, je vsak »trup« dobil posebno nalogo na določenem območju. Vsak vojak, še posebno pa deseterji in komandir, se je moral temeljito seznaniti z nalogo in njeno izvedbo. Nato je odšel »trup« v akcijo; izven garnizije je ostal navadno po 14 dni. Kakšne naloge je imel, sem že omenil, dodal pa bi, da so posebno prežali na kurirje, ki so vzdrževali zvezo med partizani in organizacijami osvobodilnega gibanja v večjih mestih. Pri njih so se nadejali bogatega plena.

NAČIN IZVEDBE NALOGE

Navadno so »trup« po končanem tečaju poslali v akcijo skrivaj, najraje ponoči. Tako nihče ni zvedel za njegov premik, tudi domačini v vaseh ne. Ko je prišel »trup« na cilj, je komandir poiskal pripraven kraj za taborišče, navadno globoko v gozdu in daleč od poti in vasi. Iz tega taborišča je potem komandir začel pošiljati izvidnike, da bi zbrali podatke o partizanskih enotah in štabih, organih oblasti in ustanovah. Ti izvidniki so se navadno preoblekli v partizanske uniforme. Pri tem so upoštevali, kako so bili partizani oblečeni v teh krajih, obvezno pa nosili na pokrivalih zvezde. Najraje so podatke zbirali pri ljudeh, ki so bili na samem, tako na primer pri pastirjih, gozdarjih pa tudi pri ženskah. Predstavljali so se kot partizani, ki so se izgubili in iščejo zvezo s svojo enoto. Iskali so nasvete, kako bi najprej prišli do kakega štaba, komande mesta ali komiteja, da bi tam zvedeli za »svojo« enoto. Pri tem so pazili, da so spraševali za enoto, ki je bila kje v bližini. Sprva so skušali dobiti podatke od civilistov na lep način, če pa pri tem niso uspeli, so uporabili tudi silo. Grozili so ljudem, jih pretepali in strašili. Ves čas so

skrbno pazili, da bi se ne srečali s kakšnim resničnim partizanom. Ko so tako zvedeli, kar so želeli, so se po ovinkih vrnili v svoje taborišče. Njihov komandir je nemudoma naredil načrt za napad, največkrat še ponoči. Napadali pa so navadno ob zori.

Pred odhodom v akcijo so se pripadniki »trupa« preoblekli v partizanske uniforme. Te so morale biti prav tako pisane kot uniforme kake naše enote, morale pa so biti tudi podobne tistim, ki so jih nosili partizani na območju delovanja »trupa«. Tudi po obnašanju in govorjenju so morali biti pripadniki »trupa« podoba kake naše enote.

Pred akcijo je komandir poslal kuhinjo še globlje v gozd in izbral primeren kraj za zborna mesto. V hribovskih krajih je bil tak kraj navadno 3 km od cilja napada, pa tudi do 5 km. Potem ko je vsakemu posamezniku določil nalogo, je »trup« odšel na pohod.

Cilju napada so se pripadniki »trupa« skušali približati brez hrupa z vseh strani. Zato so se sezuli ali pa so nosili posebne čevlje z gumijastimi podplati. Eden izmed njih se je priplazil k stražarju in ga neslišno zabodel. Nato se je vsa skupina približala cilju napada kar se da blizu in začela streljati iz vsega orožja ter metati bombe. Po treh do petih minutah so se vojaki na dogovorjeni signal razpršili v manjše skupine in odšli na vse strani. Na tak način so skušali za seboj zabrisati sledove in speljati zasledovalce drugam. Posamezniki ali skupinice so potem našli zborna mesto po zemljevidih ali z drugimi načini.

Kolone so »trupi« napadali tako, da so pustili mimo vso kolono, nato pa so na njen zadnji del začeli silovito streljati, nakar so pobegnili v gozd. Zasede na kurirje in posamezne voditelje pa so »trupi« postavljali z manj ljudmi. Zanje je komandir izbral posebno hrabre in vnete vojake.

Potem ko je prebil »trup« po dva tedna na določenem območju, se je spet skrivaj umaknil v svojo garnizijo, navadno k štabu divizije, ki ji je pripadal. Tam je ostal prav tako po 14 dni na dopustu, obenem pa se je pripravljal za naslednjo nalogo.³

Tretji »trup« 373. divizije so poslali po končanem tečaju na Kozaro. Poveljeval mu je ustaški poročnik Karlo Harazin. Prvi in drugi »trup« 369. divizije sta konec septembra 1943 po končanem tečaju odšla v neznano smer in še zdaj ne vemo, kje sta delovala. Prvi »trup« 114. lovske divizije je odšel konec oktobra 1943 v okolico Šibenika. Kasneje je izvajal naloge v severni Dalmaciji po ukazih štaba 15. korpusa, ki je bil v Kninu. Ta trup je naredil naši vojski veliko škode in ji prizadejal velike izgube.

Med dopustom so imeli pripadniki »trupa« zelo strog ukaz za varovanje tajnosti. Nihče se ni mogel oddaljiti iz svoje enote. Če so dobili vojaki dovoljenje za odhod v kako vas ali mesto, so morali biti najmanj po trije skupaj, da bi lahko drug drugega nadzirali. Smeli so se družiti samo z nemškimi vojaki, vsak stik s hrvaškimi domobranci pa jim je bil strogo prepovedan.

Nad njimi je bedela vojaška obveščevalna služba Abwehr, medtem ko so svoje naloge opravljali po ugotovitvah obveščevalno-izvidniške službe I.c. Ta je imela svoj oddelek v štabu vsake nemške divizije, nekateri polki s posebno važnimi nalogami ali na posebno važnih območjih pa so imeli posamezne oficirje, ki so opravljali to službo.

Nemški »trupi« so kot ena izmed oblik nacističnih enot za »posebno vojskovanje« na našem ozemlju pri opravljanju svojih nalog izkoriščali predvsem nebudnost partizanske obveščevalne službe in prebivalstva, če so imeli za to priložnost. Tam, kjer naše enote niso bile dovolj budne, so imeli velike uspehe. Iz ohranjenih dokumentov pa je tudi moč razbrati, da »trupi« niso imeli uspehov tam, kjer je bilo prebivalstvo budno in kjer je bila naša obveščevalna služba dobra. Marsikje so jih naše enote hitro uspele uničiti ali pa jim zadati takšne izgube, da niso bili več sposobni za boj. Ohranjenih je nekaj poročil, v katerih se »trupi« nemške 373. divi-

zije pritožujejo svojim nadrejenim, kako na partizanskem ozemlju vedno naletijo na nepremostljive težave. Hitro jih odkrijejo, nato pa jih partizanske teritorialne enote začno zasledovati. Te teritorialne enote so partizanski odredi, enote PPK (proti pete kolone — hrvaška oblika našega VOS), nadalje enote varnostno-obveščevalne službe, KNOJ ter partizanske in vaše straže.

Zaradi tega so nadrejeni svetovali »trupom«, naj se izogibajo stikom s prebivalstvom in naj upoštevajo strogo tajnost. Hrano naj iščejo brez pomoči civilistov in podobno.

Marsikje, kjer je bila obveščevalna služba naših enot dobro organizirana, so še pred odhodom »trupov« na akcijo zvedeli za njihove cilje. Tako je na primer obveščevalna služba operativnega štaba za Bosansko krajino dobila podatke, kako sovražnik izdeluje v Sanskem mostu rdeče zastave in partizanske kape ter se pripravlja za vdor na osvobojeno ozemlje. Operativni štab je zahteval, naj se s podatki o sovražnikovih naklepih seznanijo vsi narodnoosvobodilni odbori občin in vasi, prek njih pa celotno prebivalstvo.⁶

Podobno se je pripetilo tudi »trupu«, ki je odšel iz Mostarja z namenom, da uniči partizanski štab in narodnoosvobodilni odbor v vasi Zagnježdje pri Stocu v Hercegovini. Jeseni 1944 je zašel v partizanskoasedo, ki ga je do zadnjega moža uničila.⁷ Skupina »lažnih partizanov«, ki je imela nalogo ubiti komandanta II. grupe odredov Franca Rozmana-Staneta, je bila prav tako razkrinkana na območju savinjskega odreda in uničena, preden je prišla do kraja, kjer je bil Stane.

Nič bolje se ni zgodilo pripadnikom posebnega bolgarskega policijskega odreda pri napadu na partizansko bolnišnico v vasi Bajilovac pod hribovjem Kozjana v Makedoniji aprila 1944. Po zaslugi domačinov in narodnoosvobodilnega odbora je bila o pravem času o bolgarskem naklepu obveščena 3. makedonska brigada. Partizani so uspeli rešiti ranjence, medtem ko so Bolgari utrpeli hude izgube.⁸

O »posebnem vojskovanju« v Sloveniji je pisal tovariš Edvard Kardelj 12. januarja 1943 tovarišu Titu naslednje:

»Značilno za Nemce je, da uporabljajo poseben način boja proti nam. Poleti je gauleiter Rainer dejal, da bo partizane uničil s partizanščino. Zares so se kmalu zatem po naših hribih pojavili lažni partizani. Oblečeni so v civilne obleke, dobro oboroženi, organizirani v majhne četice. Med njimi so gestapovci, izdajalci, orožniki, partizanski dezertjerji in belogardisti. Z eno besedo, med njimi najdemo raznovrstne izvržke. Ti banditi postavljajo zasede našim patruljam, kurirjem in manjšim skupinam sredi gozdov, se predstavljajo pred civilisti kot partizani, vohunijo in hodijo kot predhodnice pred večjimi nemškimi enotami.«

Nato piše o načinu boja proti taki obliki nacističnega vojskovanja:

»Dokler smo bili na terenu glede organizacij Osvobodilne fronte slabi, so nam ti banditi naredili veliko škode. Zdaj pa, ko imamo nad sto terenskih organizacij Osvobodilne fronte, prek katerih smo organizirali obveščevalno službo, ki precej temeljito nadzira gibanje teh banditov, so njihovi uspehi pičili. Tudi zdaj se je pokazalo, kako je tak način boja proti partizanom za sovražnike neuspešen, če so partizani organizirano povezani z ljudstvom.«⁹

*

V drugi polovici leta 1943 je obveščevalna služba 5. bosanskega korpusa NOV uspela prodreti celo v šolo za pripadnike nemških »trupov«. Ta primer je najbolj izrazit in nam kaže, kako je mogoče o pravem času ohromiti dejavnost sovražnika. Ta izkušnja nam kaže tudi na možnost, kako bi že zdaj branilec moral omrežiti z obveščevalno službo možna območja gverilskega delovanja možnega napadalca. Taka območja pripravljajo sovražne sile že v mirnem času. Napadalec ima namreč samo dve možnosti. Ali pride na območje, kjer ga že nekdo pričakuje in mu zato omogoči pristanek ali pa pride »na slepo«, kar je navadno zvezano z velikim

tveganjem. Edino da ima napadalec, za razliko od podobnih napadalcev v zadnji vojni, na razpolago boljša vozila in boljše opremo.

Izkušnje iz korejske in vietnamske vojne kažejo, da se znajdejo posebne sovražnikove sile v najbolj kritičnem položaju pri pristajanju, če jih namesto zaupnikov čaka sovražnik v zasedi. V primeru vojne pri nas bo sovražnik prav tako lahko naletel na zasede, če bo dobro delovala naša služba množične zaščite in obveščanja, če bo sodelovalo vse prebivalstvo in če ga bomo seznanili s cilji in načinom delovanja sovražnikovih enot za »posebno vojskovanje«.

Kot smo že rekli, se tuje sile že zdaj vojskujejo proti nam v »posebni vojni«. Vsekakor pa se možni napadalci pripravljajo na tako zvrst vojne. S tem ciljem obveščevalno raziskujejo našo državo in pripravljajo ugodna tla za večje akcije »posebnih sil«. Tuje sile zato pri nas budno spremljajo odnose med narodi in narodnostmi, verska čustva in obrambne priprave, številčno moč in vpliv emigracije ter njen odnos do domovine, navade in čustvovanja ljudstva, socialne razlike in vse drugo, kar lahko spremenijo v propagando.

Po vsem tem lahko spoznamo, kako je »posebno vojskovanje« še bolj poudarilo važnost politične emigracije za uresničevanje končnih strateških in političnih ciljev velesil. Po teh načelih je postala politična emigracija tisti važni dejavnik, na katerega resno računajo v vsakem položaju, tako v miru kot v vojni. V zvezi s tem velesile tudi usmerjajo delovanje te emigracije.

Načelno jim je v mirnem času politična emigracija koristna pri »posebni vojni« za psihološko, obveščevalno in izvidniško dejavnost, včasih pa tudi za diverzantsko. Obenem pa vsestransko, včasih bolj, včasih manj skrito pomagajo pri njenem političnem, organizacijskem, včasih pa tudi vojaškem pripravljanju. Tako upajo, da jo bodo usposobile o pravem času za sodelovanje v primeru splošne ali lokalne vojne.

Skupine političnih emigrantov, poslane iz tujine, bi prišle v poštev tudi v primeru, če bi psihološko-propagandno-obveščevalno obliko »posebne vojne« razširili v gverilsko. Tudi tedaj bi ti emigranti postali jedro, okoli katerih bi se zbirali razni nezadovoljneži. Lahko pa bi bili vodniki drugim posebnim enotam, ki bi jih poslali na določeno območje s helikopterji ali z letali.

Tako velesile s pomočjo »specialnega vojskovanja« načrtno ustvarjajo v posameznih državah napetosti. Ta dejavnost se je zadnja leta močno razširila ter izzvala v vrsti držav hude izbruhe. Samo v zadnjih petih letih je bilo po svetu čez petdeset vojaških udarov. Po drugi strani pa se male neuvrščene države žilavo upirajo ob pomoči miroljubne svetovne javnosti. To pomeni, da smo priče nepretrganega »posebnega vojskovanja« ne glede na diplomatske stike in uradno uglašenost. Spreminjajo se samo oblike in načini delovanja. Zaradi tega nekateri vojaški teoretiki Pentagona trdijo, da naraščajoča moč »posebnega vojskovanja« varuje ZDA z orožjem, ki je močnejše kot nuklearno.

Zaradi tega je nujno potrebno enote teritorialne obrambe in celotno prebivalstvo seznanjati z načini in oblikami delovanja notranjih in zunanjih sovražnikov. Taka naša dejavnost pomeni učinkovito obliko priprav za obrambo pred tako vrsto napadalnosti, ki je seštev ek in spojina dediščine nemških »trupov« in korejskih, alžirskih ter vietnamskih izkušenj.

Da se je moč bojevati tudi s tako zvrstjo napadalnosti pa nam najbolj očitno kažejo primeri iz osvobodilne vojne in revolucije, ko smo se lahko uprli tudi nemškemu »trupom«.

¹ V nemškem vojaškem izrazoslovju so imenovali »trupe« skupine za uničevanje tolpe. Izraz »trup« prihaja od »truppe«, kar pomeni enoto, telo, prevzet pa je iz francoščine. Tudi srbski vojaški besednjak je prevzel iz francoščine pojem »trupe«. Zaradi značilnosti in ukoreninjenosti v našem izrazoslovju izraza »trup« nismo prevedli oziroma poslovenili. Na slovenskem jezikovnem prostoru besede »trup« nismo uporabljali, Nemci pa niso uporabljali takih oblik bojevanja razen delno na Krasu, kjer je nekaj časa zadajal našim enotam hude skrbi nemški podoficer Kettner s svojo skupino.

² M. Petrić in D. Vilić: Specialno ratovanje u koncepciji NATO i zadaci teritorialne obrane. Zbornik radova, SV. II, DSNO Beograd 1970, stran 224.

³ Dr. Milivoje Levkov: Neki konstitutivni elementi pojma »specialni rat«. Vojna bezbednost, DSNO, maj 1971, stran 57.

⁴ Poveljnik šole za »trupe« v samostanu trapistov pri Banjaluki je bil nemški kapetan Konpatzky, obveščevalni oficir 114. nemške divizije. Službeno se je šola imenovala »Šola za lovce in obrambo proti tolпам«.

⁵ Obveščevalna služba 5. bosanskega korpusa je uspela vriniti svoje zaupnike v šolo v samostanu trapistov. Tako je lahko spremljala šolanje in potek priprav. Iz teh obvestil je znano, da je en »trup« 373. nemške divizije deloval na območju Bihać—Lapac, drugi pa v Podgrmeču.

⁶ Original v arhivu vojaškega zgodovinskega inštituta, fascikel 162/III-8.

⁷ Šefik Pašić: Tri poraza Njemaca. List »Sloboda«, Mostar, št. 44 od 26. 10. 1961.

⁸ Ljubinka Krstevska »Pomembno poročilo Čička Gija partizanom«. »Naš vestnik«, Kumanovo, št. 48 od 11. oktobra 1961.

⁹ E. Kardelj: Stvaranje i razvoj JNA, 2. knjiga, Beograd 1951, stran 67—68.

Elegija

Miran Jarc

*O, posvečena zemlja ta,
kjer kri je napojila tla.*

*Umrli je zvonjenja glas,
zaman tod iščeš rojstno vas.*

*Pod milim nebom nem postoj.
Čuden prevzame te pokoj.*

*O, srkni vase slani duh
te zemlje — to ti bodi kruh.*

*In šum gozdov, ki vse vedó,
naj poje ti popotnico.*

*Kam naj se obrnejo noge
poslej — srcé naj ti pove.*

Mitja Hribovšek*

Bilo je nekega dne v decembru 1941, kmalu po polnoči. Mesec je osvetljeval blede tovarišev obraz. Oči so se mu nemirno svetlikale. Čez desno ramo mu je na vrvi visela dolga puška mavzerica in ga med hojo s kopitom tolkla po kolenu. Tovariš je bil vedno molčeč, zamišljen in naježen, nekaj ga je tlačilo. Tudi tistega večera, ko sva bila v zasedi v podnožju Jelice planine in ko sva skušala prodreti z očmi v temo, je bil takšen. Vsa dolina je takrat zapuščena in neobljudena, brez sledu življenja strmela v naju in oba sva čutila strahovito samoto, mogoče tudi strah. Potem je s planine začel zavijati še veter in poditi oblake. Mraz naju je bičal v obraz.

Utirala sva si pot, on pa je še vedno samo molčal, le včasih je vzdihnil. Želel sem mu nekaj povedati, slišati človeški glas. Pomislil sem, da ima puško privezano na vrvico in da si je vedno želel imeti zanj pravi jermen. Mogoče bo vesel, če mu ponudim svojo kratko konjeniško karabinko in vzamem njegovo dolgo mavzerko.

»Ne, nočem!« mi je kratko odvrnil, potem pa bolj sam zase zamrmral: »Moja dlje nese. Nosim jo že od prvega dne, ko sem postal partizan. Spomin mi je. Poglej, moje ime vrezano v kopitu...«

Res je bilo poleg peterokrake zvezde. Prebral sem »Dušan — avgust 1941«.

Še ko sva bila v zasedi, mi je zaupal, kaj ga skrbi. Rad bi vedel, če se je vrnila njegova mati, ki je pred dnevi odšla

po koruzno moko. Tudi za očeta ga je skrbelo, ker se ni javljal s »fronte«. Po njegovem sta bila v Evropi samo dve fronti. Tista pri Gornjem Milanovcu in pa ruska.

Iz žepa mu je vedno štrlel ruski slovar, v drugem si videl zadnja radijska poročila. Tovariši so pripovedovali, kako je bil Dušan v gimnaziji odličen dijak, jaz pa sem ga občudoval kot neverjetno pogumnega bombaša. Kadar sem bil v boju blizu njega, mi je to vlivalo mir in občutek varnosti. Zato sem rad hodil z njim v boj, v zasede, patrolje in se trudil biti blizu njega tudi drugače. Hitro sva se sprijateljila, toda na njegovem bledem obrazu nikoli nisem opazil smehljaja. Vedno je molčal, bil zamišljen in v odgovorih kratek, odrezav. Drugače pa fant široke duše, tak kot so vsi mladeniči izpod Jelice planine...

Nekoč mi je dejal: »Nikoli nočem postati čevljar z diplomom na zidu.«

To je bila želja njegovega očeta. Nekoč je tudi rekel: »Bom, ko se bo končala vojna, bom...« Utihnil je in nikoli ni potem te misli izrekel do konca.

Tiste noči sva molče nadaljevala pot in tiščala premrle prste v žepih, tako kot dva izgubljena dečka. Zdelo se mi je, kot bi pričakoval nekoga, ki ga bo pomiril. Če bi bil starejši, bi to morda poskušal, pa sva bila oba enako stara in oba je preveč zeblo in oba sva bila pod vplivom dogodkov, ki se bodo šele zgodili. Tako sva prišla do prvih hiš in mo-

stu, ki čezenj pelje cesta v Gučo. Dušan se je ustavil; zagledala sva se v zaledenelo korito.

»Kaj misliš, Slovenče,« je pretrgal Dušan molk, »ali ne bi bilo bolje, če bi bila zaseda tu pri mostu, ne pa gori pod Jelico? Iz Čačka nam ne grozi nevarnost. Saj so tamkaj naši, Srbija je svobodna. Zakaj tolikšna opreznost?«

»A četniki?« sem tiho odgovoril.

Začutil sem pogled njegovih črnih oči, ki so še bolj kot prej utripale od mrza. Ustnice je imel stisnjene in blede...

»Saj smo jih potolkli, pregnali...«

»Misliš?«

»Seveda, mar te to moti.« Vrgel je puško z desne na levo ramo.

»Toda...«

»Prenehaj. To je preteklost. Eh, moj Slovenče, česa se bojiš?«

»Ne bojim se,« zamrmram dvomeče in malo užaljeno, ker me tako brezobzirno spominja nedavnega dogodka.

»Dušan, pozabljaš, kaj se je zgodilo pred nekaj dnevi v Goračičih,« mu ugovarjam.

»Da, med begom si izgubil šajkačo s peterokrako,« mi odgovori zafrkljivo. Nikoli nisem mogel uiti njegovemu zbadanju. Kar slutil sem, da mi bo spet očital tisto nesrečno šajkačo in žal mi je postalo, da sem začel pogovor. Toda tudi takšen mi je bil všče...

Pa saj je tudi bilo tako. Štabu bataljona so sporočili, da se v občinskem poslopiju zbirajo na sestankih četniki. Nekaj so nas določili, da bi pod vodstvom komandirja Dimitrija Piskovića te četnike obkolili in polovili. Že smo obkolili občinsko poslopje, ko so naenkrat vsepovsod okoli nas odjeknili streli. Namesto četnikov smo bili obkoljeni mi. Morali smo se umakniti in prebiti obroč. Pri tem sem s šajkačo zadel ob vejo in izgubil pokrivalo. Če bi se vrnil ponjo, bi brez dvoma padel, ostati brez šajkače pa je bilo sramotno. Nekaj podobnega kot bi se iz bitke vrnil brez puške.

Toda Dušanovo zbadanje me je vseeno prizadelo.

»Saj si tudi ti bežal,« sem mu zabrusil. Moja pripomba se mi je zdela dokaj neprimerna, saj sva takrat drug druge-

mu ščitila umik. On je bil zadnji in me je dejansko rešil, če lahko tako rečem.

»Ne razumeš,« je rekel. »Ne bi se umaknili, če bi vedeli, koliko je četnikov. Niti v štabu niso vedeli kaj več, pa smo šli mednje kot na sprehod. Pa pustiva to. Tistih nekaj strelav z gričev! Zaradi tega ni vredno, da bi te bilo strah,« je rekel nazadnje.

Prišla sva na glavno ulico Guče. Mesec je že izginil z obzorja, nebo je potemnelo. V mestu je bilo vse tiho in mirno. Neobljudene in zapuščene so bile videti tudi nizke hiše z zidovi, na katerih so se črnile debele, s katranom napisane besede »Smrt fašizmu — svobodo narodu!«. Vedel sem, da so za zidovi hiš prebivalci; samo ženske, starčki in otroci; nemirno pričakujejo, kaj jim bo prinesel jutrišnji dan. Možje in fantje so na bojišču, v ujetništvu ali mrtvi. Mesto ni ma elektrike, petrolej je že davno pošel. Nočni mraz in molk skrivata tudi strah.

Slišim samo tiho, enakomerno dihanje svojega tovariša in zadušen topot opank. Niti psi ne lajajo. Iz razmišljanja me zbudi Dušanov glas:

»Slovenče, domov bi stopil. Rad bi videl, če se je mama vrnila.«

Presenečen sem obstal. Vedel sem, da je kaj takega brez posebnega dovoljenja prepovedano, toda nekateri so ta ukaz kršili na skrivaj. Hotel sem preprečiti, da bi bil med takimi tudi Dušan...

»Kdaj boš spal?« sem mu rekel. »Ob šestih zjutraj morava spet vasedo.«

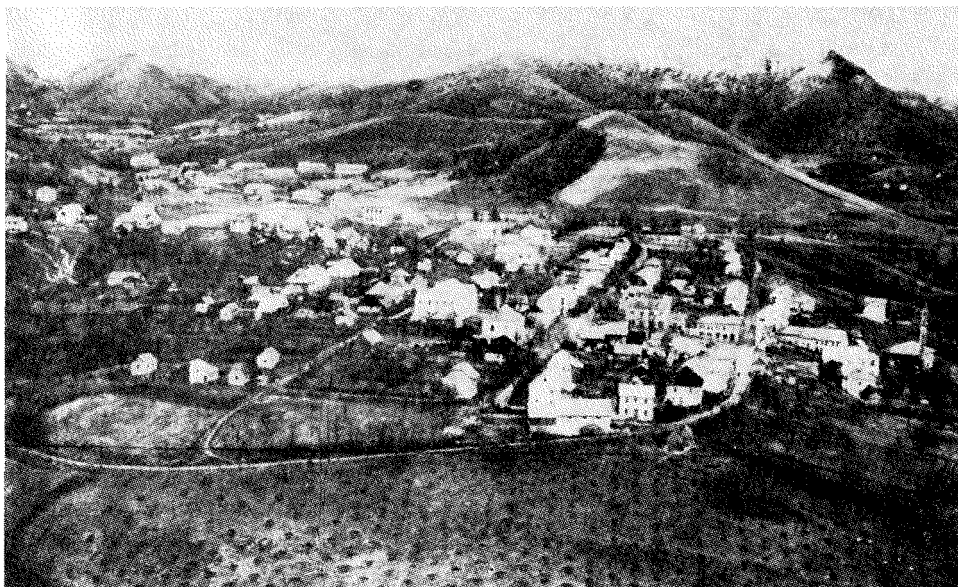
»Takoj se vrnem.«

»Dušan, nikar!«

»Menda me ne misliš zatožiti?«

»Ne, bratec! Kaj pa če me četni komandir vpraša po tebi? Kaj naj mu odgovorim?«

Pospešil sem korake, on pa je zaostal. Obotavljal se je, potem pa stopil za menoj. Do šole, kjer je stanovala naša četa, nisva spregovorila. Očitno je bil užaljen. Stražar naju je ustavil in vprašal po geslu, nato pa spustil v poslopje. V temi sva se vzpenjala po stopnicah, stopila v učilnico, prestopila nekaj spečih tovarišev in prišla do svojega slamnatega ležišča, ki je bilo pod enim izmed šestih oken, obrnjenih na glavno ulico. Tam pre-

Mestece Rudo, rojstni kraj jugoslovanske ljudske armade

ko je bil v občinski stavbi sedež bataljonskega štaba in okrožnega komiteja.

Tiho sem se zleknil na slamo, skrčil noge in objel karabinko. V nosnice sem ujel smrad po vlažni slami in tobaku. Ko sem se umiril, sem zaslišal nemirno bitje svojega srca in dihanje spečih. Spet sem začel misliti na Dušana. Žal mi ga je bilo, saj je hotel videti samo mater. Kako sem le mogel...

Niti lahko noč mi ni zaželel, na moj pozdrav ni odgovoril. Sklenil sem, da se mu bom zjutraj gori v zasedi opravičil, potem bova spet tako, kot sva si bila...

Nisem mogel zaspati, mislil sem na zasedo. Po polnoči je tamkaj še bolj mraz, še bolj nevarno. Sovražnik navadno napada pred zoro. Ali so tovariši, ki so naju zamenjali, zadosti oprezni? Ko bi imeli vsaj plašče! Nimaš se s čim pokriti, zebe te, pa se preveč prestopaš, zrineš slamo izpod nog in obstaneš na zmrzli, hladni deski. Ko bi imel pol skodelice grenke cikorijske kave! Pogreje te in vesel si, da si živ. Spomnil sem se kmeta, ki je včeraj pripeljal mršavo ovco in med smehom dejal, da je zadnja.

Zaškripala so vrata. Črna senca je tiho vstopila in se ustavila sredi sobe. Zaslišal sem šepet. Nekdo nas je štel.

Zadnji, osemnajsti, je bil Dušan. Toliko nas je v sobi, enako število v patroljah, v zasedah. Premalo. Redkokdaj se je zgodilo, da je prišel ponoči kdo iz bataljonskega štaba. Mogoče nam grozi nevarnost, sem pomislil. Težko je z eno samo četo braniti Gučo. Da bi se vrnila vsaj še katera četa! Oddahnili bi se od neprestanega dežuranja, patroljiranja in postajanja na stražah in v zasedah. Vsakih šest ur moraš ven v strupeni mraz...

Ne vem, kako dolgo sem z zaprtimi očmi bedel. Najbrž je bilo že proti jutru. Zdrznil sem se ob zvoku, ki je bil kot bi zapiskala para iz kotla. Še ves omotičen odprem oči. Soba se blešči v rdečem žaru. Na steni se premikajo sence, ki brž izginjajo v mraku. Kaj je?

Nekje blizu zaslišim zamolkel vzbuh. Znova enega. S prsti grabim za puško. Stekla na oknih znova zadrhte, rdeča od nekakšne svetlobe.

Raketa!

Mi nimamo raketnih pištol. Torej je to napad, znak za napad. Toda kdo nas napada? Strel, ki je razbil šipo, je vse pojasnil. Črepinje se vsujejo na tla. Vrata se odprejo s treskom, nekdo pridrvi med nas, sključen, v rokah drži revolver.

»K orožju! Napadeni smo!«

Spoznam moža z revolverjem. Dežurni je, Milutin Bagarić. Ves se tresem.

»Zganite se vendar! Razbijte okna! Hitro, hitro! Razporedite se po nadstropjih, pri oknih!«

Medtem so streli razbili že vsa okna, svinčenke so krušile zid in delale v njem črne vdrtine, smrdelo je po smodniku in apnenem prahu.

S pogledom sem poiskal Dušana. Tišči se k zidu in s kopitom svoje mavzarice razbija zadnje ostanke stekla na oknu. Zdaj so že vsi na nogah. Tekajo na vse strani, vsak nagonsko išče najbolj varno kritje; vsi ugibamo, kdo je napalec.

So to Nemci, četniki, padalci, Ljotičevci, kdo? Nerazumljivo nam je, kako se je sovražnik neopažen vtihotapil v mesto mimo patrulj, straž in zased, ob naši obveščevalni službi. Medtem pa svetleči izstrelki z vseh strani sikajo skozi okna.

Izstrelil sem prve naboje, a ne vidim ničesar. Samo rdeče rakete, ki vzletavajo v kratkih presledkih in osvetljujejo nizke strehe Guče, prazne ulice in občinsko poslopje z rdečo zastavo, ki visi s strehe. Tam je štab, tam komite, so jih zajeli brez strela?

Med nas je skočil Milutin Bagarić z zabojem, polnim narezanih bomb kragujevčank. Pograbil je eno, odvil pokrovček, udaril po vžigalniku z revolverjem in jo vrgel skozi okno. Ni usekala.

»Mečite!« je kričal. »Četniki bodo vdrlili v šolo!«

Začeli smo jih metati. Peklenski hrup, plameni okoli šole. Prevzela me je topa utrujenost... Pogledam kvišku. Bledi, rahli svit budi dan, zavit v gosto meglo. Jutranja zora očrtava ostrešje, umazano zidovje, razbita okna, s črepinjami posute ulice. Ob vogalu občinske stavbe nekaj negibnih trupel. Čeznje je padla prerezana telefonska žica. Streljanje je prenehalo. Je to le kratek premor? Sovražnika ni nikjer. Rdeča zastava na strehi občinske stavbe plapola nedotaknjena.

Pojavi se komandir; za seboj vleče zaboj s strelivom, s čela si briše znoj in prah. Modre oči se mu svetlikajo v čudnem sijaju.

»Znova bodo napadli!« reče tiho.

Komaj izreče, že z južne strani, komaj kakih trideset metrov daleč, spet začne pokati. Težki mitraljez. Kot na znak se začne streljanje z vseh strani. Četniki so vsepovsod okoli nas.

Skoraj nemogoče in silno nevarno je meriti s puško skozi okno in še bolj težko kaj zadeti, ko imajo uperjeno na okna vse orožje. Tekamo od okna do okna, da bi jih tako preslepili, kako mnogo nas je.

Po streljanju sem ocenil, da so k šoli prinesli še več težkih mitraljezov. Ti so nepretrgoma streljali v okna. Na zahodni strani pa sta dva tolkla v glavna vrata. V zrak so švigile njihove bombe, za nami naše. Nastal je pekel. Zdaj bodo juršali, pomislim.

Da bi imeli vsaj en mitraljez! Ozrl sem se po učilnici. Samo trije smo bili v njej, drugi so se razkropili po sobah na zahodni strani, kjer nam je grozil vdor.

Zagledal sem Dušana. Založen z bombami je pazljivo spremljal gibanje četnikov. Še vedno mi izmika pogled.

Spet so prenehali streljati. Spet odmor med dvema spopadoma, spet cela večnost čakanja. Kaj nameravajo?

»Partizani! Partizani, vdajte se. Čez tisoč nas je!«

»Če se ne vdaste, vas bodo Nemci čez eno uro bombardirali iz letal.«

Molk z naše strani. Zastal mi je dih.

»Nič vam ne bomo naredili, samo vdajte se!«

Dušan se zdrzne, zagradi bombo, udari z njenim vžigalnikom po puškinem kopitu in zamahne z njo skozi okno. »Streljajte!« zakriči naš komandir, ki je pravkar planil v sobo. »To so Mojsilovičevi izdajalci! Udarite po njih!«

Streljal sem kot nor. Puškina cev me je pekla, les se je smodil, dlan in prsti desnice so me boleli; srajca se mi je od potu lepila ob hrbet. Posameznih strellov niti slišal nisem več. Sovražnik, presenečen zaradi silovitega odpora, za trenutek ne odgovarja.

Nato spet tekamo od okna do okna, mečemo bombe in vpijemo kot blazni. Bil je boj, zaradi njihove premoči nenakopraven, boj živcev in vztrajnosti. Nato spet tišina. Sledil je osamljen strel. Potem je zletela kvišku bela raketa. Za-

slišal sem hripav, globok glas, ki mi še zdaj, po tolikih letih, zveni v ušesih:

»Partizani! Bratje partizani! Zakaj se pobijamo? Vdajte se!« Beseda »bratje« kot bi mi zmešala pamet. To je bila beseda, ki ima moč ustaviti streljanje, boj.

Hripavi glas je nadaljeval:

»Jaz, vojvoda Mojsilović, vam dajem častno besedo, vdajte se in nič se vam ne bo zgodilo. Ostali boste živi!«

»Izdajalci! Vse nas boste pobili!« zakriči Milutin Bagarić, ki je pridrvel iz hodnika z revolverjem v rokah in začel divje streljati.

»Bratje partizani, Srbi smo! Nikar...« Glas se je izgubil v streljanju.

Bilo je že okoli poldne. Megla se je dvigala, boj se je nadaljeval. Postalo nam je jasno, da četniki podnevi ne bodo več poskušali jurišati na šolo, pa tudi, da bodo druge naše enote najbrž slišale streljanje in nam prihitele na pomoč. Toda še vedno je visela v zraku negotovost.

Naekrat smo na južni strani zagledali v ozki ulici kmečki voz, naložen z za-bojčki, ki se je pomikal proti glavnemu vходу. Pod zaščito hudega ognja so voziček potiskali vedno bliže. Tedaj pogledam Dušana. Strgal je vrvico s svoje puške in začel z njo vezati bombe. Od zunaj spet slišimo pozive za vdajo. Nekdo kolne. Vse skupaj postaja presneto kočljivo; pobili nas bodo. To se ne sme zgoditi. Moramo se braniti, zmagati, rešiti mesto, tovariše.

Odjeknila je strahovita eksplozija. Voziček se je razletel, izginil. Med streljanjem se razleže presunljiv krik. Ozrem se proti kraju, od koder sem ga zaslišal

bolj nagonsko kot hote. Tam je bil Dušan, kot bi visel v zraku z iztegnjenimi rokami. Samo za hipec, potem se njegovo telo prelomi, glava udari ob oken-sko polico, gimnazijska čepica pade z glave, telo se zruši...

Spustim puško in skočim k njemu. Z obema rokama se krčevito grabi za prsi. Skozi bluzo bruha kri in polzi med njegovimi prstmi. Hrope iz kotov polodprtih ustnic, skrčenih od bolečin. Njegove oči iščejo moje. Usta se krivijo kot bi se hotela zaokrožiti v nasmeh...

»Slovenčel!« izdavi nazadnje. »Če se je vrnila moja mama, pojdi do nje, reči ji...« In je utihnil in obležal. Njegove oči so stekleno zrle v moje.

Klečal sem ob njem, mu stiskal roko; nisem jokal, nisem mogel. Žalost mi je posušila solze in otopel sem za vse. Pred menoj je valovila črna megla. Umrl je; ostala je samo njegova mavzerica. Pri devetnajstih, nerazcvetenih letih...

Streljanje je prenehalo. Megla je izginila. V učilnico je vdrla svetloba. Dušana je vkoval mrz in leden sijaj decembrskega sonca, ki je zahajalo za vrhovi Jelice planine.

Sedemnajst nas je ostalo. Korakali smo v koloni, spredaj je vihrala vsa zrešetana rdeča zastava. Puške so nam ople-tale s pobešenih ramen, meni pa je bil pred očmi Dušan, njegov predsmrtni nasmeh in neizrečene besede...

* Nemci so ga leta 1941 iz Maribora izgnali v Čačak, tam se je 27. avgusta 1941 vključil v gučko četo kot edini Slovenec.

Od kmečkih uporov do slovenske državnosti

Ocene

Lani je mariborska založba Obzorja iz dala knjigo s tem naslovom. Urejena je kot zbornik, v njej nastopa dvanajst piscev. Uredil jo je Ivan Kreft, opremil pa Janez Vidic. Ivan Kreft je napisal tudi uvodno besedo, v kateri seznanja bralce z namenom knjige — s prikazom povezanosti kmečkih uporov kot socialnega gibanja s sodobnim kmečkim gibanjem v tridesetih letih našega stoletja, osvobodilno vojno in revolucijo ter nastajanjem slovenske državnosti v okvirih Jugoslavije.

Prav Vladimir Krivic, znani pravni strokovnjak in predsednik ustavnega sodišča Slovenije, piše o krepitvi slovenske državnosti oziroma o suverenih republikah kot temelju nove federacije. Prispevek je bil napisan že 1970. leta in v prvotni obliki natisnjen v reviji Teorija in praksa v prvi številki letnika 1971.

Kot drugega naj omenimo znanega zgodovinarja dr. Boga Grafenauerja, nedvomno našega najboljšega poznavalca kmečkih uporov. Grafenauer piše o štirih velikih kmečkih uporih na Slovenskem, o vzrokih zanje in o dogodkih v zvezi z njimi. Tudi ta prispevek je delno spremenjeni ponatis iz Vojnoistijskega glasnika iz leta 1950. Po tem času je izšla tudi knjiga istega pisca o kmečkih uporih. Ob tem prispevku ponovno lahko ugotovimo, kako malo vemo o teh uporih oziroma kako slabo so še raziskani in kako so nam jih v preteklosti pogosto kazali v popačeni luči.

Naslednja dva prispevka (dr. Fran Ilešič in dr. Fran Vatovec) govorita o dogodkih v preteklem stoletju na Štajerskem. Tedaj je fevdalni družbeni red že skoraj popolnoma razpadel oziroma prešel v kapitalizem. Kapitalistično izkoriščanje pa je pomenilo tudi pritisk na narodnost in ta je bil tedaj na Štajerskem, kot v obrobni slovenski deželi, zelo hud. Zatorej so bili tako imenovani

nacionalni buditelji nujno tudi socialni. Tako tudi štirje naslednji prispevki govorijo o enem izmed njih, dr. Franu Ilešiču. Napisali so jih dr. Janko Jurančič, Božidar Borko, dr. Bratko Kreft in ing. Leon Kavčnik.

Drugi del knjige predstavlja revolucionarno in kulturno kroniko Vidma ob Ščavnici. Kraj, nekako odmaknjen od slovenskih središč in brez industrije, kljub temu zavzema pomembno mesto v naprednem in revolucionarnem gibanju. Tam, ob hrvaški meji, so se ohranile tradicije skupnega slovensko-hrvaškega kmečkega upora iz leta 1573. Tam se je tudi med obema vojnama porajalo sodobno kmečko gibanje pod vodstvom komunistov kot pomemben del splošnega slovenskega revolucionarnega poseganja v zgodovino. Tam je bil doma tudi kmet Jakob Kreft, leta 1848 poslanec sedemnajstih slovenskih okrajev mariborskega okrožja, ki je pogumno protestiral v graškem deželnem zboru zoper zahtevo po uvedbi nemščine kot edinega uradnega jezika v deželi. Napisal je javno pismo, ki je v knjigi objavljeno v celoti s potrebnim pojasnilom.

Iz kmečkega gibanja je zrasel tudi Jože Lacko, član CK KPS in narodni heroj, drugače kmet iz Nove vasi pri Ptujju. Zato Kreft opisuje svoja srečanja z njim, obenem pa omenja tudi Ivana Kronovška kot njegovega somišljenika in sodelavca v kmečkem gibanju.

Končamo naj s Kreftovimi spomini na narodnoobrambno manifestacijo leta 1939, torej tik pred vojno. Manifestacije so bile nekakšen zametek kasnejše Osvobodilne fronte.

Ne bo odveč, če tudi zapišem misel, ki se mi je utrnila ob prebiranju knjige. Namreč, da njena vsebina bogati naše spoznanje o revolucionarnem boju v Sloveniji.

MP

Kajuhovo zbrano delo

Pri zavodu Borec je izšla zajetna knjiga zbranega dela Karla Destovnika-Kajuha, ki ga je zbral in uredil Emil Cesar. Ni tu mesto, da bi razpravljali o Kajuhu, njegovi usodi in njegovem pomenu za slovensko revolucionarno književnost. Kajuhovo mesto v sodobni slovenski poeziji je jasno, njegov pomen je dognan in osebnost Karla Destovnika-Kajuha je današnjemu rodu svetla simbol revolucionarne predanosti mladega človeka. Tudi ni treba dosti govoriti o Kajuhovem delu, ki ga več ali manj poznamo in ki je v celoti kot zbrano delo že izšlo predstavljeno v knjigi. Vendar pa vseeno ne moremo molče preko nove izdaje Kajuhovega zbranega dela, ki se je nedolgo tega pojavila na naših knjižnih policah.

Kajuhovo poezijo poznamo po več izdajah, ki so izšle v letih po osvoboditvi, da medvojne izdaje niti ne omenjamo. Pred nekaj leti je izšla prva knjiga zbranega dela, ki naj bi dokončno utrdila Kajuhovo človeško, umetniško in revolucionarno osebnost. Tudi to knjigo je uredil Emil Cesar, ki je knjigi napisal obširno študijo o Kajuhovem življenju in delu. Poleg uvodnega dela je ta knjiga prinesla Kajuhovo poezijo in štiri prozne sestavke. Vse ostalo Kajuhovo delo, ki naj bi zaokrožilo podobo mladega revolucionarja in pesnika, naj bi prinesla druga knjiga zbranega dela. Žal ta knjiga ni izšla in tako je izdaja ostala torzo. Zdaj ko je prva knjiga pošla pa se je založba odločila, da Kajuhovo delo ponovno izda, to pot v celoti, vendar v eni sami knjigi. Tako imamo zdaj pred seboj knjigo vsega Kajuhovega zbranega dela, ki predstavlja najbrž tudi dokončno redakcijo pesnikovega dela in najbrž dokončno osvetlitev Kajuhove osebnosti. Pa čeprav so najbrž tudi s to izdajo ostale nepojasnjene nekatere podrobnosti Kajuhovega življenja in dela in čeprav najbrž s Cesarjevo študijo vsi le ne bodo povsem zadovoljni.

Ce si ogledamo prvo knjigo Kajuhovega zbranega dela iz leta 1966 in jo primerjamo s knjigo, ki je izšla zdaj, potem moramo se

veda ugotoviti, da je sedanja izdaja popolnejša in obsežnejša. Knjiga prinaša na uvodnem mestu urednikovo študijo o življenju in delu Karla Destovnika-Kajuha. Ta študija je v bistvu enaka kot študija objavljena v knjigi iz leta 1966, je pa nekoliko dopolnjena, saj se opira na nekatere izjave in podatke iz časa po letu 1966.

Osrednji del knjige zavzemajo vsekakor pesmi, ki so urejene po enakih kriterijih kot v prvi izdaji. Novi so predvsem doslej še neobjavljeni epigrami. Pomemben sestavni del knjige pa predstavljajo Kajuhova pisma, zlasti pisma prijatelju Kostji Nachtigalu. Ta pisma izpred vojne so dragocen vir za spoznavanje in razumevanje Kajuhove revolucionarne osebnosti, saj je bil Kajuh že od svojega štirinajstega leta starosti napredno usmerjen. Novost sedanje izdaje je tudi Mati, ki jo je Kajuh napisal skupaj z Bojanom Stihom in ki predstavlja najbrž prvo dramsko stvaritev, nastalo v času našega osvobodilnega boja. Izpopolnjeni so prozni prispevki, deloma tudi z dvema prevodoma, čeprav te krajše stvaritve niso toliko pomembne niti za literarno delo, niti za razumevanje Kajuhove osebnosti.

Ker gre za kritično izdajo, ima knjiga Kajuhovega zbranega dela poleg uvodne monografije tudi obširne opombe, ki obsegajo kar 200 strani knjige. V opombah je govor o dosedanjih izdajah Kajuhovega dela. Njim slede opombe k posameznim pesmim. V njih je urednik skušal zbrati vse, kar nam osvetljuje časovne in življenjske nagibe, ki so pesmi narekovali, kot je zapisal sam. Objavljene so tudi variante posameznih pesmi. Seveda se opombe nanašajo tudi na pisma in prozne sestavke, objavljene v knjigi.

Nova knjiga pomeni torej dokončno redakcijo Kajuhovega zbranega dela, tako pesniškega kot proznega, pomeni tudi prikaz Kajuhove korespondence ter s tem osvetlitev njegove umetniške revolucionarne in človeške osebnosti.

S. R.

Dve knjigi o notranjih problemih Amerike

V kratkem časovnem razmahu sta pri zavodu BOREC izšli dve knjigi, ki obravnavata sodobno problematiko Združenih držav Amerike. Čeprav gre torej za snov, ki je nam nekoliko tuja, pa sta vendar knjigi za spoznavanje Amerike, njenega življenja in njenih notranjih problemov, poučni. To toliko bolj, ker ne gre za propagandni deli, temveč knjigi, od katerih zlasti ena resno, a nazorno prikazuje težave, s katerimi se srečuje današnji svet Združenih držav. Dokaz resnosti te knjige je že dejstvo, da jo je napisal pok. senator Robert Kennedy. Njegova knjiga nosi naslov SOVRAŽNIK JE MED NAMI. Druga knjiga, posvečena povečani dejavnosti Klu Klux Klana pa je delo jugoslovanskega avtorja Branka Bucala in nosi naslov: KLU KLUX KLAN ZNOVA NA POHODU.

Kennedyjeva knjiga Sovražnik je med nami je med obema seveda mnogo pomembnejša in tehtnejša, čeprav je napisana v obliki, ki je za našega bralca malce težka. Knjiga sicer vsebuje poročilo o delu senatne komisije, ki je preiskovala nepravilnosti v delu sindikatov in delodajalcev ter osvetljuje zato nekatera značilna vprašanja in goljufije, ki jih je komisija odkrila. Kennedy piše zlasti o odkrivanju korupcije v vodstvu sindikata prevoznih delavcev, ta sindikat pa je po njegovi oceni poleg vlade Združenih držav najmočnejša in najvplivnejša organizacija v Ameriki. Komisija je odkrila podkupljivost sindikalnih voditeljev, sumljive kupčije, zveze z gangsterji, zlorabljanje demokratskih metod v sindikatu, zveze z delodajalci ter še vrsto najrazličnejših zlorab. Podobne, čeprav nekoliko manj kričeče nepravilnosti in zlorabe je senatna preiskovalna komisija ugotovila tudi pri sindikatu pekov in slašničarjev, sindikatu tesarjev in še drugih sindikalnih organizacijah. Knjiga pripoveduje o odkritih nepravilnostih, ki so za naše in sploh evropske pojme skorajda nerazumljivi, piše o delu in metodah komisije; ugotavlja pa tudi sorazmeroma majhne rezultate dela, kajti večina sindikalnih voditeljev je ostala na svojih mestih. Vendar avtor knjige na koncu svoje pripovedi ugotavlja, da je delo komisije le rodilo nekatere pozitivne in ohrabrujoče sadove. Delo komisije je večkrat pre-

treslo temelje ameriške skupnosti ali celo vse države, zamenjane so bile nekatere politične osebnosti, razkrinkano je bilo goljufivo delovanje mnogih odvetnikov. Tudi v delu sindikalnih voditeljev je po delu komisije bilo mogoče ugotoviti pozitivne spremembe, prišlo je do pobud za spremembo številnih zakonov pa tudi javno mnenje je prišlo do prepričanja, da je korupciji, zvezi z gangsterji v vsem javnem življenju Amerike in ne samo v okviru sindikatov treba napraviti konec.

Kennedyjeva knjiga nam s tem, ko nam razkriva nemogoče razmere v vodstvu ameriških sindikalnih organizacij, ki so pokvarjene in pod vplivom temnih sil, tudi gangsterskih, posredno odgovori, zakaj v ameriškem javnem življenju delavski razred nima nobene vloge in je kot družbena sila povsem neučinkovit. Pa čeprav gre za državo, ki je industrijsko najnaprednejša in število delavcev dosega nekaj milijonov.

Druga knjiga, ki je delo jugoslovanskega novinarja, daje našemu bralcu pregled delovanja organizacije Klu Klux Klan v preteklosti in sedanjosti ter opozarja na oživljanje te najbolj nazadnjaške rasistične organizacije Združenih držav Amerike. Klu Klux Klan obhaja že več kot stoto obletnico svojega obstoja, vendar se naprednim silam ni posrečilo, da bi to organizacijo omejili, kaj šele zatrli. Potem ko nekaj let po zadnji vojni o njej res ni bilo dosti slišati, pa je pred nedavnim Ku Klux Klan znova stopil na ameriško pozornico. Še več. Iz stoletne tajnosti in tradicionalne zakrinkanosti je stopil v javnost ter začel javno posegati v ameriško notranje življenje, zlasti na jugu Združenih držav. Kaj ta organizacija hoče, kakšnih metod in načina dela se poslužuje, nasilje, ki ga počenja nad temnopoltimi prebivalci Amerike in vsemi tistimi, ki skušajo biti naprednejši v svojem mišljenju, o vsem tem nas seznanja knjiga Branka Bucala. Čeprav je napisana precej žurnalistično, gre vseeno za poučno in dovolj zanimivo delo, ki naj slovenskega bralca prav tako seznani z notranjimi problemi današnje Amerike, ki seveda še zdaleč ni tako urejena, tako cvetoča in tako popolna kot se to na videz zdi povprečnemu in ne dovolj poučenemu Evropejcu. S. R.

Partizanski samospevi

V založbi »Partizanska knjiga« v Ljubljani (Glasbena zbirka knjižnice NOV in POS) je izšla pred kratkim okusno opremljena zbirka *Samospevov*, ki so jih v letih 1943—1945 napisali slovenski partizanski skladatelji. Zbirko je uredil Ciril Cvetko, prof. akademije za glasbo v Ljubljani in operni dirigent, opremil pa Vladimir Lakovič.

Med partizanskimi samospevi, ki so doslej — zlasti v prvih letih po osvoboditvi — zagledali beli dan, je zbirka, ki je izšla tokrat pri »Partizanski knjigi«, najskrbneje pripravljena. Urednik je v njej objavil 34 samospevov izmed petdesetih, kolikor jih je bilo napisanih od poletja 1943 do pomladi 1945. Avtorji samospevov so Bojan Adamič, Ciril Cvetko, Dragotin Cvetko, Marjan Kozina, Janez Kuhar, Sveto Marolt-Špik, Makso Pirnik, Pavel Šivic, Franci Šturm in naša primorska rojaka Karol Pahor in Rado Simonitti.

V strnjeni, jedrnati besedi osvetli v uvodu Ciril Cvetko obdobje, v katerem so nastala ta umetniško dognana glasbena dela. Pravilno poudarja, da je dejstvo, da je tedaj, poleg množične partizanske pesmi, ki je klicala k uporu in navduševala borce, nastalo preko 50 samospevov in še vrsta drugih komornih skladb, presenetljivo in enkratno, kar je dokaz, kako tesna je bila povezava slovenskega umetnika z narodno-osvobodilno borbo.

Večji del avtorjev partizanskega samospeva se je že prej uveljavil v slovenskem glasbenem ustvarjanju, drugi pa so šele v partizanih poprijeli za pero. Izmed njih sta

dala svoje življenje za osvoboditev Sveto Marolt-Špik in Franci Šturm, ki je bil eden najbolj obetajočih mladih slovenskih glasbenih ustvarjalcev. Njegova »Mati padlega partizana« sodi med najlepše tovrstne skladbe. Največ samospevov je napisanih na tekste Kajuhovih (Karel Destovnik) in Borovih (Vladimir Pavšič) pesmi.

Nekateri samospevi, ki jih vsebuje zbirka, so kmalu postali zelo priljubljeni in so našli pot tudi na koncertne odre. Tako so bili pri nas v prvih povojnih letih Simonittijevi samospevi »Bosa pojdiva«, »Na Krasu« in »Samo en cvet« nešteto krat izvajani. Pa tudi druge samospeve pogosto srečujemo na javnih koncertih, kot na primer čudoviti Kozinovi »Kovaška« in »Našo barako zamelo je«.

Uvodnim besedam zbirke dodaja urednik vrsto zanimivih podatkov o posameznih izdajah partizanskih samospevov tako med narodnoosvobodilno borbo kakor po osvoboditvi. Poleg tega pa na kratko osvetljuje življenje in delo avtorjev s posebnim pogledom na njihovo ustvarjalno delo v času borbe.

Poleg fotografij avtorjev obsega zbirka še nekaj rokopisnih fragmentov, naslovni list pesmarice X. ljubljanske brigade (Vis 1944) itd.

Nova zbirka »Samospevi« predstavlja tehten izbor skladb, ki so nastale v letih 1943—1945 ter bo gotovo privlačna tako za ljubitelja samospevov pa tudi kot zgodovinski dokument umetniške ustvarjalne sile malega slovenskega naroda iz obdobja veličastne borbe za osvoboditev. G. D.

Obvestilo o Kajuhovih nagradah

Zirija za KAJUHOVE NAGRADE, ki so jo sestavljali Milan Apih kot predsednik ter Ivan Križnar, Zdravko Klanjšček, Ciril Zlobec in Vladimir Kavčič kot člani, je pregledala vsa dela, ki so prispela na natečaj v razpisanem roku, ter soglasno sklenila, da zaradi neustrezne kvalitete teh del Kajuhovih nagrad za leto 1972 ne podeli. Dela, ki so bila poslana zavodu Borec z dve- ali večmesečno zamudo (pa bi glede kvalitete ustrezala založbi) bo žirija ocenila in eventualno nagradila obenem z deli, ki jih bo prejela na razpis za leto 1973. Takrat bo nagradila tudi najuspešnejše opreme knjig, ki bodo pri zavodu Borec izšle letošnje leto.

Zavod BOREC